

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (GENEL TÜRK TARİHİ)
ANABİLİM DALI**

16. YÜZYILDA BALKANLARDA İSLÂMLAŞMA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Serap Toprak

Ankara-2005

759747

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (GENEL TÜRK TARİHİ)
ANABİLİM DALI

16. YÜZYILDA BALKANLARDA İSLÂMLAŞMA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Serap Toprak

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Yavuz Ercan

Ankara-2005

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (GENEL TÜRK TARİHİ)
ANABİLİM DALI

16.YÜZYILDA BALKANLARDA İSLAMLAŞMA

Yüksek Lisans Tezi

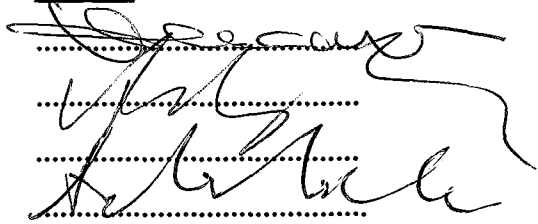
Tez Danışmanı :

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Hürriyet Arıkan
Doç. Dr. Ahmet Çamcı
Doç. Dr. Abdullah Gündoğdu

Tez Sınavı Tarihi ...01.08.2005....

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	
İÇİNDEKİLER.....	I
KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR	III
GİRİŞ	1
Osmanlıların Rumeli'ye Geçişi ve Balkanların Siyasal Durumu	
Birinci Bölüm	
OSMANLI DEVLETİ'NDE MİLLET SİSTEMİ	
I- Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'a Kadar Olan Dönemde Millet Sistemi.....	9
II- Tanzimat'tan İtibaren Millet Sistemindeki Değişmeler	11
III- Millet Sistemini Yeniden Düzenleyen Nizamnameler.....	16
A- Rum Milleti Nizamnamesi	17
B- Protestan Milleti Nizamnamesi.....	18
C- Ermeni Gregoryen Milleti Nizamnamesi.....	19
D- Yahudi Milleti Nizamnamesi	20
E- Bulgar Eksarklığı.....	20
İkinci Bölüm	
OSMANLI DEVLETİ'NİN BALKANLARA YERLEŞMESİ VE TÜRKLEŞME	22
I- Yörükler ve Tatarlar	25
II- Bazı Yörük Grupları	26
A-Naldöken Yörükleri	26
B- Tanrıdağı Yörükleri (Karagöz)	26
C- Selanik Yörükleri.....	27
D- Ofcabolu Yörükleri	27
E- Vize Yörükleri	27
F- Kocacık Yörükleri.....	27
III- ON Altıncı Yüzyılda Balkanların Demografik Durumu (Örnekleme)	35
A- Sofya	38

B- Silistre.....	39
C- Çirmen	40
D- Niğbolu.....	41
Üçüncü Bölüm	
DEVŞİRME SİSTEMİ VE İSLAMLAŞMAYA ETKİSİ	42
Dördüncü Bölüm	
İSLAM HUKUKU AÇISINDAN GAYRİMÜSLİMLER	
VE BALKANLARDA İSLAMLAŞMA	54
I- Zimmiler	58
A- Harac-ı Mukaseme.....	68
B- Harac-ı Muvazzaf.....	68
C- Harac-ı Mukataa (Kanun)	68
II- Müste'menler	69
III- Din Değişirme.....	75
IV- Arnavutluk ve Bosna Dışında Balkanlarda İhtida	
Hareketleri.....	79
V- Arnavutluk ve Bosna'da İslamlaşma	
A- Arnavutluk	92
B- Bosna.....	96
SONUÇ	99
ÖZET	101
ABSTRACT	102
KISALTMALAR	103
BİBLİYOGRAFYA.....	104
BAZI BELGELERDEN ÖRNEK FOTOKOPİLER	

ÖNSÖZ

“16. Yüzyılda Balkanlar’da İslamlaşma” adlı tez çalışmamız, Türkler’in Balkanlar’a sistemli ve kalıcı bir şekilde yerleştiğini İslâmlaşmanın Balkanlar’ın etnik değil, dini yapısını değiştirdiğini ve İslamlaşma sürecinin herhangi bir zorlama olmadan sosyo- ekonomik bir olgu olarak geliştiğini ortaya koymak amacıyla hazırlanmıştır.

Tezimin hazırlanması sırasında benden hiçbir zaman sabrını ve bilgisini esirgemeyen Hocam Prof. Dr. Yavuz Ercan’a ve her zaman yanımda olan sevgili Ailem’e çok teşekkür ederim.

ANKARA- 2005

Serap TOPRAK

KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

Çalışmamız sırasında kullanılan kaynaklar ve araőtirmalar arasında özellikle Mühime Defterleri, Osmanlı Kronikleri, yayınlanmış tahrir defterleri ve arşiv vesikaları ile yayınlanmamış vesikalardan oluşan kaynak ve araőtirmalar yer almaktadır.

Özellikle ihtida konusunu ele alırken 16. Yüzyıla ait Mühime Defterlerinden yararlanılmıştır. Mühime Defteri Divan-ı Hümayün toplantılarında ele alınan iç ve dış sorunlarla ilgili askeri, sosyal ve iktisadi konuların kaydedildiği defterdir. 1553- 1915 yılları arasında tutulmuş 419 adet Mühime Defteri vardır.¹ 16. Yüzyıla ait 74 Mühimme Defteri vardır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 20, 54, 66, 72 numaralı defterler hariç ilk 73 defterin özetleri bulunmaktadır. Ayrıca 20 numaralı defter kayıptır. Çalışmamız sırasında bu defterler tek tek incelenerek konumuz hakkındaki hükümlerden yararlanılmış, orijinal bilgiler elde edilmeye çalışılmıştır.

Mühime Defterlerinde Bulgarlarla ilgili hükümlerin bir bölümü Ahmet Refik tarafından "Türk İdaresinde Bulgaristan" adı altında yayınlanmıştır. Bunun yanı sıra 3, 5, 6 ve 12 numaralı Mühime Defterleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri tarafından tıpkı basım ve transkripsiyon halinde yayınlanmıştır.

Bir bölgenin nüfus ve gelir kaynaklarının ayrıntılı olarak kaydedildiği tahrir defterleri de konumuz açısından önemlidir. Biz çalıőmamızda Osmanlı Arşivi'nde ve Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü'nde

¹ Yusuf İhsan Genç; **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, İstanbul 2000, s. 7.

bulunan Tahrir Defterlerinin yayınlanmış olanlarından yararlandık. Özellikle Halil İnalçık'ın "Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arnavid" adlı eserinde Hıristiyan ve mühtedi sipahiler ile Anadolu'dan bölgeye zorunlu ya da kendi isteği ile iskan edilenler hakkında bilgi edinebiliriz.

Bruce Mc Gowan'ın "Sirem Sancağı Mufassal Tahrir Defteri" ile Nevin Genç'in "XVI. Yüzyıl Sofya Mufassal Tahrir Defteri'nde Sofya Kazası" adlı çalışmalarından Sirem Sancağı ve Sofya Kazası'nın nüfus ve gelir kaynaklarını belirleyebiliriz. Ayrıca doğrudan olmasa da bu bölgelerde meydana gelen ihtida olaylarını da inceleyebiliriz. Mufassal Tahrir Defterlerinde Mühtediler için kullanılan "Abdullah Oğlu" ifadesinin çok sık geçmesi dikkat çekicidir.

Önemi son yıllarda anlaşılan Osmanlı Kronikleri,, dikkatli bir şekilde, karşılaştırılarak incelendiğinde Osmanlı Devleti'nin Balkanlara geçişi ve yerleşmesi hakkında pek çok bilgi edinilebilir. Aşıkpaşazade'nin "Aşıkpaşaoğlu Tarihi", Oruç Bey'in "Oruç Bey Tarihi", Hoca Sadeddin'in Tacüt- tevarih" ve Neşri'nin "Kitab-ı Cihannüma" adlı kronikleri özellikle Rumeli'ye geçiş ve Türk boylarının Rume- li'yi Türkleştirmesi konusunu ele alırken yararlandığımız kroniklerdir.

Çalışmamız sırasında kullandığımız bir diğer önemli eser ise, Tayyib Gökbilgin'in "Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan" adlı eseridir. Bu eserde, Yörüklerin menşeyini, Rumeli'ye geçen Yörük ve tatar gruplarını ve bunların dağılımını, yine bu Yörük ve tatarların yerleşim yerlerine göre dağılmış köy adlarını bulabiliriz.

Rumeli'nin Türkleşmesi ve İslamlaşması açısından Ömer Lütfi Barkan'ın çalışmaları son derece önemlidir. Özellikle Vakıflar Dergisi'nde yayınlanan "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler" ile İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası'nda yayınlanan "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu olarak Sürgünler" adlı makaleleri, Osmanlı Devleti'nin Balkanlara geçişini ve fetihlerle birlikte başlayan zorunlu ve gönüllü göçleri, şenlendirme politikasını ve dervişler ile zaviyelerin İslamlaşmadaki rollerini anlatmaktadır.

GİRİŞ

(Osmanlıların Rumeli'ye Geçişi ve Balkanların Siyasal Durumu)

Türklerin Balkan Yarımadası'na ilk geçişleri Osmanlı Devleti ile olmamakla birlikte Türk boyları Balkan Yarımadasına VI. Yüzyıldan itibaren gelip yerleşmeye başlamışlardır. Türk boyları Karadeniz'in kuzeyini izleyerek geldikleri bu bölgede Dac, Trak ve Slav soyundan gelen yerli halk ile karışmış, bunun sonucunda da ya varlıklarını sürdürmemişler, ya da Kuzeydoğu Balkanlar'da güçlü devletler kurmuşlardır. Özellikle Dobruca'dan Akkırman'a kadar yerleşen ve Hıristiyan olan Kıpçaklar (Kumanlar), Osmanlılar Balkanlar'a geçmeden önce, XII- XIV. Yüzyıllarda bu bölgede önemli rol oynamıştır.¹

XIV. Yüzyılda birçok Anadolu Beyi, özellikle Aydınoğlu Umur Bey donanması ile İzmir'den Yunanistan, Makedonya ve Trakya kıyılarına kadar uzanan bir alana fetihler düzenlemiştir. Hatta Balkan devletlerinin iç karışıklık dönemlerinde taraflara yardım etmişler ve böylece Balkanlara fetih hareketlerinde Osmanlılara öncü olmuşlardır.²

Osmanlı Devleti'nin Balkan Yarımadası'na geçtiği sıralarda Balkanlar'ın durumunu değerlendirecek olursak: Balkan Yarımadası'nın doğu ve kuzey bölümleri Bulgaristan'ın; Doğu Trakya, Selânik ve çevresi, bazı sahilleri hariç Mora Yarımadası, Güney Epir Bizans'ın yönetimi altında bulunuyordu. Yukarı Sırbistan, Serez ve Drama ise,

¹ Halil İnalçık; "Türkler ve Balkanlar", **Balkanlar**, İstanbul 1993, s.9.

² Paul Wittek; **Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu**, Çev. Fatmagül Berktaş, İstanbul 1999 s.48.

Sırp yönetimi altındaydı. Bununla birlikte Epir'in kuzeyinde büyüklü küçüklü Sırp, Arnavut, Latin prenslikleri vardı ve bu prenslikler Venedik Cumhuriyeti ile Napoli Krallığı yönetimindeydi. Ayrıca Dobruca'da bir Bulgar prensliği bulunmaktaydı.³

Balkan Yarımadası böylesine parçalanmışken Bizans Devleti de bir yandan, kendi içinde taht mücadeleleri yaşıyor, bir yandan da dışarıda Türk ve Sırp ilerlemesini durdurmaya çalışıyordu. Bizans, Osmanlılar ve Sırp'lar karşısında güç kaybetmesine rağmen, Kuzey Yunanistan ve Ege Denizi'nde bazı başarılar elde edebildi ve bu başarılarda Türk beyliklerinin de rolü büyük olmuştur. Balkan Yarımadası'nda Sırp Krallığı'nın güçlenmesine karşın Bizans ve Bulgar Devleti birleşmek zorunda kalmış ise de, Bizans- Bulgar güçleri Köstendil'de Sırp'larla yenilince Balkanlar'da Sırp hâkimiyeti başlamıştır.⁴

Bundan sonra Sırp kralının amacı, bütün Balkanları yönetimi altına almak ve İstanbul'da İmparatorluk tacını giymek olmuştur. Hatta İpek'te İstanbul'dan bağımsız bir de patriklik kurmuştur.⁵

1354 yılına geldiğimizde, askeri ve ekonomik açıdan en büyük devlet ne Bizans, ne de Osmanlı Devletidir. Bu dönemdeki en güçlü devlet, Stefan Duşan'ın Sırp Çarlığı idi. Bizans topraklarında Sırp egemenliğini yaymaya çalışan Duşan, elde ettiği toprakları Sırbistan ve Romanya diye ikiye ayırarak oğlu V. Uroş'u Sırbistan kralı yaptıktan

³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı; **Osmanlı Tarihi**, C.1. Ankara 1982, s. 161.

⁴ George Ostrogorsky; **Bizans Devleti Tarihi**. Çev. F. Işıltan, Ankara 1995. s. 463- 466.

⁵ Charles Diehl; **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, Çev. Cevdet Yularkıran, İstanbul 1953. s.174.

sonra, kendi de Makedonya ve Kuzey Yunanistan'ın İmparatoru unvanını kullanmaya başlamıştır. Fakat Duşan'ın 1355 yılında ölmesi ile birlikte oğulları arasında mücadeleler başlamış ve Duşan'ın imparatorluğu parçalanmıştır. Bu durum, Osmanlı Devleti tarafından Balkanlar'da ilerleme fırsatı olarak değerlendirildi.⁶

Bizans Devleti, daha önceleri iç mücadeleleri sırasında Türk beyliklerinden, özellikle de Aydınoğulları Beyliği'nden yardım alırken, V. Jean Paleolog'a karşı bu defa Osmanlı Devleti, Kantakuzenos'a yardım amacıyla 1345 yılında Trakya'ya çok sayıda birlik yolladı. Böylece Bizans'ın içinde bulunduğu karışıklık Osmanlı Devleti'nin Balkanlara geçmesi yönünde bir fırsat daha yarattı. Osmanlı Devleti'nin hedefi Trakya ve Makedonya idi ve bu hedefe ulaşmak için Çanakkale Boğazı ile Gelibolu Yarımadası önemli rol oynuyordu. Bu nedenle Osmanlı Devleti, bu yol üzerinde bulunan Karesi Beyliği'ni yönetimi altına aldı. Bu sıradan bir fetih hareketi olmaktan çok daha fazlasıydı; planlanmış, iyi örgütlenmiş bir devlet girişimiydi.⁷ Karesi Beyliği'nin ve onun birçok sahil topraklarının Osmanlı Devleti yönetimine geçmesi ile birlikte, Osmanlı Devleti'nin Rumeli'ye geçişi daha da kolaylaştı.⁸

⁶ Nikol Donald: **Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)**, Çev. Bilge Umar, İstanbul 1999, s. 173-174.

⁷ Paul Wittek: a.g.e. s. 57.

⁸ Tayyib Gökbilgin: İ. A., "Orhan" md., s. 402.

Osmanlı Devleti'nin Kantakuzenos'a yardımı bundan sonra da devam etti ve asıl yardım Süleyman paşa tarafından Sırp'lar'a ve Bulgarlar'a karşı yapılmıştır.⁹ Bu yardımın karşılığında Kantakuzenos, Osmanlı Devleti'ne Çimpe Kalesi'ni verdi ve böylece Rumeli'ye geçişler buradan başladı.¹⁰ Bundan sonra 1354 yılında Gelibolu'yu yönetimi altına alan Orhan Bey, Bolayır ve Trakya'ya kadar bütün Marmara kıyılarını ele geçirerek Bizans'a rahatsızlık vermeye başlar. Böylece Bizans, Osmanlı Devleti fetihlerinin geçici değil de, yerleşme amaçlı olduğunu anlayarak Çimpe ve Gelibolu'yu geri almaya çalışır.¹¹ Osmanlı Devleti'nin bundan sonraki amacı, Edirne'yi ele geçirmektir. Bu yönde elde edilecek ilk yer ise, Çorlu idi. Çünkü Çorlu'nun Osmanlı Devleti yönetimine geçmesi, Edirne'nin ele geçirilmesi sırasında ordunun kendini koruyabilmesi anlamına geliyordu.¹²

Rumeli'yi fetih hareketlerinde Evrenos Bey'in sol koldan Dimetoka ve Gümölcine'yi alması Osmanlı Devleti'ne hem Meriç havzasını tasarruf imkanı verecek, hem de Sırp tehlikesini önleyecekti. Diğer taraftan Karadeniz'in kuzeyinden geçilerek Kırk kilise'nin alınması, Edirne'ye deniz ve nehir arasındaki dağlık bölgeden gelebilecek Bulgar tehlikesinin önlenmesi açısından önemliydi.¹³

⁹ Şehabettin Tekindağ; İ.A.; "Süleyman Paşa" md., s. 191.

¹⁰ Oruç Bey; **Oruç Bey Tarihi**, Hz. N. Atsız, İstanbul 1972, s. 37; Aşıkpaşazâde; **Aşıkpaşaoğlu Tarihi**, Hz. N. Atsız, Ankara 1987, s. 52.

¹¹ Tayyib Gökbilgin; İ.A., "Orhan" md., s. 403.

¹² H.A.Gibbons; **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu**, Çev. H. Dağ, Ankara 1998, s. 93.

¹³ H. A. Gibbons; a.g.e., s. 94.

Edirne'nin alınması yönündeki bu fetihleri, Evrenos Bey'in Keşan, Eli, İpsala ve Fere fetihleri izledi.¹⁴ Osmanlı Devleti'nin 1361 yılında Edirne'yi alması, Osmanlı fetihleri için bir dönüm noktası oldu.¹⁵ Osmanlı Devleti, Edirne'yi hakimiyeti altına alarak hem Bizans'a önemli bir darbe indirdi, hem de Balkan Yarımadası, Güneydoğu ve Orta Avrupa'ya yapılacak fetihler için önemli bir üss elde etti. Bunun yanı sıra, Edirne'nin fethi ile birlikte Bulgaristan'ın fethi yolunda ilk adım da atılmış oldu.¹⁶

Murad Han, Lala Şahin'i Zağra ve Filibe, Evrenos Gazi'yi ise, İpsala yönünde uc beyi olarak görevlendirdi.¹⁷ Böylece Lala Şahin Paşa Filibe'yi feth etti.¹⁸ Edirne'den sonra Filibe'nin de alınması Bizans, Bulgar ve Makedonya Sırp Prensligi'nin bağlantısını kestiği gibi Bulgar ve Sırları Osmanlı Devleti ile karşı karşıya getirmiştir.¹⁹ Aynı zamanda Filibe'nin fethi, Osmanlı Devleti'ne şimdiye kadar elde edemediği derecede bir gelir sağlamış, Osmanlı Devleti, özellikle pirinç ziraatı üzerinden önemli derecede gelir elde etmiştir.²⁰

Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da hızla ilerlemesi üzerine, özellikle Sırlar ve Bulgarlar kaybedilen yerleri geri almak için Papa V.

¹⁴ Oruç Bey; a.g.e., s. 40.

¹⁵ Halil İncalcık; a.g.m., s. 14.

¹⁶ Aleksandr Burmov: "Türkler Edirne'yi Ne Vakit Aldılar?", **Bellekten**, C.13, s. 49, Ankara 1949, s. 97.

¹⁷ Neşri; **Kitab-ı Cihannüma**, C.2, Ankara 1949, s. 197.

¹⁸ Hoca Sadeddin; **Tacü't-tevarih**, C.1, Hz. İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul 1974, s. 122.

¹⁹ İ.H. Uzunçarşılı; İ.A., "I. Murad" md., s. 588.

²⁰ H.A.Gibbons; a.g.e., s. 95.

Urban'ın da desteği ile bir ittifak oluşturmuştur. Macar, Sırp, Bulgar, Ulah (Eflâk) ve Boşnaklar'dan oluşan ittifak gçleri Sırp- Sındığı denilen savaşta Osmanlı Devleti'ne karşı yenilmişlerdir. ²¹ yine I. Murad döneminde, 1366 yılında Kızılağaç- Yenicesi, Timurtaş Bey tarafından Yanbolu, Lala şahin tarafından da Samakov feth edildi. 1367 yılında da Aydos, Karinovası, Süzebolu, Hayrebolu feth edildi.²² Sistemli bir şekilde devam eden Balkan fetih hareketleri ile 1369 yılında Pınar-Hisar, Vize, Kırk kilise; 1371 yılında Kavala, Drama, Zihne, Serez ve 1372 yılında da Karaferiye Osmanlı Devleti'nin yönetimi altına alındı.²³

Osmanlı Devleti'nin 1371 yılında Çirmen'de Makedonya Sırp Prenslıği ve Bizans'a karşı kazandığı zafer, Balkanlar'da Osmanlı Devleti'nin üstünlüğünü kesin olarak kurduğu bir dönüm noktası olmuştur. Çirmen zaferi ile Bizans, Bulgaristan ve Makedonya'daki haneler, Balkan Yarımadası'nda yeni bir imparatorluk olarak doğan Osmanlı Devleti'ne bağlanmak zorunda kaldılar.²⁴

I.Murad 1376 yılından 1381 yılına kadar devam eden IV. Andronikos'un hükümdarlığı ve İstanbul- Galata arasındaki iç savaş yılları boyunca bilinçli bir siyaset uygulayarak Türk boylarını Balkanlara yerleştirdi ve Avrupa topraklarında kendisine daha sağlam bir

²¹ İ.H.Uzunçarşılı; a.g. md., s. 590.

²² Hoca Sadeddin; a.g.e., s. 134, 136.

²³ İ.H.Uzunçarşılı; a.g. md. s. 590.

²⁴ Halil İnalçık; a.g.m., s. 15.

yer edindi.²⁵ Bundan sonra Osmanlı Devleti, fetih politikası gereğince Balkanlar'daki yerini de sağlamlaştırmak için Sofya, Niş ve Manastır'ın alınmasını zorunlu olarak gördü. Sofya, Osmanlı'nın Bulgaristan fetihlerinde güvenliği için önemli²⁶ olduğu kadar Üsküp, Arnavutluk ve Bosna'ya giden yol kavşağında bulunması açısından da önem taşımaktaydı. 1385 yılında alınan Sofya, bu nedenle Rumeli beylerbeylik merkezi olmuştur.²⁷ Niş ise, Osmanlı Devleti tarafından Balkan Yarımadası'nın kilidi ve hazinesi olarak görülmüş²⁸ ayrıca Niş'in 1386 yılında alınması ile birlikte Osmanlı, ilk kez Sırbistan'ı vassallık altına alma imkanı bulmuştur.²⁹

Osmanlı Devleti, bir Balkan İmparatorluğu olarak I. Bayezid'den itibaren Mora'dan Tuna'ya kadar bütün Balkanlar'ı kendi egemenlik alanı olarak görmüş ve böylece Dalmaçya, Karadağ, Arnavutluk, Mora, Eğriboz ile Ege adalarındaki Venedik kolonilerini kendi yönetimi altına almak için uzun yıllar mücadele etmiştir.³⁰

Osmanlı Devleti'nin Balkanlara kesin olarak yerleşmesini sağlayan Kosova savaşı ise, Balkan tarihinde önemli bir yere sahiptir.³¹ Sırp'ların Osmanlı Devleti'ne karşı bir ulus olarak son savaşı olan

²⁵ Nikol Donald; a.g.e., s. 304- 305.

²⁶ İ.H.Uzunçarşılı; a.g. md., s. 591.

²⁷ Halil İncalcık; a.g.m., s. 13.

²⁸ Neşri; a.g.e., s. 211.

²⁹ Halil İncalcık; a.g.m., s. 13

³⁰ Halil İncalcık; a.g.m., s. 14

³¹ M.H.Yinanç; İ.A."I. Bayezid" md., s. 387.

Kosova Savaşı ile birlikte İstanbul'un Batı ile bağlantısı da tamamen kesilmiştir.³²

Osmanlı Devleti'nin 1400 yılına gelindiğinde Bizans'ın İstanbul hariç, Avrupa'daki topraklarının hemen hemen hepsini feth ettiğini görmekteyiz. Bulgaristan tamamen alınmış, Sırbistan'ın ise elinde kendisine ait küçük bir toprak parçası kalmıştı. Osmanlı, bir yandan Bosna, Arnavutluk, Mora ve Eflâk'ta savaşırken, diğer yandan Macaristan içlerine kadar girmişti.³³

1402 Ankara Savaşı'ndan sonra ise, Osmanlı Devleti Rume-
li'de fethettikleri ülkelerin bir kısmını boşaltmak ya da Bizans'a geri vermek, hatta Adriyatik sahillerinden çekilmek zorunda kaldı.³⁴ Yine de, Timur'un Anadolu Beyliklerini yeniden canlandırmasıyla Osmanlı Devleti, esas fetih alanı olarak Balkanları tercih etmiştir.³⁵

³² Nikol Donald; a.g.e., s. 312.

³³ Paul Wittek; a.g.e., s. 58.

³⁴ M.H.Yinanç; a.g. md., s. 387.

³⁵ Paul Wittek; a.g.e., s. 60.

Birinci Bölüm

OSMANLI DEVLETİ'NDE MİLLET SİSTEMİ

I- Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'a Kadar Olan Dönemde Millet Sistemi

Osmanlı Devleti'nin egemenliği altındaki toplulukları, din veya mezhep esasına göre örgütleyerek yönetmesine “millet sistemi” denir.¹

İbranice Milla, Mella kelimesi olduğunu söyleyenler olsa da “millet” kelimesi Kur’anda “din” anlamında kullanılmıştır.² İslam’ın ilk kuruluş yıllarında, İslâm devletinin temel esaslarından biri olarak ortaya çıkan “ümme” anlayışına dayanan bu sisteme göre, Gayrimüslim tebaa kendi dini başkanlarının dini otoritesine tabi olurlar ve bu yolla Gayrimüslim halk, kendi cemaat idareleri çerçevesinde kendi kendilerine yeter bir ortamda idare edilirdi. Buna göre, padişah onayıyla kendi başkanlarını kendileri seçerler, evlenme, boşanma ve vasiyet gibi medeni haklarını tamamen kendi dini ve hukuki sistemlerine göre idare ederlerdi.³ Osmanlı Devleti tarafından orijinal bir kurum haline getirilen millet sistemini en iyi uygulayan da yine Osmanlı Devleti olmuştur. Osmanlı Devleti’ni buna iten sebeplerin başında İslâm hukuku geldiği gibi; asıl önemli sebeplerden biri de iktisadi ve ticari gelişmelerdir. XV. Yüzyılda Avrupa’da gerçekleşen Coğrafi keşif-

¹ Bilal Eryılmaz, **Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın, Yönetimi**. İstanbul 1990.s. 171.

² F. Buhl; İA. “Millet” md., s. 317.

³ Cevdet Küçük; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet sistemi ve Tanzimat” **Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri**, Ankara 1985, s. 13.

lerden sonra, ticaret yollarının yön değiştirmesi Yakın Doğu'nun ekonomik hayatını büyük ölçüde etkiledi. Bu nedenle Türkler, ticaret hayatını canlandırmak için bir yandan Venedik ve Cenevizliler'e ticari, hukuki ve dini ayrıcalıklar verirken, bir yandan da Osmanlı Devleti'nin yönetimi altına girmiş olan Gayrimüslim halka cemaat olma hakkı tanımıştır.⁴

Osmanlı Devleti, Fatih Mehmet'e kadar uzanan Millet Sistemi ile, Gayrimüslimlere bir yandan din ve özel hukuk işlerinde büyük ölçüde hoşgörü gösterirken, bir yandan da Müslümanlar'dan ayrılmalarını sağlayarak toplumdaki dini hassasiyeti de korumuş oluyordu. Böylece "Millet Sistemi" ile Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimler ve Müslümanlar yan yana, aynı devletin yönetimi altında, ama farklı hukuk düzenlerine bağlı olarak yaşadılar. Bu sistemin temelinde sadece hukuki ve dini gerekler olmayıp aynı toplumda yaşayan farklı grupları birbirinden ayırma kolaylığı da yatıyordu.⁵

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u fethinden sonra, terkedilmiş ve sahipsiz halde bulunan Ortodoks Ruhani makamına yeni bir patrik seçilmesini emretti ve böylece Ortodoks Kilisesi Fatih tarafından himaye altına alındı.

Aynı zamanda Fatih, Patriğe ruhani hükümet ve mezhep işlerinde haklar tanıdı ve patriğe "Millet Başı" unvanını da vererek bütün

⁴ Cevdet Küçük; "Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler ve Millet sistemi", **Söğüt II. Osmanlı Sempozyumu**, İzmir 1985, s. 65- 66.

⁵ Gülnihal Bozkurt: **Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839- 1914)**, s.10

dindaşlarının meseleleri üzerinde onu yetkili kıldı.⁶ Böylece Gregoryen Ermeniler hariç diğer bütün Ortodokslar, devlet ile olan ilişkilerinde Rum Ortodoks Patrikhanesine bağlandılar. Fatih, Ortodoksları millet olarak teşkilatlandırdıktan sonra, aynı hakları Gregoryen Ermenilere ve Yahudilere de vererek onları da birer “millet” olarak tanımıştır.

Fatih, İstanbul’u fethettiği zaman, Galata’da oturan Katolik Latinler’e her türlü dini faaliyetlerinde serbest olduklarına dair bir ferman vermiştir. Bosna’nın fethinden sonra Bosna’daki Katoliklere de aynı hakları tanımıştır, fakat Katolikleri bir millet olarak tanımamıştır. Katoliklere “Millet” statüsü verilmeme sebebi olarak onların nüfuslarının azlığı ve ülke toprakları dışında bir otoriteye yani Papa’ya bağlı olmaları gösterilmiştir.⁷

II- Tanzimat Döneminde Millet Sistemindeki Değişmeler

Osmanlı Devleti’nin “Millet Sistemi” 1789’dan sonra Avrupa’da yayılan “milliyetçilik” akımıyla hiç bağdaşmıyordu. Osmanlı Devleti yönetimi altında yaşayan Gayrimüslimler’in XIX. Yüzyılın başlarından itibaren birer “millet” olarak ortaya çıkmak için bir takım faaliyetlere başladıklarını görüyoruz. Bu milletlerin bağımsızlık isteklerini eyleme dönüştürmelerinde Batı kültürüyle tanışmalarının yanı sıra en önemli sebep, kapitülasyonların verdiği imtiyazlar ve Batılı devletlerin hi-

⁶ Süreyya Şahin: **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**. İstanbul 1999 s. 52. 54.

⁷ Ahmet Hikmet Eroğlu; **Osmanlı Devleti’nde Yahudiler (XIX. Yüzyılın sonuna kadar)** Ankara 1997, s. 67.

mayeci politikaları sayesinde bu milletlerin ekonomik olarak kalkınmış olmalarıdır.

3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilen Tanzimat Fermanıyla birlikte Avrupalı büyük devletlerin baskı ve müdahaleleri altında Gayrimüslim cemaatlerin Türk ve diğer Müslim cemaatlerle birlikte yaşayabilecekleri bir imparatorluk birliğinin kurulmasına çalışıldı.⁸

Tanzimat Fermanı'nın 8, 9, 10 ve 11. maddelerine göre, Devlet-i Osmaniye tabiiyetinde bulunan herkes, hangi din ve mezhebe bağlı olursa olsun, istisnasız "Osmanlı"dır. Bütün Osmanlılar hür ve başkalarının hürriyetlerine tecavüz etmemekle yükümlüdürler. Kişilerin özgürlüğü her türlü saldırıdan korunur. Kimse kanunlarda belirlenen sebeplerden başka bir sebeple cezalandırılmaz.⁹ Böylece Tanzimat Fermanı ile kabul edilen Müslümanlar ile Gayrimüslimler'in eşitliği ilkesi, geleneksel Osmanlı hukuk düzeni içinde yeni bir haklar sistemi ortaya çıkarmakta ve önceki uygulamayı değiştirmektedir. Oysa ki Osmanlı Devleti'nin hukuk sistemi ve yönetim anlayışı "hakim millet" ve "mahkum millet" kavramına dayanmaktaydı. Tanzimat Fermanı ile bu durum değişerek din esasına dayalı "millet" kavramı yerine "Osmanlılık" fikri kabul edildi ve böylece millet anlayışı da de-

⁸ Cevdet Küçük: "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet sistemi ve Tanzimat". **Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri**, Ankara 1985. s. 16, 17.

⁹ Taha Toros: "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslim Azınlıklar", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C.IV, s. 1008.

ğiştirildi.¹⁰ Bütün bunlara rağmen Tanzimat Fermanı'ndan sonra başta İngiltere olmak üzere büyük devletlerin müdahale ve baskıları arttı. Bu devletler ferman hükümlerinin uygulanmasında adeta kendilerini görevli sayıyorlardı. 1856 Paris Antlaşması'nın esasını oluşturan Viyana Görüşmeleri'nde birçok yeni imtiyazlar tanındı, fakat Batı devletleri bu imtiyazları yeterli bulmuyordu. Bunun sonucunda 1856 yılında, Tanzimat Fermanı'nın hükümlerini tekrarlayan, onları açıklayan ve genişleten Islahat Fermanı yayınlandı.¹¹ Gayrimüslimler ile Müslümanları eşit koruma getiren Islahat Fermanı'nın içeriği ise şöyledir:

1) Fatih devrinden beri Gayrimüslim cemaatlere verilmiş imtiyazlarla ruhani muafiyetler aynen devam edecektir.

2) Bu imtiyazlarla muafiyetlerin yeni şartlar ve ihtiyaçlara göre ayarlanması için Hükümetin gözetimi altında olmak şartıyla patrikhanelerde hususi meclisler oluşturulacak ve bu meclislerin kararları Babıâli'ye bildirilip onaylanmak suretiyle kesinlik kazanacaktır.

3) Patriklerin seçim usulü iyileştirilecek ve "kayd-ı hayat" ile tayin edilecek patrik, piskopos, metropolit, murahhasa ve haham gibi ruhani reisler "usul-ü tahlifiye"ye tabi olarak devlete sadakat yemini edeceklerdir.

¹⁰ Bilal Eryılmaz; **Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi**, İstanbul 1990, s.96vd.

¹¹ Cevdet Küçük; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet sistemi ve Tanzimat", **Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri**, Ankara 1985, s. 17 vd.

4) Cemaat işleri, ruhani ve cismani üyeden oluşan meclisler tarafından yürütülecektir.

5) Cemaatların ruhani reislerine vermekte oldukları “cevaiz ve avaidat” gibi bağışlar ya da aidatlar tamamıyla kaldırılarak bunun yerine ruhani reislere kararlaştırılan bir miktarda maaş bağlanacaktır.

6) Şehir, kasaba ve köylerde, icra-yı ayine ayrılan binalarda, okul, hastane, mezarlık gibi yerlerde “hey’et-i asliyeleri üzerine” tamir edilmelerine engel olunmayıp böyle yerlerin yeniden yapılması gerektiğinde patrik veya millet reislerinin onayı halinde Babîâlî’nin iznine bağlı olacaktır.

7) Halkı karışık olmayıp yalnız bir mezhep cemaati ile yerleştirilmiş olan yerlerde “zahiren ve alenen ayin icrası”na izin verilecektir.

8) Küçük ve büyük farkı yapılmayıp bütün mezhepler din serbestisinden yararlanmada eşittir.

9) Din, dil ve ırk itibarıyla bir sınıfın diğer sınıftan aşağı tutulduğunu ifade eden “kaffe-i ta’birat ve elfaz-ı temyizat, muharrerat-ı divaniyyeden ilelebed mahv-ü izale” edilecektir.

10) Bu gibi ifadenin memurlarla halk tarafından kullanılması da kanunen yasaklandı.

11) Hiç kimse din değiştirmeye mecbur edilmeyecektir.

12) Hangi milletten olursa olsun bütün Osmanlı tebaası, devletin hizmet ve memuriyetlerine kabul edilecektir.

13) Kanuni ehliyet ve vasıflara sahip herkes, hangi dine mensup olursa olsun devletin askeri ve mülki okullarına girme hakkına sahip olacaktır.

14 Her bir cemaat, eğitim, sanat ve sanayiye dair okullar açmaya izinlidir. Ancak bu okulların eğitim şekli ve öğretmenlerin seçimi, üyesi padişah tarafından atanan karma bir “meclis-i maarif”in gözetimi ve denetimi altında olacaktır.

15) Müslümanlar ile Gayrimüslimler veya Gayrimüslimler arasında meydana gelecek ticaret ve cinayet davaları için karma mahkemeler kurulacak ve yargılama açık olacaktır.

16) Hukuk bakımından eşitlik, görev eşitliğini gerekli kıldığından, Müslümanlar gibi, Gayrimüslimler de askerlik hizmetiyle sorumlu olacaklar ve sorumluluklarını fiilen yerine getirebilecekleri gibi, bedel vermek suretiyle de yerine getirme hakkına sahip olacaklardır. Gayrimüslimler orduda “sûret-i istihdamları hakkında nizamat-ı lazime yapılır” bir an önce yayınlanacaktır.

17) Vilayet ve sancak meclislerindeki Müslüman ve Gayrimüslim üyelerin seçimleri iyi bir şekilde düzenlenecek; oyların doğru bir şekilde açığa konabilmesini sağlayabilmek için, bu meclislerin oluşması ve düzeni hakkında nizamnameler düzenlenecektir.

18) Her cemaatin ruhani başkanıyla devlet tarafından bir yıllık süre ile atanacak birer memurları, bütün tebaaya ait meselelerde

“Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye” görüşmelerine katılmaları sağlanacaktır.

19) Devletlerle yapılacak “suver-i tanzimiyeden” sonra, yerli tebaanın tabi olduğu hükümlere uymak şartıyla, yabancılara da Türkiye’de “tasarruf-u emlak” hakkı verilecektir.¹²

Müslümanlar ile Gayrimüslimleri eşit duruma getiren bu imtiyazlara rağmen, fermana Müslümanların yanı sıra Gayrimüslimler’den de itirazlar gelmiştir. Müslümanlar, “Hakim Millet” statülerini yitirip Gayrimüslimler’le eşit hale gelmelerine itiraz ederken Gayrimüslimler, Ferman’ı kendilerini “yönetilen toplum” statüsünden kurtardığı için siyasi bir berat olarak gördüler, ancak patrikler ve ruhani reisler, Fermanda, görev ve maaşlarının belirlenmesi öngörüldüğü için tepki gösterdiler. Ruhani liderler, cemaatlerinden kendi istekleri doğrultusunda vergi alamayacaklar ve maaşlarını yükseltmeyeceklerdi. Ayrıca Rumlar, daha önceki dönemlerde itibar sıralamasında diğer milletlerden önde bulunuyordu. Fermanda bütün millet toplulukları eşit tutulunca Rumlar, bu duruma da karşı çıktı.¹³

III- Millet Sistemini Yeniden Düzenleyen Nizamnameler

1856 Islahat Fermanı, Gayrimüslimlere anayasal gelişme açısından üç yenilik getiriyordu. Birincisi, vilayet ve Belediye meclislerinde Müslim ve Gayrimüslimlerin uygun oranda temsilci bulundurmaları; ikincisi, Meclis-i Ahkam-ı Adliye’ye Gayrimüslimlerden de üye

¹² B.Eryılmaz, **Osmanlı Devletinde Millet Sistemi**, İstanbul 1992, s. 64- 66.

¹³ B.Eryılmaz, **Osmanlı Devletinde Millet Sistemi**, İstanbul 1992, s. 67.

alınması; üçüncüsü ise, Gayrimüslimlerin “millet” örgütlerinin yeniden düzenlenerek bunların meclislerine ruhanilerden başka halk temsilcilerinin de katılmasıydı.¹⁴

Böylece Tanzimat ve Islahat Fermanları’ndaki yeni şartlar göz önünde tutularak “Millet Sistemi”ni yeniden düzenleyen Nizamnameler yayınlandı. Bunlar:

A- Rum Milleti Nizamnamesi: Rum Patrikhanesi, Rum Ortodoks “milleti”nin dini, hukuki bütün işlerini yürütüyor ve hem giderlerini karşılamak, hem de okul ve kiliseleri desteklemek üzere vilayetlerdeki kocabaşlar aracılığı ile topladığı ağır vergilerle Ortodoks halkını eziyordu. 1857 yılında, bu duruma son vermek amacıyla Babıali, Rum Ortodoks halkı üzerindeki baskısından rahatsız olduğunu açıkça belirtti. Bunun üzerine 1862 yılında “Rum Patrikliği Nizamı” yayınlandı.¹⁵

Nizamname, patriğin seçimi ve yetkisi ile meclislere, metropolitlere, mahkemelere, okullara ve mali idareye ait çeşitli hükümleri içermektedir. Patrik, ruhani ve cismani bir reis olarak Ortodoks Hıristiyanların dünyevi ve ruhani meselelerinde nizamname hükümleri içinde söz sahibidir. Rum milleti teşkilatında Ruhani meclis, muhtelif (Karma) meclis ve Umumi meclis adıyla üç meclis bulunmaktaydı.

¹⁴ C. Küçük: “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi ve Tanzimat”. **Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri**, Ankara 1985, s. 19

¹⁵ G.Bozkurt: a.g.e, s. 170- 171.

Ruhani Meclis'in görevi, piskopos, vaiz ve rahiplerin tayinlerini yapmak ve millet manastırlarının idaresini yürütmektir.

Muhtelif Meclis, milletin okul, kütüphane, hastane işleriyle diğer hayır kurumlarının gelir ve gider idaresini yürütmek ve gelir-gider işlerine bakmakla görevliydi. Milletin yönetiminde söz sahibi olan Umumi meclis ise patriklik seçimini yaptı.¹⁶

B- Protestan Milleti Nizamnamesi: Osmanlı Devletinde 19. yüzyıldan itibaren görülmeye başlayan Protestanlara Babıali, 1845 yılında çıkarılan bir fermanla, Kudüs'te kendi kiliselerini açmalarına izin verdi. Özellikle İngiltere ve Prusya gibi Batılı büyükelçilerinin girişimi üzerine 15 Kasım 1850 tarihinde Protestan cemaati resmen kuruldu ve de tanındı. Osmanlı Devleti'nde Protestanlara verilen bu berat, diğer "millet"lere verilenlerden farklıydı. Berat imtiyaz ve ayrıcalıkları kapsamıyordu. Bu topluluğu bir "millet" statüsüne getirmemişti. Protestanların şikayetleri ve Batılı devletlerin de baskılarıyla¹⁷ Protestan Nizamnamesi 12 Mart 1878 tarihinde yürürlüğe girdi. nizamname'nin giriş kısmında, halkın asayişini ve genel adabını ihlal etmemek şartıyla Osmanlı ülkesinde ma'ruf olan bütün dinlerin serbest bir şekilde faaliyet göstermesi ve muhtelif cemaatlara verilmiş bulunan mezhep imtiyazlarının eskiden olduğu gibi devamı, Devlet-i Aliyye'nin himayesinde olduğu belirtilmişti. Nizamnamede, Protestan-

¹⁶ B. Eryılmaz: **Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi**, İstanbul 1990, s. 114- 116.

¹⁷ G.Bozkurt: a.g.e., s. 198. 199.

ların dini ayinlerini serbest olarak yürütebilecekleri belirtilmekte; padişah fermanı ile inşa edilen ve açılan kiliselerin, her türlü müdahaleden uzak olacağı hükmüne bağlanmaktaydı.¹⁸

C- Ermeni Gregoryen Milleti Nizamnamesi: Özellikle İngiltere sayesinde 1850 yılında, Protestan Ermenilerin “millet” statüsünü elde etmeleri ve Protestan topluluğunun işlerinin bu mezhebin yapısı gereği daha çok laik kimselerce yürütülmesi, Gregoryen Ermenilerin aydın ve varlıklı grubu arasında yeni bir eğilim ve hareket doğurdu. Özellikle Avrupa’da okuyan ve Babıali’nin de güvenini kazanan bir grup 1853 yılında komisyon kurup bir Nizamname hazırladı. Fakat 1857’de yürürlüğe giren bu nizamnamenin ömrü kısa sürdü. nizamnamenin tartışılması ve sorunların çıkması üzerine Ali Paşa, 1862 Şubatında patrik Stefan’a Ermeni laik ve ruhbanlardan oluşan bir komitenin nizamname hazırlamasını bildirdi ve bunun üzerine 29 Mart 1863 tarihli “Ermeni patrikliği Nizamı” ortaya çıktı. Buna göre; Ermeniler, laiklerden ve ruhbanlardan oluşan genel meclislerinde patriği gizli oy ve açık tasnifle belirleyecekler, millet işlerinde de karar vereceklerdi.¹⁹ Ayrıca bu nizamname ile, Sis ve Ahtamar Ermeni katoliskoslukları birleştirilmiş, Kudüs ve Ermeni Patrikleri de bu katolikos bünyesinde toplanmıştır. Böylece Osmanlı Devleti’nde tek

¹⁸ B.Eryılmaz; **Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslim Teb’anın Yönetimi**, İstanbul 1990, s. 124- 125

¹⁹ İ.Ortaylı; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C.IV, s. 1000.

bir katolikosluk- Patriklik makamı ortaya çıkmıştır. Bu makamın merkezi de İstanbul değil, Kudüs'teki Mar Yakup manastırıydı.²⁰

D- Yahudi Milleti Nizamnamesi:

Yahudilerin dini kuruluşlarının statüleri 1835 yılında Tanzimat Devri'nin başlamasıyla büyük ölçüde değişikliğe uğradı; Baş Haham, Yahudi topluluğunu modernleştirmek ve liberalleştirmek göreviyle yeniden atandı ve diğer cemaatlerin Tanzimatın bir sonucu olarak kanun ve düzenlemelerle laik eğitimden sağladıkları faydaları aynen elde ettiler. Hahamlar, bu duruma direndilerse de, 1865 yılında "Yahudi Milleti Nizamnamesi" yayınlandı. Böylece Yahudi milleti için kurulan yeni organik kurallar ile birlikte Laik İdari Konseyi oluşturulmasıyla hahamların iktidarı kısıtlandı ve hahamların yalnızca dini konularda otorite olmaları sağlandı.²¹

E- Bulgar Eksarklığı: Osmanlı Devleti'nde "millet sistemi" içinde Bulgarlar, Ortodoks oldukları için Fener Rum Patrikhanesi'ne bağlıydılar. Bulgarlar devamlı olarak Fener Rum Patrikhanesi'nin Rumlaştırma politikasına maruz kaldılar. Bulgaristan'da bütün dini kurumlar da Rumların elindeydi.

Patrik, 1767 yılında Bulgar milletinin son temsilcisi olan Ohri Başpiskoposluğu'nu kapattı ve 1800 yılında metropolitlere gönderdiği

²⁰ B.Eryılmaz: **Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi**, İstanbul 1990, s. 121

²¹ Stanford Shaw: "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudi Milleti", **Osmanlı**, C.IV, Ankara 1999, s. 319.

bir tamimle de Bulgar Kilise okullarının kapatılmasını ve kiliselerde Yunanca kitapların öğrenimini emretti. Ayrıca Bulgar diliyle ayin yapmak ve vaazda bulunmak da artık yasaktı.²² Bu durumda Rumların Ortodoks Kilisesine hakim olmalarından memnun olmayan Bulgarlar, kendi bağımsızlıklarına kavuşma yolunda bir engel olan bu kiliseden ayrılmak istiyorlardı. Bulgarlar ile Rum patrikhanesi arasındaki uzun çekişmeler sonunda, Bulgarlar'ın "Bulgar Eksarlığı" adı altında ayrı bir kilise kurmalarına 1870 tarihli bir berat ile izin verildi.²³

Bu cemaatlerin "millet" statülerinin yeniden düzenlenmesinden başka, çeşitli Katolik misyonerlerin çalışmaları ve özellikle Fransa'nın baskıları sonucunda, 1831 yılında Katolik Ermeniler; 1848 yılında da Melkitler kendi "millet" statülerini kazandılar.²⁴

²² Halil İnalçık.; **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, s. 19.

²³ G.Bozkurt; a.g.e., s. 190.

²⁴ Benjamin Braudel; "Millet Sisteminin İlginç Tarihi", **Osmanlı**, Ankara 1999 s. 252- 253.

İkinci Bölüm

OSMANLI DEVLETİ'NİN BALKANLAR'A

YERLEŞMESİ VE TÜRKLEŞME

Osmanlı Devleti Balkanlar'a geçmeden önce bir çok Türk halkının zaman zaman Balkan yarımadasına geçtiği ve buraya yerleştiği bilinmektedir. X. Yüzyıldan itibaren Peçenekler, Oğuzlar, Kumanlar Karadeniz'in kuzeyini takip ederek Balkanlar'a gelmiş ve yerleşmişlerdir. Hatta IX. Yüzyılda bile Bizans kaynaklarında "Vardar Türkleri" olarak geçen ve Selanik civarlarına yerleşen Türk boylarının varlığı bilinmektedir.

Anadolu'dan Balkanlar'a geçip yerleşen ilk Türk halkı "Konyarlar" olarak gösterilir. Konyarlar, Selçuklu merkezi Konya'dan geldikleri için bu adı almışlardır. Bazı kaynaklara göre Konyarlar, Bizans İmparatorları tarafından Makedonya'nın nüfusunu arttırmak için çağrılmış veya XIV. Yüzyılda ilk Türk akınlarıyla birlikte buraya gelmişlerdir. Gervinus, Cvijic, Franchet d' Espery gibi kaynaklar Konyarlar'ın Konya'dan geldiklerini kabul ederken Oberhummer ise, Osmanlı Devleti'nden önce, bazı Türk boylarının Balkanlara yerleştiklerini, Konyar adı olan Selçuklu Türkleri'nin X. Yüzyıldan itibaren Makedonya, Varna ve Yenişehir'de yerleştiklerini bildirmektedir.¹ Tarihi kaynaklar ise, ne Selçuklu, ne de Osmanlı Devleti zamanında bu

¹ Tayyib Gökbilgin; *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan*. İstanbul 1957. s. 9- 11.

bölgelere Konyar adında Türk kolonilerinin yerleştirildiği hakkında bilgi vermezler.²

Osmanlı Devleti ise, 1345'ten itibaren Balkanları yönetimi altına almaya başlamış ve çeşitli fırsatlarla ve nedenlerle küçümsenmeyecek miktarda buraya yerleşmişlerdir.³ Osmanlı Devleti, Balkanlar'a fetihler düzenlerken buralara sadece askeri kuvvetle gelip işgal etme amacı gütmemiş buralara yerleşmek, yurt edinmek amacıyla gelmiştir. Bunun için de Balkanlara ilk fetih hareketleri ile birlikte nüfus nakledilmiş, yeni yerleşim alanları açılmış ve imara önem verilmiştir. Anadolu'dan Balkanlara yapılan göç hareketleri sıradan göçler olmayıp Osmanlı Devleti'nin henüz Doğu Trakya'yı almasından önce başlamış ve senelerce sistemli bir şekilde devam etmiştir. XIV. Yüzyılda Bizans İmparatoru'na yardım için Trakya'ya geçen Anadolu beyliklerine bağlı kuvvetlerin bir kısmı burada kaldığı gibi, Gelibolu'nun fethiyle birlikte Türk göçebeleri iskan için Trakya'ya geçmiştir. İlk göçmen grubu ise, Süleyman Paşa zamanında, Karesi vilayetinden Gelibolu Yarımadası ve bu yarımadanın kuzey kısımlarına yerleştirilmiştir.⁴ Bu olay Aşıkpaşazade'de şöyle geçmektedir: "Süleyman, Rumeli feth olunmaya başlandı diye babası Orhan'a haber gönderir. Burada feth olunan hisarlara, memleketlere, mamur olmaları için Müslümanlardan çok adam gerek. Bundan dolayı bu feth olunan hisarlara

² T. Gökbilgin: a.g.e., s. 12.

³ H.A.Gibbohs: **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu**, Çev. Hüseyin Dağ, Ankara 1998.s.83vd

⁴ Münir Aktepe; "XIV. Ve XV. Yüzyıllarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskanına Dair", **Türkiyat Mecmuası**, C. X. İstanbul 1953, s. 300.

koymak için yarar gazi yoldaşlardan gönderiniz dedi. Orhan Gazi de bu sözü kabul edip gayet ferah oldu. Karasi iline göçer Arap evleri gelmişti. Onları sürdürdüler, Rumeli'ye geçirdiler. Bir nice zaman Gelibolu bölgesinde oturdular.”⁵

Bunun yanı sıra Aşıkpaşazade; “Hayrabolu ili'ne Karasi halkı gelir oldu”⁶ diyerek bu göçlerin devam ettiğini belirlemektir. I. Murad devrinde ise, Lala Şahin Paşa'nın Kavala, Drama, Serez, Karaferya ve çevresini almasının ardından Saruhan'daki göçer Yörüklerin Serez ve çevresine yerleştirildiklerini biliyoruz.⁷

Siyasi başarıların yanında sistemli bir göç hareketinin yaşandığı Rumeli'de Yıldırım Bayezit iskan siyasetine hız vermiştir ve Saruhan yöresinde devlet otoritesini ve tuz yaşağını tanımayan göçer halkı Filibe yöresine sürmüştür. Aşıkpaşazade, Rumeli'deki Saruhan Beğli'lerin bunlar olduğunu belirtir: “Saruhan ili'nin göçer halkı vardı. Menemen Ovası'nda kışlarlardı. O iklimde tuz yaşağı vardı. Onlar da o yaşağı kabul etmezlerdi. Bayezid Han'a bildirdiler. Han dahi oğlu Ertuğrul'a haber gönderdi ki o göçer evleri, her ne kadar varsa, Filibe yöresine gönderesin dedi. Şöyle ki: Ne buyurmuş ise daha ziyadesini yaptı. Rumeli'de Saruhan Beğli dedikleri onlardır”.⁸ Bu göç ve iskan faaliyetleri I. Bayezit'ten sonra da devam etmiştir. Gedik Ahmed Paşa Kastamonu ve Sinop'u fethinden dönerken, İsfendiyar oğlu İsmail

⁵ Aşıkpaşazade: *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, Hz. N. Atsız, Ankara 1985 s. 53 vd.

⁶ Aşıkpaşazade: a.g.e., s. 54

⁷ Münir Aktepe; a.g.m., s. 300.

⁸ Aşıkpaşazade; a.g.e., s. 74- 75.

Bey'i bütün ailesi ve akrabaları ile birlikte Filibe'ye sürmüştür.⁹ Osmanlı Devleti, Rumeli'de her yeni ucun oluşmasıyla birlikte Anadolu'dan bu bölgeye göç ve iskan faaliyetlerine devam etmiştir. Bu uc bölgeleri ilerledikçe geride kalan eski uc bölgeleri kalabalık ve medeni birer Türk şehirleri olarak ortaya çıkmışlardır. Özellikle vakfa dayanan dini ve ticari özellikler taşıyan kurumlar şehirlerin yükselmesinde önemli rol oynamıştır. Böylece Edirne, Filibe, Serez, Üsküp, Sofya, Silistre, Tırhala, Yenişehir, Manastır gibi şehirler başlangıçta birer uc merkezleri olarak gelişmiş, daha sonraları Rumeli'nin önemini günümüze kadar koruyan şehirleri haline gelmişlerdir.¹⁰

I- Yörükler ve Tatarlar

Osmanlı Devleti, Balkan yarımadasında iskân politikasını uygularken buralara yerleştirmek ve buraları şenlendirmek için Yörükleri de kullanmıştır. Batılı tarihçiler, Yörüklerin Rumeli'ye ilk geçişlerini I. Bayezit zamanı olarak kabul ederler. Leunclavius, Muhiddin'den aktardığı bir kaydında, Hıristiyanlar'ın Türkler'den korktukları için kaçtıklarını ve bu nedenle, Yörüklerin Anadolu'dan, Saruhan civarından Serez çevresine ve Vardar Ovası'na sürüldüğünü; Wilhemy ise; yörüklerin ilk kez I. Bayezit döneminde Saruhan Filibe tarafına sürüldüğü görüşünü kabul eder.¹¹ Oysa fetihlerle birlikte göçler de başlamış ve Osmanlı Devleti'nin iskân siyasetinde Yörükler önemli yer tutmuştur. Oruç Bey, I. Murad döneminde Lala Şahin ve

⁹ M. Aktepe; a.g.m., s. 301.

¹⁰ Halil İnalçık; İ.A., "Rumeli" md., s. 769.

¹¹ T. Gökbilgin; a.g.e., s. 13

Deli Balaban'ın Kavala, Drama, Serez, Zahna ve Karaferye'yi feth ettikten sonra Saruhan ili'nden Serez taraflarına göçer Yörüklerin getirildiğinden bahseder.¹²

Yörüklerin Rumeli'ye iskanında iki amaç güdülmüştür. Öncelikle iki Yörük grubu arasındaki anlaşmazlık, bunlardan birinin Balkanlara iskanı ile giderilmiş oluyordu. Bunun yanı sıra fetihler sırasında veya idari ve iktisadi ilişkilerde güven ortamı oluşturuluyordu. Nakilleri kolay olan Yörüklerin iskanı, Osmanlı Devleti'nin iskan ve şenlendirme yönteminin bir aşamasıydı.¹³

II- Bazı Yörük Grupları

A- Naldöken Yörükleri

Yanbolu yöresinde XIV. Yüzyıldan itibaren yerleşmişlerdir. Daha çok Eskihisar Zağra, Filibe, Tatarpazarı ve Kızanlık'ta yaşamışlardır. 1543'te toplam 196 Ocak, 1566'da 216 ocak, 1585'te 242 ocak iken 1597'de 243 ocak olmuşlardır.¹⁴

B- Tanrıdağı Yörükleri (Karagöz)

Tanrıdağ Yörükleri, miktarları ve Rumeli'de yayıldıkları alanın genişliği ile nüfus ve kolonizasyon hareketlerinde büyük rol oynamışlardır. Serez'den Drama'ya kadar geniş bir alana yayılmışlardır. 1543'de 421 ocak bulunmaktaydı.¹⁵

¹² Oruç Bey: Oruç Bey Tarihi, Hz. N. Atsız, İstanbul 1972, s. 46.

¹³ T. Gökbilgin: a.g.e., s. 14- 15.

¹⁴ T. Gökbilgin: a.g.e., s. 55- 58.

¹⁵ T. Gökbilgin: a.g.e., s. 64- 69, 70vd.

C- Selanik Yörükleri

Bütün Makedonya ve Tesalya ile dağınık ve az miktarda da Bulgaristan ve Dobruca'da bulunmaktaydılar. 1543 yılında toplam 500 ocak olan Selanik Yörükleri en çok 117 ocakla Yenişehir'de yaşıyorlardı.¹⁶

D- Ofcabolu Yörükleri

Sadece 1566 tarihli defterde kayıtlı olan Ofcabolu Yörükleri daha çok eski Kosova ve Manastır vilayeti ile dağınık olarak Bulgaristan ve Dobruca'da bulunuyorlardı.

E- Vize Yörükleri

Dimetoka ve Hasköy hariç olmak üzere bugünkü Avrupa Türkiyesi'ne yerleşmişlerdi. 1543'te toplam 105 ocak ve 1557'de 106 ocak halindeydiler.

F- Kocacık Yörükleri

Koca Hamza Yörüklerinden isimlerini alan bu Yörükler daha çok Yanbolu, Hırsova, Varna, Kırkkilise ve Karınabad'da yerleşmişlerdir. 1543 yılında toplam 126 ocak olarak bulunurken 1584 yılında 164 ocağa yükselmiştir.¹⁷

Rumeli'nin iskanında sadece Yörükler değil, önemli miktarda Tatarlar'ın olduğunu da görmekteyiz. Rumeli'ye, özellikle de Sırbistan çevresine Çelebi Mehmed döneminde Anadolu'dan oldukça fazla sayıda Tatar göç ettirilmiş, daha sonra bunların yerleştikleri köyler, Türk-

¹⁶ T. Gökbilgin; a.g.e., s. 75- 76.

¹⁷ T. Gökbilgin; a.g.e., s. 81- 92.

ler'e timar olarak verilmiştir.¹⁸ Oruç Bey Tarihi'nde de yer alan bu göç olayı Aşıkpaşazade'de şöyle geçmektedir: "Sultan Mehmed Samsun'u aldı. Bursa'ya giderken İstilib'e uğradı: İllerinde çok Tatar evleri gördü sordu: Hay! Bu evler kimindir dedi. Minnet beğ'indir dediler. Ya hani bunların beği dedi. Tatar Samağar düğün yaptı. Onun düğününe vardı dediler. Sultan Mehmed, veziri Bayezit Paşa'ya Temür bu memleketten Tatarları aldı gitti dediler. Ya bu ilde bunların beği düğün yapar, birbirine gider gelir. Benim seferimde bulunmazlar dedi. minnet Beği çağırttı. Getirdi, sürdü. Bunların hepsini Filibe yöresine getirdi. Konuş Hisar'ın yanına koydu. Minnet oğlu Mehmed Bey, şimdi Konuş'ta imaret yaptı. Bir kervansaray dahi yaptı. Oraya yerleştiler. Orayı makam edindiler."¹⁹

Rumeli'ye gelen önemli bir Tatar grubu da Timur istilası sırasında, Aktay Han ile Eflak ve Tuna üzerinden gelerek, Edirne ve Filibe çevresine yerleştirilen yüz bine yakın Tatar grubudur.²⁰ Aktav Tatarları'nın çiftlikle uğraşmaları Rumeli'nin şenlendirilmesinde önemli yer tutmaktadır.²¹

¹⁸ M. Aktepe; a.g.m., s. 303.

¹⁹ Aşıkpaşazade; a.g.e., s. 89; Oruç Bey; a.g.e., s. 74.

²⁰ T. Gökbilgin; a.g.e., s. 17.

²¹ Ö.L. Barkan: "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler". İ.F.M., C. 15, İstanbul 1953, s. 212.

Bununla birlikte Kırım Türkleri'nin önemli bir bölümünün Yavuz Sultan Selim zamanında Dobruca'ya göçtüğü bilinmektedir.²² Tatarların Rumeli'ye göç ettirilmesi daha sonraki yıllarda da devam etmiştir.

Balkanlar'da yeni feth edilen yerlerin imar ve iskanı için sürgünler önemli rol oynamıştır. Anadolu'dan Balkanlar'a gelip yerleşen dervişler, buralara her türlü örf ve adetleri, dini görgü ve kurallarını da beraberlerinde getirmişler, dini ve siyasi nüfuslarını kurdukları zaviyeler aracılığıyla Osmanlı Devleti'nin hizmetine sunmuşlardır. Zorunlu iskan veya sürgünlerle gelen dervişler, boş yerlere gelip yerleşerek bir çeşit Türk manastırları denilen bu zaviyelerin etrafında bir köy, bir kültür ve tarikat merkezi olarak teşkilatlanmıştır.²³

Toprağın mülkiyet hakkı ya da topraktan elde edilen ürünlerden yararlanma gibi bir takım güvenceleri olmasına karşın hem bir asker gibi savaştan, hem de gerektiğinde bir köylü gibi çalışan bu dervişlerin çoğu öşürden muaf değildi. Örneğin, Anadolu'dan Şumnu'ya gelip bir köyde yerleşen Hüseyin Dede ve yerine geçen beş oğlu ile Varna'ya bağlı Kaligra Kalesi içinde Sarı Saltık Baba türbesi dervişleri öşürlerini köy sipahisine vermişlerdir.²⁴ Bir iskan ve imar yöntemi olarak vakıflar önemli yer tutar. Şehirlerin içtimai, ilmi, dini her türlü ihtiyacı vakıflar aracılığı ile gerçekleşmiştir. Câmi, imâret, çeşme, hastaneler savaş sırasında zarar görmüş yerleri canlandırmak, iskân

²² Aurel Decai: İ. A. "Dobruca" md., s. 636.

²³ Ö.L. Barkan; "Vakıflar ve Temlikler" **Vakıflar Dergisi**, S. 2, Ankara 1942, s.284- 291.

²⁴ Ö.L. Barkan; "Vakıflar ve Temlikler", **Vakıflar Dergisi**, S. 2, Ankara 1942, s. 289, 294.

ve kolonize etmek için yapılmıştır. Örneğin, Varna'da Ak yazılı Baba zaviyesinin dervişleri bir çok değirmen yaptırmışlar ve değirmenlerinin etrafında bağ ve bahçe yetiştirerek zaviyelerine vakfetmek için izin almışlardır. Niğbolu'ya bağlı Dervişler Köyü ile Çirmen'deki Timur Taş Beğ oğlu Hızır Baba'ya ait yerler de aynı amaçla kurulmuştur.²⁵ XVI. Yüzyıl sonlarında Silistre'de 14, Varna'da 60, Hırsova'da 6, Pravadi'de 49, Tekfurgölü'nde 22, Aydos'da 76, Yanbolu'da 16, Rus Kasrı'nda 19, Karinabad'da 22, Ahyolu'nda 47 ve İbrail'de 7 vakıf köyü bulunmaktaydı.²⁶ Mehmed Paşa, Sofya'da bulunan câmi ve imâreti için Dimetoka'da bazı mezraa ve çiftlikleri vakf ettiği gibi, Rüstem Paşa da 1551'de Vize'nin Hatun ili nahiyesindeki Rüstem Paşa çiftliğini vakıf haline getirmiştir. Ayrıca XVI. Yüzyıl tahrir defterlerinde, Dimetoka'da Doğancı- Yakub, Ak-Sakal köyleri ile Eskihisar-Zağra'da Hızır bey, Pelteci, Boğaz-kesen derbendi ve Saruca- reis köyleri Sokulu Mehmet Paşa'nın, Paşa livasındaki vakıf köyleri olarak belirlenmiştir.²⁷

Sürgün meselesine geri dönecek olursak, devleti bir iskan ve kolonizasyon siyasetine iten sebeplerin başında kendi gelirini arttırmak için yaptığı hesaplar gelmektedir. Bütün memleketi kendi mülkü ve çiftliği gibi düşünen ve bu şekilde idare eden bir devlet idaresi için, bulunduğu yerde yeteri kadar toprak bulunmayan nüfus fazlasını

²⁵ Ö.L. Barkan: "Vakıflar ve Temlikler", **Vakıflar Dergisi**, s. 2, Ankara 1942, s. 354, 298.

²⁶ Ahmet Cebeci: "Silistre Sancağı Vakıfları ve H. 1006 (1597- 98) Tarihli Silistre Livası Vakıf Defteri", **Vakıflar Dergisi**, C.20, Ankara 1988, s. 460.

²⁷ T. Gökbilgin: **XV.- XVI. Yüzyıllarda Edirne ve Paşa Livası**, İstanbul 1952, s.507,508,518.

veya çok verimsiz topraklar üzerinde çalışmakta olan köylülerin bir kısmını çıkardığı sürgün hükümleriyle daha bol veya verimli topraklara sürgün ve iskan etmek daha yararlı olacaktı.²⁸ Bir yere sürgün yapılırken o yere iskan için, başka bir kasaba veya köyün tamamı boşaltılıp gönderilmemiştir. Örneğin Rodos'un fethinden sonra adanın imarı için sürgün yapılırken belirli bir yerin tamamı değil de, memleketin her yerinden birkaç kişinin gönderilmesiyle gerçekleşmiştir. Bu bazen ihtiyaca göre on haneden biri olarak belirlenmiştir. Devletin bir yeri şenlendirmek üzere gönderdiği sürgünlere, esir sürgünlerden daha farklı davranılmış ve bunlar iki sene boyunca her türlü vergiden muaf tutulmuşlardır. Kıbrıs'ın fethinden sonra yayınlanan sürgün hükümlerinde, buranın iskan ve imarı için halk teşvik edilmiş ve bunun için buraya göçen halkın iki sene süresince her türlü vergiden muaf tutulacağı ilan edilmiştir.²⁹ Böylece feth edilen yeni yerlerin şenlendirilmesi için sürülerek gelenlerin yanında kendi istekleriyle gelenler de olmuştur. XV. Yüzyıl tahrir defterlerinde geçen "Tımar. Seydū Engürülüdür ve Gazi Saruhanlıdır, kendi rızasıyla gelmişlerdir; Tımar. Musa Kocailinden kendi rızasıyla gelmiştir" ifadeleri buna örnektir.³⁰ Sürgünlerin yönü her zaman Anadolu'dan Rumeli'ye olmamış, bunun ters yönünde de Sürgünler gerçekleşmiştir. Örneğin

²⁸ Ö.L. Barkan; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", İ.Ü. İFM., C. 13, İstanbul 1951-1952, s.56.

²⁹ Ö.L. Barkan; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", İ.Ü. İFM., C. 11, İstanbul 1949- 1950, s. 547- 553.

³⁰ M. Aktepe; a.g.m., s. 301.

Süleyman Paşa, Rumeli’de feth edilmiş iki hisarda bulunan Hıristiyanları kendi güvenlikleri için Karesi vilayetine sürerken, Yıldırım Bayezit zamanında da Argos Kalesi’nin otuz binden fazla Rum halkı Anadolu’ya sürülmüştür³¹ki Gibbons da bunu “Argos şehrinin ahalisi Anadolu’ya nakl eylenemiş ve Mora’nın kuzeydoğusuna Müslüman müstağmirleri yerleştirilmişti” şeklinde belirtmiştir.³²

Balkanlar’da Türk- Müslüman nüfusun yerleşmesindeki önemli bir etken de, şehirlerde yeni yapılar etrafında oluşan mahallelerdir. Örneğin XVI. Yüzyıl sonlarında Sofya tahrir defterlerinde, Sofya şehrinde 39 mahalle kaydedilmiştir ki bunlardan bazıları: Saruhan Mescidi mahallesi, Merhum Karaşahin mahallesi, Beğlerbeyi mahallesi, Emine Hatun mescidi mahallesi, Bazar Mescidi mahallesi, Cami Atik mahallesi, Karagöz Bey mahallesi, Hacı Kemal mahallesi, Alaca Mescid mahallesi, Hacı Hazma Mescidi mahallesi, Turgut Hoca Mescidi mahallesi, Hacı Yakşi mahallesi, Gul Camii mahallesi’dir.³³

Türkler’in Balkanlar’a tam anlamıyla yerleştiklerinin ve orada kalıcı olduklarının en önemli kanıtlarından biri’de yerleştikleri yerlere Türkçe adlar vermiş olmalarıdır. Türkler, yerleştikleri boş alanlara, yaylalara, kışlaklara, dağlara, ırmaklara Türkçe adlar verdikleri gibi, eski yerleşim yerlerinde yabancılar yaşıyorsa onları değiştirmeyerek,

³¹ Ö.L. Barkan: “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, İ.Ü. İFM., C. 13, İstanbul 1951- 1952, s. 62- 63.

³² H. A. Gibbons: a.g.e., s. 191.

³³ Yaşar Yücel: “Balkanlar’da Türk Yerleşmesi ve Sonuçları”, **Bulgaristan’da Türk Varlığı (Bildiriler)** Ankara 1992, s. 75.

ya olduğu gibi bıraktılar, ya da kendi söyleyişlerine uydurdular. bazen de eski isimlere sıfatlar eklediler ki eski bir kent olan Bazar (Pazar)'a yeni sıfatını ekleyerek Yeni- Pazar (Novi- Pazar) şeklinde değiştirdiler.³⁴

XV. Yüzyıl sonları ile XVI. Yüzyıl başlarında Osmanlı belgelerinde geçen Balkanlar'da Türkçe ya da Türkçe söyleyişe uydurulmuş bazı yer adları: Deliorman (Ağaçdenizi), Eğriboz, Ağrıcan, Ahyolu (Ahiyolu, Ahioğlu), Akçehisar, Alacahisar, Alaeddinovası, Arnavud (Arnavutluk), Atina, Avlanya, Aydonyat, Aydos, Balkan, Bosna, Bozacık, Buca, Bulgaristan, Çatalca, Çepine (Çepini), Çirmen, Devline, Dırama, Dimetoka, Dobruca, Dukakin, Edesa, Ege denizi, Elbasan (İlbasan), Eskihisar (EskiZağra), Fener, Filibe, Foça, Gelibolu, German, Gökçe- ada, Gümülcine, Hasköy, Hersek, Köstendil, İhtiman, İpek, İskenderiye, İslimye, Karadağ, Karapınar, Karınovası (Karinabad), Kavala, Kazanlık, Kefaloniye, Kefe, Keşan, Kırkkilise, Kırklareli, Kocacık, Malkara, Manastır, Midilli, Mora, Mastar, Naldöken, Niğbolu, Ofçabolu, Saraybosna (Sarayovası), Selanik, Semendire, Serez, Silistre, Şumnu, Tekirdağ, Tırhala, Tırnova, Tikveş, Tuna, Tuzla, Ürgüp, Üsküp, Vize, Yanbolu, Yanya, Yenişehir.³⁵ Tahrir defterlerinde yer alan köy isimleri, Anadolu'nun neresinden, hangi beyliklere mensup Türk oymak, boy ve aşiretlerinin Rumeli'ye geçmiş olduklarını göstermesinin yanı sıra, bunların nasıl bir sistem çerçevesinde

³⁴ Türker Acaroğlu: "XV. Yüzyıl Sonlarıyla. XVI. Yüzyıl Başlarında Balkanlarda Türkçe Yer Adları". **XI. Türk Tarih Kongresi**.C. III, Ankara 1994, s. 1270.

³⁵ Türker Acaroğlu: a.g.m., s. 1274- 1296.

Balkanlara yerleştirildiklerinin açıklaması bakımından da önemlidir. Bu isimlerin hemen hemen hepsi Oğuz boylarına ya da Anadolu'daki yer adlarına ait olup en çok Saruhanlı, Germiyanlı, Tatar ve Yörük adlarını almışlardır.³⁶ Arnavutluk sancağında 335 parça has ve timarın üçte birine yakınının ismi üzerinde Anadolu'dan geldiği, Türk soyundan sipahiler olduğu yazar. Bunların yirmi altısının üzerinde “Saruhanlı sürülüp gelmiş” veya “sürülüp gelmişin oğlu” olduğu yazar.³⁷ Tayyib Gökbilgin'in Rumeli'de Yrkler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fatihn adlı kitabında verdiği köy adları listesine bakacak olursak köy adlarının daha çok Yörük, Doğancılar, Saruhanlı, Anadolu, Germiyanlı, Tatar ve Danişmend gibi isimler aldıklarını görmekteyiz. Yörük ismi daha çok Ahyolu, Aydos, Edirne, Karinabad, Kırkkilise, Ruskasrı, şumnu, Varna, Yanbolu, Yenice- Kızılağ; Doğancılar İsmi Ahyolu, Aydos, Baba- Eski, Akkerman, Hırsova, Karinabad, Rus- Kasrı, şumnu, Yanbolu, Yenice- Kızılağ; Sarihanlı İsmi Edirne, Karinabad, Rus- Kasrı, Silistre, Yanbolu, Kırkkilise, Yenice- Kızılağ; Anadolu ismi Ahyolu, Hırsova, Karinabad, Rus kasrı, Silistre, Yanbolu, Varna; Germiyanlı ismi Ahyolu, Aydos, Karinabad, Yanbolu, Yenice- Kızılağ; Tatar İsmi Edirne, Hırsova, Kırk- Kilise, Silistre,

³⁶ M. Aktepe; a.g.m., s. 307.

³⁷ .L. Barkan: “Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, İ.. İFM., C. 15, İstanbul 1953, s. 216.

Yanbolu ve Danişmend İsmi Edirne İle Kırkkilise’de köy ismi olarak kullanılmıştır.³⁸

III- On Altıncı Yüzyılda Balkanlar’ın Demografik Durumu (Örnekleme)

Osmanlı Devleti, Balkanlara ilk fetihlerle birlikte yerleşmek amacıyla gitmiş ve bunun için ilk günden itibaren buralara sistemli bir şekilde Müslüman- Türk nüfusu yerleştirmiştir. Bunu fetihlerle birlikte yerlerini terk edenlerin yerlerine ya da boş alanlara Anadolu’dan Türk gruplarını sürmek suretiyle gerçekleştirmiştir. Türklerin Balkanlara önemli miktarda, kalıcı olarak yerleştiğini ispat eden unsurlardan bir de nüfus yapıları ve dağılımıdır.

Öncelikle genel olarak nüfus dağılımına bakacak olursak 1520- 1530 yıllarında yapılmış sayımlara göre Balkanların nüfus dağılışı:

Müslüman: 194.958 (hane)

Hıristiyan : 832.707 (hane)

Yahudi : 4.134 (hane)

Toplam : 1.031.799 hanedir.³⁹ Yalnız buradaki 194.958

hane Müslüman yirmi sekiz Balkan bölgesinin sadece on bölgesinde 165,980 hanesini ya da %85’ini oluşturmuştur. Paşa sancağı (66,684), Silistre (17,297), Bosna (16,935), Çirmen (12,686), Tırhala

³⁸ Diğer köy isimleri için bkz. Tayyib Gökbilgin; **Rumeli’de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fatihan**, İstanbul 1957, s. 109- 167.

³⁹ Ö.L. Barkan: “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, İ.Ü. İFM., C. 15, İstanbul 1953, S. 237.

(12,347), Vize (12,193), Niğbolu (9.122), Hersek (7.077), Köstendil (6.640) ve Gelibolu (5.001) Şeklinde hane sayısına sahipken bu sancaklardan yalnızca dördü yani Silistre (%72), Çirmen (%89), Vize (%56), Gelibolu (%56) nüfusun çoğunluğunu oluşturmaktadır. Müslümanlar daha çok Trakya, Makedonya, Tesalya, Bosna, Hersek ve Silistre'de bulunurken merkezi Bulgaristan, Arnavutluk, Karadağ, Epir, Eğriboz Atinası, Mora ve adalarda da dağınık halde bulunmaktaydılar.⁴⁰

⁴⁰ Speros Vryonis: "Religious Changes and Patterns in the Balkans, 14th- 16th. Centuries". **Aspects Of The Balkans Continuity and Change**. Paris 1972. s. 163.

TABLO-1**1519 Yılında Bazı Balkan Şehirlerinin Nüfus Dağılımı**

Şehir	Müslüman Hane	Hıristiyan Hane	Yahudi Hane
Yenice- Vardar	973 (284 mücerred)	25	—
Vodin	68	116	—
Serfiçe	49	646	—
Horpişte	66	73	—
Vulkaşın	10	94	—
Kastoriya	67	732	—
Gümülcine	303 (197mücerred)	48(6mücerred)	19
Drama	116	153	—
Serez	684	547	54
Nevrekop	167 (67mücerred)	319 (26mücerred)	—
Timurhisar	122 (33 mücerred)	205 (27mücerred)	—
Sidrekapı	6(12mücerred)	305 (31mücerred, 37bive)	—
Selanik	1374 (28mücerred)	1087 (55mücerred, 300bive)	3143 (530mücerred)
Karaferya	231	578	—
Zihne	46(26mücerred)	419(73mücerred 114bive)	—

TABLO 2**1521 Yılında Balkanlar'da Bazı Şehirlerin Nüfus Dağılımı⁴¹**

Şehir	Müslüman Hane	Hıristiyan Hane	Yahudi Hane
İnebahtı	—	500	—
Alasonya	33	311	—
Çatalca	104	189	—
Dömeke	6	311	—
Tırhala	265	343	181
Yenişehir	693	75	—
Fener	53	370	—

XVI. Yüzyılda bazı Balkan şehirlerinin nüfus ve mahalle dağılımına bakacak olursan Türklerin Balkanlar'daki iskân sistemini daha iyi anlarız.

A- Sofya

1530'larda Sofya'nın %80 Türkler'den, %20'si ise, Hıristiyanlar'dan oluşur. 1544'de yine %80'i Türk olan Sofya'nın %12'si Hıristiyan, %7'si Yahudi'dir. 1570'lere geldiğimizde Sofya'da %70 Müslüman, %23 Hıristiyan ve %7 Yahudi bulunmaktadır.⁴²

⁴¹ Tayyib Gökbilgin; "Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları", *Bellekten*, C. 20/77, Ankara 1956, s. 263- 284.

⁴² İlhan Şahin; "XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Sofya- Filibe- Eski- Zağra ve Tatar- Pazarı'nın Nüfus ve İskan Durumu", *Türk Dünyası Araştırmaları*. S. 48, İstanbul 1987, s. 252.

Todorov, yıllara göre Sofya'nın hane sayısının dağılımını verirken 1520- 1530 yılları arasında Sofya'da 971 Müslüman, 280 Gayrimüslim; 1571- 1580 yıllarında ise, 1376 Müslüman, 204 Gayrimüslim hane sayısı gösterir ve 1535 tarihli B. Ramberti Seyahatnamesi'nden aktardığına göre, Sofya nüfusunun çoğunluğunu Türkler'in oluşturduğunu belirtir.⁴³ Bunun yanı sıra Sofya'da 1530'da 32 mahalle olup bunun 18'i Türk ve 14'ü Gayrimüslim mahallesi idi. 1570 yılında ise, Türk mahalle sayısı 23'e çıkarken, Gayrimüslim mahalle sayısı yine 14'tür.⁴⁴

B- Silistre

Silistre sancağının nüfus dağılımında 1530 yılında Silistre şehrinde 5 Müslüman, 13 Hıristiyan, Hırsova merkezde 2 Hıristiyan, 6 Müslüman, Kili merkezde 5 Hıristiyan, Ahyolu merkezde 17 Hıristiyan, Süzebolu merkezde 29 Hıristiyan, Varna merkezde 9 Hıristiyan, Prevadi merkezde 6 Müslüman, 1 Hıristiyan, Karinâbâd merkezde 9 Müslüman, Aydos merkezde 5 Müslüman, Yanbolu merkezde 15 Müslüman ve Rus- Kasrı Misivri merkezde 20 Hıristiyan mahalle bulunmaktaydı.⁴⁵ Böylece Karadeniz sahillerindeki Süzebolu, Misivri, Ahyolu, Varna gibi şehirlerde yaşayan nüfusun çoğunluğunun Rum olduğu, iç taraflarda Aydos, Karinabad, Yanbolu, Pravadi ve Baba (Babadağı) kasabalarının çoğunluğunun Türk olduğu göze çarpmak-

⁴³ Nikolay Todorov; **Bulgaristan Tarihi**, Çev. Veysel Atayman, İstanbul 1979, s. 48. 50.

⁴⁴ İlhan Şahin; a.g.m., s. 253.

⁴⁵ Ahmet Özkılıç; **370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-ili Defteri (937/1530)**, C. II. Ankara 2002, s. 2.

tadır.⁴⁶ 1570'lerde Silistre sancağının nüfus dağılımına bakacak olursak nüfusun %52'sini Müslümanlar, %41'ini Hıristiyanlar ve %7'sini de Yahudiler oluşturmaktadır.⁴⁷

C- Çirmen Sancağı

Yerleşim yeri olarak Çirmen şehrinde Cami-i Şerif, İmaret-i Umur Bey ve Ali Bey adında üç Müslüman mahallesi ile Gebran-ı Yamak adlı bir Gayrimüslim mahallesi bulunmaktaydı. Mahallelerde toplam olarak 184 Müslüman, 40 Gayrimüslim hane bulunuyordu.⁴⁸ Çirmen Sancağında 1530 yılında Yenice- Zağra şehrinde 7 Müslüman, Yenice- Çırpan şehrinde 5 Müslüman, Hasköy'de 7 Müslüman, Tekfur- dağı İne- bazarı şehrinde 5 Müslüman, Tekfur- dağı Rodoscuk şehrinde 5 Müslüman, 7 Hıristiyan mahallesi bulunmaktadır.⁴⁹

⁴⁶ Ahmet Cebeci; a.g.m.: s. 457.

⁴⁷ Feridun Emecen; "XVI. Asırda Balkanların Kuzey- doğu Kesiminde İskan Tipleri ve Özellikleri Hakkında Bazı Notlar", **V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi (Bildiri- ler)**, Ankara 1990, s. 545.

⁴⁸ Yusuf Halaçoğlu; "XVI. Yüzyılda Sosyal, Ekonomik ve Demografik Bakımından Balkanlar'da Bazı Osmanlı Şehirleri". **Bellekten**, C. 53/207, Ankara 1989, s. 640.

⁴⁹ Ahmet Özkılıç; a.g.m.. s. 252.

TABLO-3**Selanik Şehrinin “Hane” Olarak Nüfus Dağılımı:⁵⁰**

Tarih	Müslüman	Hıristiyan	Yahudi	Toplam
1478	833	1047	—	1884
1529	1229	989	2645	4863
1568	1317	506	2807	4630

D- Niğbolu Sancağı

1530 yılına ait Rumeli Vilayeti Muhasebe Defteri'nde Niğbolu şehrinde 1 Müslüman, 29 Hıristiyan, Rahova'da 3 Hıristiyan, Zıştova'da 5 Hıristiyan, Plevne'de 9 mahalle (Müslüman ya da Gayrimüslim olup olmadığı bilinmiyor), İvraca'da 11 Hıristiyan, İvraca'nın köylerinden Kunduzlu, Hrleç, Çerkofça, Hayrüddin ve Butan köylerinde 27 Hıristiyan, Lofça'da 3 Müslüman, 12 Hıristiyan ve Tırnova şehrinde 9 Müslüman 15 Hıristiyan (biri Latin mahallesi) mahallesi görünmektedir.⁵¹

⁵⁰ Ö.L. Barkan: “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi” **Türkiyat Mecmuası**. C.X. İstanbul 1953, s. 25.

⁵¹ Ahmet Özkılıç; a.g.e., s. 3.

Üçüncü Bölüm

DEVŞİRME SİSTEMİ VE İSLÂMLAŞMAYA ETKİSİ

Osmanlı Devleti, fetih hareketleriyle sınırlarını Ankara'dan Çanakkale'ye ve oradan hareketle Balkanlar'a kadar genişletince asker ihtiyacı da artmıştı. Orhan Bey döneminde oluşturulan Yaya ve Müsellem birlikleri hem asker ihtiyacını karşılamak, hem de düzenli bir ordu kurmak için yeterli değildi. Böylece yeni bir askeri teşkilatın kurulması düşünüldü ve esirlerden yararlanılmak suretiyle "Acemi Ocağı" kuruldu.¹

Acemi Ocağı 14. yüzyılın sonlarında I. Murad zamanında Çandarlı Kara Halil ile Molla Rüstem'in önerisiyle Gelibolu'da kurulmuştur.² Bu öneri Aşıkpaşazade'de şöyle geçmektedir: "Bir gün Karaman ilinden Kara Rüstem derler bir bilgiç geldi. Kazasker olan Çandarlı Kara Halil'e geldi. Dedi ki: Efendi bunca hanlık malını niçin zıyan edersiniz? Kadı: O dediğin hangi maldır diye sordu. Rüstem: İşte bu esirler ki gaziler alırlar, Tanrı buyruğunda beşte biri hanındır. Niçin almazsınız dedi. Kazasker bunu hana arz etti. Han: Tanrı buyruğu neyse yap dedi. Kendi Gelibolu'da oturdu. Her esirden yirmi beş akçe aldı. Bu yeni iş iki bilgicinin tedbiridir. Biri Çandarlı Kara Halil , biri Karamanlı Rüstem. Gazi Evreniz'e de ısmarladılar. Akınından elde edilen esirlerin beşte birini al dedi. Beş esiri olmayanın her esirinden yirmi beş akça al dediler. Bu tertib üzerine Evrenüs de bir kadı

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı; **Kapıkulu Ocakları**, C. 1. Ankara 1943. s. 5.

² İsmail Hakkı Uzunçarşılı; a.g.e., s. 5; Nuri Engin; DİA. "Köle" md., s. 246.

tain etti. Hayli oğlanlar toplandı. Han'a getirdiler. Halil dedi ki: bunları Türk'e verelim Türkçe öğrensinler. Bunları da çeri yapalım öyle yapıldı. Günden güne çoğaldılar. Tamam Müslüman oluncaya kadar Türkler bunları nice hizmette kullandılar. Sonra devlet kapısına getirdiler. Ak börk giydirdiler. Adları eskiden beri Çeri iken Yeniçeri koydular. Yeniçeri bunun zamanında ortaya çıktı.”³

Bu olay Oruç Bey tarihinde de geçmesine rağmen, burada Oruç Bey “devşirme”den söz etmektedir.⁴ Halbuki bu dönemde devşirme sistemi henüz söz konusu değildir. Savaşlarda elde edilen esirlerin beşte biri ile oluşturulan bu sisteme “pençik” denmektedir.⁵

Savaştan sonra ordu için alınan esire “Pençik Oğlanı” ve bu esirler için düzenlenen yasaya ise, “Pençik Kanunu” denirdi. Ordu için alınan esirlerin her birine yüz yirmi beş akçe değer biçilmişti. Böylece ya her beş esirden biri alınacak, ya da her esirden yüz yirmi beş akçe göz önünde bulundurarak bunun beşte biri olan yirmi beş akçe hazine için alınacaktı.

Osmanlı Devleti'nde Acemi Ocağı'na alınacak askerler ilk kez Pençik kanunu ile toplandı. Pençik resminin ilk defa 1363'te toplandığı kanunnamede geçmektedir. Yeniçeri kanunnamesinde ilk pençik

³ Aşıkpaşazade; **Aşıkpaşaoğlu Tarihi**, Haz.N. Atsız, Ankara 1985, s. 58.

⁴ Oruç Bey; **Oruç Bey Tarihi**, Hz. N. Atsız, İstanbul 1972, s. 42.

⁵ Y.Ercan; “Devşirme Sorunu, Devşirmenin Anadolu ve Balkanlardaki Türkleşme ve İslamlaşmaya Etkisi”, **Bellekten**, C.50, Ankara 1986, s. 712.

oğlanının Bilecik tarafına yapılan akından alındığı belirtilse de, bu kaydın Acemi Ocağı Teşkilatı ile ilgisi yoktur.⁶

Fetihlerin ilerlemesi, siyasi olaylar, özellikle Ankara savaşı ve sonrasında yaşanan Fetret devri ile birlikte Pençik sistemi artık yeterli gelmiyordu. Böylece “Devşirme Sistemi” denilen yeni bir yöntem uygulanmaya başlandı. Bu yöntem ile birlikte Osmanlı Devleti, toprakları üzerinde yaşayan Gayrimüslim halktan Yeniçeri Ocağına girmek üzere çocuk devşirmeye başlamıştır. Devşirme sisteminin başlamasıyla birlikte pençik sistemi de kalkmamış, bir çeşit vergi olarak uygulanmaya devam etmiştir.⁷

Devşirme sisteminin hangi tarihte ve kimin zamanında uygulanmaya başladığı konusunda tartışmalar olmuştur. Bu konuda birçok görüş vardır. Bu sistemin I. Bayezit, I. Murat, hatta Orhan Bey zamanında uygulandığına dair görüşler vardır.

Bu konuda görüş ileri sürenlerden biri Ahmet Refik'tir. Ahmet Refik, Devşirme sisteminin II. Murad döneminde değil, I. Murat döneminde kurulduğunu iddia etmiştir. Bu görüşünü kanıtlamak için de Türk, Bizans ve Fransız kaynaklarından örnekler vermiştir. Örneğin Taşköprülü'de devşirme sisteminin II. Murad döneminde kurulduğuna dair hiçbir kaydın olmadığını, burada geçen kişinin III.

⁶ İ. H. Uzunçarşılı; a.g.e., s. 8, 9.

⁷ Y.Ercan; a.g.m., s. 712.

Murad olduğunu ve böylece devşirme sisteminin II. Murad döneminde kurulduğunu kabul eden Mortmann'ın yanıldığını iddia etmiştir.⁸

Oysa Ahmet Refik'in bu iddiaları tam bir inceleme yapılmadın ortaya atılmıştır. Ahmet Refik'in dayanağı olan Aşıkpaşazade, Oruç Bey gibi Türk kronikleri çok güvenilir kaynaklar olmadığı gibi, başta Ranke olmak üzere Batılı tarihçilerin kaynakları da aslında birer inceleme eseridir. Bu kaynaklar sadece Yeniçeriler hakkında bilgi vermiştir. Böylece Ahmet Refik, Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşu ile Devşirme Sisteminin uygulanmaya başlandığı tarihi karıştırmıştır.⁹

Diğer bir iddia Yunan tarihçi Dimitriadis'e aittir ki bu iddianın hiçbir dayanağı yoktur. Dimitriadis'e göre, Pençik oğlanı diye anılan devşirme sistemi I. Bayezit'ten önce Evrenos Bey ve adamları tarafından Orta Makedonya bölgesinde zaten uygulanmaktaydı ve Osmanlı Padişahları da sadece kendi uç beylerini taklit ederek bu sistemi Osmanlı Devleti'nde başlatmıştır.¹⁰ Daha önce Yeniçeri Ocağı ve Pençik Sisteminin oluşması ile ilgili Aşıkpaşazade'den aktardığımız bölümde Pençik Sisteminin savaştan elde edilen esirler üzerine oluşturulduğunu Çandarlı Kara Halil ile Molla Rüstem'in bu sistemi bulduktan sonra Evrenos Bey'in de bunu uygulamasını istediklerini belirtmiştik. Bu dönemde savaşlarda elde edilen esirlerin Devşirme sistemiyle fazla

⁸ Ahmet Refik: "Devşirmeler, Acemioğlanlar", **Hayat Mecmuası**, C. 2, Sayı 30. Ankara 1927, s. 75- 76.

⁹ Fuat Köprülü; "Devşirme Meselesi", **Hayat Mecmuası**, C.2, s. 34, Ankara 1927. s.142- 143.

¹⁰ Vasilis Dimitriadis; " Devşirmenin Kökenleri Üzerine Düşünceler", **Osmanlı Beyliği**, İstanbul 1997, s. 29- 31.

ilgisi olmadığı¹¹ gibi Devşirme sistemi ancak 15. Yüzyılda II. Murad zamanında başlamıştır.¹²

Osmanlı Devleti, Devşirme sistemini gelişigüzel uygulamamıştır. Bu sistemi uygularken belirli kurallar bulunmaktaydı. Devşirme ile görevli memur görevini yaparken tamamen serbest bırakılmıştı. Görevli memurun elinde devşirme fermanıyla Yeniçeri Ağası'nın mektubu bulunurdu. Ayrıca Devşirme memurunun güvenilir bir kimse olmasına dikkat edilirdi. Memurun elinde bulunan fermanla her kazadan alınacak çocuk sayısı önceden belirlenmişti. Böylece memur kazaları gezerek yasada belirtildiği şekilde sekiz, on ya da yirmi yaş grubunda kırk haneden bir çocuk olmak üzere Gayrimüslim halktan çocuk toplardı. Köylere kadar yapılan ilanlar yoluyla Hıristiyan çocuklar başta papazları, babaları ve vaftiz defterleriyle birlikte toplama yerine gelirlerdi. Bu sırada kadılar, sipahiler ve köy kethüdaları da burada bulunarak devşirmeye hile karışıp karışmadığını incelerlerdi. Devşirme olarak alınan çocuğun köyü, kazası, sancağı, ana ve baba adı ile sipahisinin adı, doğum tarihi ve bütün özellikleri ile sevk memurunun adı bir deftere yazılır ve bu defterin iki nüshasından biri devşirme memurunda kalır, diğeri de sürücüye verilirdi.¹³

Devşirme olarak seçilen çocukların da yasada belirlenen özelliklerde olmaları gerekiyordu. Buna göre, Hıristiyan çocukların en asilleri ve papaz çocukları tercih ediliyordu. Tek oğlu olanların oğlu

¹¹ Paul Wittek; **Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu**, Çev. F. Berktaş, Ankara 1999, s. 61.

¹² Fuat Köprülü; **Osmanlı Devletinin Kuruluşu**, Ankara 1959, s. 109.

¹³ İ. H. Uzunçarşılı; a.g.e., s. 16,

alınmazken birkaç ođlu olanın yalnızca en sağlıklısı ve gűzeli alınırdı. Devşirme alınacak çocukların orta boylu olmasına dikkat edilir, uzun boylu çocuklar saray için seğıilirdi. Yahudilerden ticaretle uğraştıkları için devşirme çocuk toplanmazdı. Kanun gereği, anası- babası ölmüş çocuklar ile, köy kethüdasının çocuğu toplanmazdı. Ayrıca çoban ve bunların oğulları, kel, fodul, köse ve doğuştan sűnnetli olanlar, Tűrkçe bilen, Hıristiyan iken evlenmiş, sanat sahibi olanlar ile şehirde bulunmuş çocuklar devşirme olarak alınmazdı.¹⁴

Devşirme sistemi ilk kez Balkanlar'da olmak üzere Anadolu'da da uygulanmıştır. Balkanlar'da Arnavutluk, Bulgaristan, Bosna- Hersek, Macaristan ve Yunanistan'da devşirme oğlanı toplanmıştır. Őskűp, İştıp, Kűstendil, Prizren, Gűrűce, Samakov, Prebol, Taşlıca, Yanya, Pirlepe, İşkodra, Ohri, İpek (Pec), Dukakin, Kırçova, Foça, Navarin, Manastır, Mostar, İmaçka, İzvornik, Bűgűrdelen, Gali, Kesriye, Harpişte, Bihlişte, Niđbolu, Selanik, Vize, Akçakale, Őzi ve Azak ise, özellikle devşirme oğlanı toplanan yerler olmakla birlikte Eflak ve Bođdan'dan hiçbir şekilde devşirme oğlanı toplanmamıştır.¹⁵

Bosna- Hersek ve Kilis sancaklarının Műslűman halkından da devşirme oğlanı toplanmıştır.¹⁶ Boşnaklar II. Mehmet'e başvurarak çocuklarının devşirme usulűyle alınmasını kendileri istemişlerdir.¹⁷

¹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı; a.g.e., s. 17, 18.

¹⁵ Yavuz Ercan; a.g.m., s. 714vd.

¹⁶ Bkz. BOA, MD. 22, s. 299; MD. 5, s. 96.

¹⁷ Ahmet Refik; **Devşirme Usulű**, İstanbul-?, s. 4.

Devşirme için Arnavut, Boşnak, Rum, Bulgar, Sırp, Hırvat ve Ermeni çocukları tercih edilirken Türk, Kürt, Acem, Rus, Yahudi, Gürcü ve Çingene çocukları devşirme olarak alınmazdı.¹⁸

16. Yüzyılın sonuna kadar çok titiz davranılan Devşirme sisteminde Karaman'dan Erzurum'a kadar olan yerlerden çocuk toplanmazdı; toplandığı takdirde de çok dikkatli davranılırdı.¹⁹ Bunun yanı sıra Hıristiyanlar içinde devlete hizmet karşılığında devşirmeden muaf olan yerler de vardı. Örneğin İstanbul civarında Kartal ve Kadıköy'den devşirme için çocuk alınmıyordu. Bunlar çayırlara bakıp, at besledikleri ve klavuzluk ettikleri için ellerinde Divan'dan alınmış bir muafname bulunmaktaydı. Biga Hıristiyanları da yol üzerinde hazineyi koruyup klavuzluk görevi yaptıklarından devşirme için çocuk vermiyorlardı.²⁰ Yine Mora sancağındaki Hıristiyan halk Navarin kalesinin inşaatı ile görevli olduğundan onlardan 1573 (H.981) yılında çocuk toplanmamıştır: “Mora sancağında acemi oğlanlar cem'ine varan yaya başıya hüküm ki hala liva-yı mezbür reayası Anavarin Limanı Kalesi'nin binası hizmetinde olmağın bu sene liva-yı mezburdan acemi oğlanı cem olunmaktan feragat olunmuştur. Buyurdum ki vusul buldukda liva-yı mezburdan bu sene acemi oğlanı cem'inden feragat eylesin ki reaya kale-i mezbura binasının

¹⁸ Ahmet Özcan: DİA, “Köle” md., s. 255.

¹⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı: a.g.e., s. 20.

²⁰ Ahmet Refik: **Devşirme Usulü**, İstanbul-?, s. 6.

hidmetinde olub itmeme erişdüler emr-i şerifime mügayir teklif etmekden hazer eyleye fi 6 zilhicce 981²¹

Devşirme Sisteminde çocuk toplanırken çok titiz davranılmasına rağmen, bazen sahte ferman ile çocuk toplayanlar olmuştur. 1556 yılında sahte bir fermanla Trabzon'da çocuk devşirmeye kalkan Behram ve ona fermanı yazan Kıyas ile fermanın tuğrasını çeken Nasuh adlı kişilerin ceza olarak birer elleri kesilmiştir.²² Yine Ohri kadısına 1565 yılında gönderilen bir hükümde belirtildiğine göre, Mehmed adlı kişi acemi oğlan toplanırken Koçi ve Dimitri adlı kişilerin de yardımıyla para karşılığında iyi çocukları almayarak onları koruduğu için görevinden alınmış, yerine Ali adlı başka bir memur atanmış ve bu kişi hakkında soruşturma başlatılmıştır.²³

Acemi oğlanlar saray bahçelerinde bostancılık, saray mutfaklarının koyunları için çobanlık, bir akçe ulufe ile kasap yamaklığı, demircilik, su yolunda işçilik, hamallık, saraçlık, kemhacılık, fırıncılık, mandıracılık, odunculuk ve tamircilik gibi işlerde çalışırlardı.²⁴ Acemi oğlanlar, her yıl düzenli olarak değil, gerektiğe ve ihtiyaca göre üç, beş yılda bir bazen daha uzun bir zaman zarfında devşirilirdi.²⁵ 1572 (H. 980) yılında Edirne'deki saraya odun getiren gemilerdeki acemi oğlanı eksikliğinden dolayı ihtiyaç üzerine yüz on sekiz çocuk

²¹ Ahmet Refik; "Devşirmeler, Acemioğlanlar", DFEFM, C.5, İstanbul 1927, s. 5-6.

²² İ.H. Uzunçarşılı; a.g.e., s. 15.

²³ BOA, MD 5, s. 185.

²⁴ Ahmet Refik; "Devşirmeler, Acemioğlanlar, DFEFM. C.5, s. 7.

²⁵ İ.H.Uzunçarşılı; a.g.e., s. 14.

toplandığı gibi Sadrazam Sokulu Mehmet Paşa döneminde de 1568 (H. 976) yılında gemi yapımında çalıştırmak üzere ihtiyaç olan üç yüz çocuk toplanmıştır.²⁶

Devşirme yapılırken Rumeli'den toplanan çocuklar Anadolu'ya, Anadolu'dan toplananlar ise, Rumeli'ye gönderildi. Böylece yaşlı büyük olanların kaçmaları önlenmek istenmiştir.²⁷ Devşirme olarak toplanan çocukların içlerinde yaşları büyük olanlar daha önce yaşadıkları yerleri ve ailelerini unutmamışlardır. Sokulu Mehmet Paşa'nın kardeşi ile olan ilişkilerinin yanı sıra Macaristan'da Lipve Sancağı beyi Mustafa Bey ile Kaptan-ı Derya Çagalezade Sinan Paşa'nın da aileleri ve akrabaları ile görüştükleri bilinmektedir. Bunun yanı sıra bazı yeniçerilerin ailelerinden cizye alınmasını şikayet ettiklerini ve adlarının cizye defterinden silinmesi için Divan'a başvurdukları görülür. Bu durum devşirmelerin milliyetlerini, ailelerini ve akrabalarını unuttuklarını ve hala görüştüklerini gösterir.²⁸

Devşirmelerin, yeniçeri olduktan sonra Seyyidlere ve emr-i şerife küfretmeleri, şarap kaçakçılığı yapmaları hatta aralarında sünnet olmayanların çıkması İslamiyetin devşirmeler arasında tam olarak yerleşmediğini göstermektedir.²⁹

Bununla birlikte devşirme sisteminin İslamlaşmaya etkisi tartışma konusu olmuştur. Başta Gibbons olmak üzere bir çok Batılı

²⁶ Ahmet Refik: "Acemi Oğlanlar, Devşirmeler", DFEFM, C.5, s. 10, 12.

²⁷ A.Özcan; a.g.md., s. 255.

²⁸ İ.H.Uzunçarşılı; a.g.e., s. 27, 28.

²⁹ Y. Ercan; a.g.m., s. 718.

tarihçi devşirmeyi zorla İslamlaşma aracı olarak görmüştür. Gibbons'a göre, çocukların yurtlarından alınmaları, Hıristiyanlık mirasından mahrum bırakılmaları insani ve dini duygulara bir darbedir. Ayrıca bu sistem büyük korku yarattığından toplu ihtidalara neden olmuştur.³⁰

Georges Arnakis ise, Gibbons'a dayanarak Hıristiyan ailelerin sırf çocuklarını devşirmeden kurtarmak için ailece İslam seçtiklerini, özellikle devşirmenin uygulandığı 15, 16 ve 17. yüzyıllarda İslamlaşmanın arttığını, yine bu köylülerin cizye vergisinden kurtulmak için de İslam'ı seçtiklerini iddia etmektedir.³¹

Osmanlı İmparatorluğu'nun sistemli bir İslamlaşma politikası izlediğini iddia etmek doğru olmaz. Düzenli olarak her yıl çocuk toplanmadığı gibi acemi oğlanların sayısı II. Selim döneminde 7494, III. Mehmet döneminde 9406, IV. Mehmet döneminde ise, 9200 kişiydi.³² Görüldüğü gibi acemi oğlanların sayısı ortalama on bin civarındadır. Bir başka gerçek ise, toplanan çocuk sayısının artması, Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli bir gelir kaynağı olan cizye'nin de azalması anlamına geliyordu. Bu durumda Osmanlı devşirmeyi İslamlaştırma aracı olarak kullanmış olamaz. Yine bu sistemin askeri ihtiyaçtan dolayı ortaya çıktığını daha önce belirtmiştik. Mühime Defterlerinde de acemi oğlanların kardeşlerinden ve akrabalarından kendi isteği ile

³⁰ H.A.Gibbons; **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu**, Çev. H. Dağ, Ankara 1998, s. 99, 100

³¹ Georges Arnakis; "The Role of Religion In The Development Balkan Nationalism", **The Balkan Transition**, Los Angeles 1963, s. 121.

³² Ahmet Refik; **Devşirme Usulü**, s. 9.

Müslüman olanların Acemi Ocağına alındığını görmekteyiz: “Acemi oğlanlarından birinin kardeşi Müslüman olup Safer tesmiye olunmakla acemi oğlanlarına ilhak olunmak buyduldu” “Bir yeniçerinin kardeşi olup İslam’a gelen Süleyman acemi oğlan olup Türk’e verilmek buyruldu.”³³

Bu belgeler çoğu zaman çocukların ailelerinin veya akrabalarının devşirme olmayı kendi istekleri ile seçtiklerini göstermektedir.

Devşirme sistemi hakkındaki diğer bir tartışma konusu ise, bu sistemin İslam Hukukuna uygun olup olmadığıdır. Menage, ehl-i zimmetin çocuklarının zorla alınmasını onların haklarına saldırı ve İslam Hukukuna aykırı olarak görmüştür.³⁴ Vryonis, bu sistemi daha önceki İslam devletlerinde uygulanan gulam sisteminin bir devamı olarak görmüştür. Wittek ise, devşirmelerin daha çok Slav, Boşnak ve Bulgarlar’dan toplandığını belirterek bunların islamiyetin çıkışından sonra Hıristiyanlığı kabul eden Türk boyları olduğunu ve Şafii mezhebine göre bunların Zimmi sayılmayacaklarını ve böylece İslam Hukukuna uygun olduğunu belirtmiştir. Batılı tarihçilerden farklı olarak İslam hukukçuları ise, bu olayı Hz. Muhammed’in “Her çocuk fitrat üzerine doğar; daha sonra ana ve babası onu Yahudileştirir. Nasranileştirir ve Mecusileştirir” hadisine dayandırır. Böylece bu olayı, ergenlik çağındaki çocukların zorla din değiştirmeleri olarak değil de, aileleri onları Hıristiyanlaştırmadan önce İslam’ı benimsemelerini

³³ BOA, MD. 23, s. 172, 284.

³⁴ Y. Ercan; a.g.m., s. 719.

sağlama şeklinde görürler.³⁵ Bütün bu görüşlere rağmen, ilk kez Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanan devşirme konusunda İslam Hukukunda doğrudan ve kesin bir hüküm bulunmadığı için İslam Hukuku açısından uygun olup olmaması ile ilgili kesin bir sonuca ulaşmak mümkün değildir.³⁶

İslamlaşma Devşirme Sistemi ile temellendirilemez. Osmanlı İmparatorluğu'nun buna ihtiyacı yoktur. Zaten dönemin en güçlü siyasi ve ekonomik gücü Osmanlı İmparatorluğu idi. Böyle bir durumda karşısında onu durdurabilecek herhangi bir siyasi güç de yoktu. Osmanlı, Devşirme Sistemi ile bir Türkleşme ve İslamlaşma hareketine girmiş olsaydı, günümüzde Balkan devletlerinin büyük çoğunluğunun Müslüman olması ve Türkçe konuşması gerekirdi. Oysa bugün Balkan milletlerinin kendi dinlerini yaşadıkları ve dillerini konuştuklarını görüyoruz.

³⁵ A. Özcan; a.g.md., s. 256vd.

³⁶ Y. Ercan; a.g.m., s. 721.

Dördüncü Bölüm

İSLÂM HUKUKU AÇISINDAN GAYRİMÜSLİMLER VE BALKANLARDA İSLAMLAŞMA

Dar anlamda İslam hukuk ilminin adı olan Fıkıh, kelime olarak “anlamak, kavramak” demektir. Fıkıh, insanın lehine ve aleyhine olan hak ve görevlerini bilmesidir. Bununla birlikte fıkıh geniş anlamıyla, ibadetler de dahil olmak üzere bütün dini hükümleri içine alır.¹

İslam Hukuku, bütün dini ödevleri içine almakla bir Müslüman'ın hayatını bütün yönleriyle düzenler. Aslında kendine özgü olmayan İslam Hukuku, içerdiği konular bakımından uygulandığı yerlerde değişikliğe uğramış ve gelişmesinin hiçbir noktasında bir bütünlük göstermemiştir.²

İslam Hukukuna göre dünyadaki insanlar ikiye ayrılır;

- 1- Müslümanlar
- 2- Müslüman olmayanlar.

İslam Hukuku, İslam topraklarında yaşayan Gayrimüslimleri de statü bakımından üç gruba ayırmıştır.

- a- Zimmiler
- b- Müste'menler
- c- Müşrikler

¹ Muhammed Ebu Zehra: **İslam Hukuku Metodolijisi**. Çev. Abdülkadir Şener. Ankara 1973.s.13

² Joseph Schacht: **İslam Hukukuna Giriş**, Çev. M. Dağ- A. Şener, Ankara 1986. s. 11.

Müşrikler, putperest ve kendine kitap gönderilmemiş olanlardır. Balkanlarda İslamlaşmayı daha iyi değerlendirmek amacıyla, İslam Hukukunda Gayrimüslimleri ele alacağımız bu bölümde Müşriklere değinmeyeceğiz. 16. Yüzyılda Müşrik kelimesini karşılayacak başka bir kelime olmaması (Ataist kelimesi kullanılsa da bu kelime tam olarak Müşrik kelimesini karşılamamaktadır) olsa dahi burada söz etmeye değmeyecek kadar az sayıda olmaları nedeniyle bu bölümde sadece Zimmiler ve Müste'menler üzerinde duracağız.

İslam ülkesinde yaşayan Gayrimüslimlerin durumu İslamiyet'in yayılmasıyla birlikte kesinleşmeye başlamıştır. İslamiyet'in ilk dönemlerinde Müslümanlar ile Müslüman olmayanlar arasında hukuki olarak bir ayırım yapılmamıştır. Hz. Muhammed'in kurduğu Medine Şehir Devleti'nin Anayasası özelliğini taşıyan ilk yazılı hukuki metinde böyle bir ayırım yapılmadığı açıkça görülmektedir. Bu ilk yazılı metinde Müslümanlar ve Yahudiler bir topluluk kabul edilmiş ve "Yahudilerin dinleri kendilerine Müslümanların dinleri kendilerine"dir maddesi yer almıştır. Müslüman ve Müslüman olmayanların ayırımı Yahudiler'in, Medine Şehir Devleti Anayasası özelliğindeki bu metne sadık kalmamaları ve bunun yanı sıra İslam Devleti sınırlarının genişleyerek Arap Yarımadası, Suriye ve Irak'ı yönetimi altına almasıyla ortaya çıkmıştır.³

Medine'deki Benü Avf Yahudiler ile imzalanan bu anlaşmayı Hıristiyanlar ile imzalanan diğer anlaşmalar izledi. Bu anlaşmalar

³ Ahmet Hikmet Eroğlu, **Osmanlı Devleti'nde Yahudiler**, Ankara 1998, s. 4.

Akabe, Manga, Haybar, Tabala, Cereş, Adruh ve Necran toplulukları ile imzalanmıştır. Hz. Muhammed, Akabe Hıristiyanlarının başı olan Yohanna'ya yazdığı mektipte, "İslamiyeti kabul et ya da cizye öde. Allah ve peygamberine itaat edersen her türlü Arap ve yabancı saldırısından uzak kalacaksın. Reddedersen seninle mutlaka savaşacağım ve erkekleri kılıçtan geçirip kadın ve çocukları esir alacağım" demiştir.⁴

Hz. Muhammed'in en son ve en önemli anlaşması, Necran'da bulunan Putperest, Yahudi ve Hıristiyan topluluklarla yaptığı anlaşmadır. Bu anlaşmaya göre:

1- Her yıl 2000 elbise verilecek (Hülle) ve her elbisenin değeri kırk dirhem olacak. Elbiselerin yarısı sefer ayında, yarısı da Recep ayında teslim edilecek.

2- Gerekli durumlarda yük ve binek hayvanları verilecek.

3- Necran'a gönderilen memurların bir aylık ihtiyaçları Necranlılar tarafından karşılanacak ve bu memurlara otuz zırh, otuz at ve otuz deve kiraya verilecek

4- Kiraya verilen bu mallara gelecek olan zararı memurlar ödeyecek.

5- Necranlıların mal, mülk, ibadet ve kişisel özgürlükleri İslam devleti tarafından güvence altına alınacak.

⁴ Gülnihal Bozkurt: "İslam Hukukunda Zimmilerin Hukuki Statüleri", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.3. S. 4. İzmir 1987, s.119.

6- Necranlıların izni olmadan kimse piskopos, rahip ve diğer din adamlarının yerlerini değiştirmeyecek.

7- Necran halkına herhangi bir şekilde hakaret edilmeyecek, İslamiyet'ten önceki kan davaları için kimse kan davası gütmeyecek.

8- Necranlılar asker olmayacaklar ve hiçbir ordu izin almadan Necranlıların topraklarına girmeyecek.

9- Faizcilik yapan Zimmi olmayacak ve kimse kimsenin suçundan sorumlu tutulmayacak.

10- Sadece bu şartlara uyulduğu takdirde Zimmet hukuku devam edecek.⁵

Bu anlaşmadan sonra Necran'da yaşayan Hıristiyanların başı Seyyid ve Piskopos İsu, Hz. Muhammed'den bir de ahidname almışlardır. Bu ahidnamenin daha önceki anlaşmadan farklı olan maddeleri ise,

1- Müslümanlar, Hıristiyanları bütün tehlikelere karşı koruyacaklar.

2- Necranlıları kendileri ile birlikte savaşmaya zorlamayacaklar.

3- Necran'ın gelenek, görenek ve yasalarında hiçbir değişiklik yapmayacaklar.

4- Yıkılan bir kilisenin yeniden onarımı sırasında Müslümanlar, Necranlılara yardım edecekler.

⁵ Yavuz Ercan: **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler**, Ankara 2001, s. 4.

5- Papaz ve rahip olmayan ve yoksul olan halktan dört dirhemden fazla vergi alınmayacak; tüccar ve zenginlerin vergisi ise on iki dirhem olacak.

6- Hıristiyan bir kadın, Müslüman'ın evinde kalırsa, Müslüman olmaya zorlanmayacak ve ibadetinde serbest bırakılacak.⁶

I- Zimmiler

İslam Hukukunda Zimma, İslam yönetimini tanımak şartı ile Ehl-i kitap (Kitabı) dine bağlı kimselere, süresiz olarak verilen bir çeşit sözleşmeyi ifade eder.⁷ Diğer İslam Hukuku kavramları gibi, Zimmet kurumunun temeli de Kur'an ve Sünnet hükümleri ile ilk halifelerin yaptıkları Zimmet anlaşmalarına dayanmaktadır.⁸

Zimmi, Müslüman ve Putperest'in zıddı olarak tarif edildiği gibi, henüz İslam'a bağlı olmayan harbi'nin ve kısa bir süre için de olsa İslam ülkesinde oturma hakkına sahip olan Müste'menin zıddı olarak da kullanılır.⁹ Daha sonraki bölümde harbi ve Müste'men konularına değineceğiz.

Zimmet anlaşması, düşman ülkesinde yaşayan bir kişinin ya da bir topluluğun, İslam yönetimini kabul etmesidir. Zimmet anlaşması yapılacak kişi müşrik ya da mürted olmamalıdır. İslam ülkesinde yapılması gereken Zimmet anlaşması, Kitabî dediğimiz Yahudiler,

⁶ Y. Ercan; a.g.e., s. 5.

⁷ Claud Cahen; İ.A; "Zimme" md., s. 566.

⁸ G. Bozkurt; a.g.m., s. 118.

⁹ C. Cahen; a.g.md., s. 597.

Hıristiyanlar, Mecusiler ve Sabi'iler ile yapılır.¹⁰ Bu anlaşmanın önemli bir özelliği de sürekli bir aman olmasıdır. Aksi takdirde bu anlaşmanın zaman ile sınırlandırılması Kitabî'yi Zimmi değil, Müste'men yapar.¹¹

İslam yönetimini kabul etmekle Zimmi, canını, malını ve namusunu bir Müslüman gibi güvence altına alır. İslam devleti düşmanın esir aldığı Zimmiyi ya da düşmanın ganimet olarak ele geçirdiği Zimmi mallarını kurtarmakla yükümlüdür. Hz. Ömer zamanında Irak ve Suriye Hıristiyanları ile yapılan zimmet anlaşması, daha sonraki dönemlerde Zimmilerin hukuki statülerini belirleyen temel hukuk kuralları haline gelmiştir.¹²

Bir Zimmi, savaşta elde edilen ganimete ortaklık edemez. Zimmi haraç ve cizye vermekle yükümlüdür. Şarap içip domuz yiyebilir.¹³ Müslümanlar arasında açık bir şekilde olmamak şartıyla bunların alım ve satımını da yapabilir.¹⁴ Zimmilerin askerlik yapmaları Necran anlaşması ile yasaklanmıştı. Arap isimleri ve harfleri kullanmaları, kutsal yerlere girmeleri ve düşmana bilgi verip düşmanı saklamaları da yasaktı.¹⁵ Bu yasakların yanı sıra Zimmilerin, Ramazan ayında Müslümanların önünde yiyip içmeleri, Mecliste baş köşeye

¹⁰ Ömer Nasuhi Bilmen; **Hukuki İslamiyye ve Islahatı Fıkıhiyye Kamusu**, C. 3. İstanbul 1968, s. 422, 425.

¹¹ G. Bozkurt; a.g.m., s. 122.

¹² G. Bozkurt; a.g.m., s. 120.

¹³ Sabri Ansay; **Hukuk Tarihinde İslam Hukuku**, Ankara 1958, s. 75.

¹⁴ Servet Armağan; **İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler**, Ankara 1987, s. 45.

¹⁵ G. Bozkurt; a.g.m., s. 125.

oturumları, yüksek sesle konuşmaları, hizmetçiler tarafından yolcu edilmeleri de yasaktı. Zimmiler tebrik edilemezler ve bir Müslüman'dan önce selam veremezlerdi.¹⁶

Zimmilerin hukuki haklarına geçmeden önce zimmet anlaşmasını bozan bazı durumlar vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

- 1- İslamiyeti kabul etmek (Zimmeti bozmanın doğal yolu)
- 2- Düşman ülkesine (Darülharbe) geçmek.
- 3- İslam ülkesine (Darüislama) baş kaldırıp savaş açmak.
- 4- Cizye vermeyi reddetmek (Harefilere göre, bu Zimmet anlaşmasını bozmak için bir neden değildir)
- 5- İslam ülkesinde casusluk yapmak.
- 6- Allah, Muhammed ve Kur'an hakkında, kötü söz söylemek.
- 7- Bir Müslüman'ı dininden döndürmeye çalışmak.
- 8- Zimmi bir erkeğin Müslüman bir kadın ile evlenmesi.¹⁷

İslam Hukukuna göre, Müslümanların aralarında geçerli olan nikah kuralları Zimmiler için de geçerlidir. Müslümanların aralarında bazı şartların uygun olmamasından dolayı geçerli olmayan bir nikah, Zimmiler dinlerine uygun bir şekilde yaptıklarında geçerli olur. Zimmi bir çiftin ikisi birden İslamiyet'i kabul ettiği zaman da nikahları eskisi gibi devam eder. Fakat Zimmi bir kadın Müslüman olursa, kocasına da İslamiyet'i kabul etmesi teklif edilir, kabul ederse nikah devam

¹⁶ Y. Ercan; a.g.e., s. 9.

¹⁷ Ö.N. Bilmen; a.g.e., C.3, s. 431.

eder, aksi halde evlilik sona erer.¹⁸ Bununla birlikte, Müslüman bir kadın Zimmi bir erkek ile evlenemez.¹⁹

Din ayrılığı vasiyete engel değildir. Bir Müslüman Zimmiye vasiyette bulunduğu gibi, bir Zimmi de Müslüman'a vasiyette bulunabilir. Fakat bir Müslüman ya da Zimmi harbiye vasiyette bulunamaz. Yine bir Zimminin kilise inşası için yapacağı vasiyet geçerli değildir.²⁰ Hanefilere göre, bir Zimmi vasiyet yazarken kendi dini kurallarını göz önünde bulundurmalıdır. Bu durumda vasiyet İslam miras kurallarına aykırı olsa bile geçerlidir.²¹

Bir Müslüman'ın tek oğlu Hıristiyan ise, oğlu babasının mirasçısı olamaz ve miras sahipsiz sayılarak devlet hazinesine verilir. Müslüman bir erkek Zimmi bir kadın ile evli ise, ona ne miras bırakabilir, ne de mirasçı olabilir. Fakat bu evlilikten doğan çocuk Müslüman kabul edildiğinden babasına mirasçı olabilir.²²

Zimmilere Müslümanlarla girdikleri borç ilişkilerinde çeşitli sınırlamalar getirilmiştir. Müslümanların kullanmasının yasak olduğu mallara dair sözleşmeler ya da faiz sözleşmeleri yapamazlar. Bunların dışında Müslümanlarla ticaret yapabilirler, çeşitli borç ilişkileri kurabilirler. Hanefilere göre, bir Müslüman toprağını bir Zimmiye ki-

¹⁸ Ö.N.Bilmen: a.g.e., C.2, s. 191.

¹⁹ Halil Cin: **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, Konya 1988, s. 112.

²⁰ Ö.N. Bilmen: a.g.e., C.5, s. 177.

²¹ G. Bozkurt: a.g.m., s. 135.

²² G. Bozkurt: a.g.m., s. 133.

ralamamalıdır. Zimmilerin kendi aralarındaki sözleşmelerde ise, İslam Hukuku kurallarına bağlı kalmak zorunluluğu yoktur.²³

İslam Devletinde uluslararası ticaret ile ilgili hukukun temelleri Hz. Ömer zamanında atıldı. Buna göre tüccar harbi ise kırkta bir oranda vergi ödemiştir. Malı 200 dirhemden az ise, vergi vermezdi. Ayrıca yabancı tüccarlar, mallarını depo etmek için kiraladıkları han, ev ve benzeri yerler için “meks” adı altında bir vergi verirlerdi.²⁴

İslam Hukukunda sözleşme ile ilgili hükümlere göre, Müslüman ile Zimmi ortak olabilir ve Müslüman malını Zimmiye emanet edebilir. Zimmiler için yasak olmayan faiz konusunda çıkan bir anlaşmazlıkta, kadiya gelindiği takdirde kadi, fıkıh hükümlerine göre karar verir.²⁵

İslam hukukunda Müslüman'ın ve Zimminin yaşam hakkı eşit tutulmuştur. Hatta Hanefiler, öldürme ve yaralama suçlarında Müslümanlar ile Zimmiler arasında hiçbir fark olmadığını ve birbirlerine karşı kısas uygulanabileceğini kabul etmişlerdir.²⁶ Yalnız suç işleyen Zimmi, İslam dinine dönerse ve zarar gören kişi davadan vazgeçerse kısas uygulanmaz.²⁷

Bir Müslüman ya da Zimmi öldürdüğü ya da yaraladığı bir Zimmi için diyet öder. Aynı şekilde bir Zimmi de öldürdüğü ya da ya-

²³ G. Bozkurt; a.g.m., s. 136.

²⁴ Y. Ercan; a.g.e., s. 13.

²⁵ Y. Ercan; a.g.e., s. 13.

²⁶ G. Bozkurt; a.g.m., s. 138.

²⁷ Y. Ercan; a.g.e., s. 10.

raladığı bir Müslüman için diyet öder.²⁸ Ceza hukukunda Hanefilerin aksi görüşüne rağmen, diğer mezhepler tarafından bir Zimminin diyeti, bir Müslüman'ın hatta Zerdüşt'ün diyetinden daha az olarak kabul edilir.²⁹ Yargılama hukuku açısından ise, kadılar Müslümanlar ile Zimmiler arasındaki her türlü davada yetkilidir. Fakat Zimmiler kendi aralarındaki özel hukuk davalarını kendi cemaat mahkemelerinde çözümede serbest bırakılmıştır. İslam hukuk kurallarına göre, Müslümanlar ile Zimmiler arasındaki her türlü davada yetkili mahkeme, İslam mahkemesidir. Ayrıca İslam ülkesinde, yönetim tarafından haksızlığa uğrayan Zimmi "Mezalim Mahkemesi"ne de baş vurabilir.³⁰

İslam mahkemesinin Zimmiler arasındaki davalara bakma yetkisi konusunda mezhepler arasında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Hanefilere göre, İslam hukuk kuralları bütün İslam dünyası için geçerli olduğundan ve dolayısı ile İslam ülkesinde yaşayan Zimmiler için de İslam mahkemelerinin yargılama yetkileri tamdır. Şafiilere göre, İslam mahkemesinin yetkili olabilmesi için her iki Zimmi tarafından istenmesi gerekmektedir. Malikilere göre de Zimmi taraflar isterse, İslam mahkemesi yetkili olur.³¹

Müslüman ile Zimminin mahkemedeki konumları da farklıdır. Zimmi, Müslüman'a karşı tanık kullanamaz. Duruşma sırasında Müslüman otururken Zimminin ayakta durması gerekir. Hanefilere

²⁸ G. Bozkurt; a.g.m., s. 139.

²⁹ C. Cahen; a.g.md., s. 597.

³⁰ G. Bozkurt; a.g.m., s. 145.

³¹ Y. Ercan; a.g.e., s. 15 vd.

göre, bir Zimmi yargıcın kararından önce Müslüman olursa, dava sırasında bir Müslüman gibi davranılır. Eğer bir Zimmi, yargıç karar verdikten sonra Müslüman olursa yargıcın kararı bozulmaz.³²

İrtidat, Müslüman iken ya da sonradan Müslüman olan birinin İslamı bırakıp başka bir dine girmesi ya da hiçbir dine inanmaması demektir. İrtidat eden kişiye “Mürted” denir. Eğer irtidat eden bir erkek ise, ister hür, ister köle olsun ölüm ile cezalandırılır. Fakat daha önce bu kişiye tövbe etmesi için on gün süre verilir. Kişi süre sonunda İslamiyet’e geri dönerse serbest bırakılır. Hanefilere göre, tövbe teklifi şart değil iken, Şafiilere ve Malikilere göre, tövbe için teklif şart olup süresi üç gündür. İrtidat eden kadın ise, ölüm cezası verilmez fakat İslamiyet’e geri dönmesi için hapsedilir ve her gün İslamiyet’e dönmesi için tövbeye davet edilir. Bu durum kadın tekrar Müslüman olana ya da ölene kadar devam eder.³³ Ayrıca Müslüman bir çiftin evliliğinde kadın irtidat ederse, nikah kendiliğinden iptal olur.³⁴ Mürted’ten Cizye alınmadığı gibi, zimmete de kabul edilmez.³⁵

İslam devletinde yaşayan Zimmilere din ve vicdan hürriyeti verilmiştir. Zimmilere tanınan bu din ve vicdan hürriyeti doğal olarak ibadetleri ve ibadet yerlerinin dokunulmazlığını da içermekteydi. Hz. Muhammed’in Necranlılar ile yaptığı anlaşmada onların ibadet yerlerine dokunulmayacağı açıkça belirtilmiştir. Eskiden beri var olan

³² Y. Ercan; a.g.e., s. 16.

³³ Ö.N. Bilmen; a.g.e., C. 4, s. 5.

³⁴ S. Ansay; a.g.e., s. 212.

³⁵ Ö.N. Bilmen; a.g.e., C.4, s. 12.

ibadet yerlerinin olduğu gibi kalacağı kabul edilmekle birlikte yeni ibadet yerleri tartışma konusu olmuştur. Eğer barış yoluyla alınan ũlkede, barış anlaşmasında yeni ibadet yerleri aılabileceği konusunda bir hũkũm varsa, Zimmilerin yeni ibadet yerleri açabilecekleri genel olarak kabul edilir.³⁶ Mũslũmanların kurduğu şehirlerde ise, Zimmilerin yeni ibadet yerleri açmalarına ilk zamanlar izin verilmemiştir, fakat zamanla ihtiyaç oldukça yeni ibadet yerlerinin açıldığı gŕrũlmektedir.³⁷

Ayrıca İşlam topraklarında yaşayan Zimmilere ait kilise, manastır, havra gibi ibadet yerleri kamu mallarının sahip olduğu koruma ayrıcalıklarına da sahiptir. Yine kamu mallarından Mũslũmanlar kadar Zimmiler de yararlanmıştır. İşlam hukukçularına gŕre, yol, akarsu, meydan gibi kamu mallarından Zimmiler de yararlanabilirdi. Fakat Zimmiler mescit, mina, Arafat, Mũzdelife gibi bazı kamu mallarından yararlanamaz.³⁸

İşlam topraklarında yaşayan Zimmilerin ŕdedikleri vergiler olan Cizye ve haracı ele alacak olursak bu vergiler, Hicret'ten sonra Medine'de ortaya çıkmıştır. Medine şehir Devleti dŕneminde Mũslũman olmayan topluluklar gŕz ŕnũne alındığında bunların arazi vergisi bakımından hiçbir yũkũmlũlũklerinin olmadığı gŕrũlũr. Aynı şekilde

³⁶ Mehmet, Ali Aydın; **İşlam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları**, İstanbul 1996, s. 232; Servet Armağan; **İşlam Hukukunda Temel Hak ve Hũrriyetler**, Ankara 1987, s. 45.

³⁷ M.A. Aydın; a.g.e., s. 232.

³⁸ Mehmet Gũnay; **İşlam Hukukunda ve Osmanlı Uygulamasında Kamu Malları**, İstanbul 2001, s. 191 vd.

Medine çevresinde yaşayan diğer Müslüman olmayan topluluklarla yapılan anlaşmalarda da arazi vergisi konusunda bir madde yoktur.³⁹

İslam vergi sistemi, İslamiyet'e has, orijinal bir vergi sistemi olmayıp daha önceki dönemlerde Asur, Sasani, Roma, Bizans tarafından kullanılmıştır.⁴⁰

İslam Hukukunda Cizye, Kur'an'ın 9/29. ayetine dayanır. Buna göre Kur'an'da "Kendilerine kitap verilmiş olanlardan Allah'ın ve resülünün haram ettiği şeyleri haram tutmayanlar ile şahsen inkiyad edip Cizye verinceye kadar harp edin" denmiştir.⁴¹

İlk halifeler döneminde Cizye ve Haraç vergileri arasında bir ayırım yapılmamış, fakat Cizye zamanla şahsi bir verginin adı olmuştur.⁴²

Cizye, Zimmiler tarafından himaye karşılığında verilen baş vergisidir. Bir Gayrimüslim'in Cizye ödemesi için Kitabî olması şarttır.⁴³ Bani Taglib ve Necran Hıristiyanları Cizye ödemezlerdi.⁴⁴ Yine bir Zimmi, İslamiyet'i seçtiği zaman Cizye ödemezdi. Fakat Zimminin İslamiyet'i seçmesi vergi senesinin başlamasından sonra olursa, Zimmi o sene için vergi vermek zorundadır.⁴⁵ 15- 75 yaş arası Zimmi erkeklerin yanı sıra Arap olmayan putperestlerden de Cizye alınırdı.

³⁹ Salih Tuğ; *İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, İstanbul 1984, s. 111, 117.

⁴⁰ B.C. Nedkoff; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Cizye", *Bellekten*, C.8, Ankara 1944, s. 601, 608.

⁴¹ C.H. Becker; İ.A., "Cizye" md., s. 199.

⁴² S. Ansay; a.g.e., s. 311.

⁴³ S. Tuğ : a.g.e., s. 127.

⁴⁴ C.H. Becker; a.g.md., s. 200.

⁴⁵ B.C. Nedkoff; a.g.m., s. 611.

Fakat kadınlar, çocuklar, çok yaşlılar, deliler, köleler, kör ve topallar ile senede altı aydan fazla hasta olanlar Cizye vermekle yükümlü değildi. Hanefilere göre, halk ile temasta bulunmayan rahiplerden de Cizye alınmazdı.⁴⁶

Önemli bir devlet geliri olan Cizye'nin miktarı konusunda mezhepler arasında görüş ayrılığı olmuştur. Hanefilere göre, Cizyenin miktarı Zimmiler ile Müslümanlar arasında yapılan anlaşmaya bağlıdır. Zimmiler savaş sonucunda Zimmete girmişlerse zenginlerden kırk sekiz dirhem, orta hallilerden yirmi dört dirhem, yoksullardan on iki dirhem Cizye alınırdı.⁴⁷ Ebu Yusuf'a göre, sarraflar, kumaş tacirleri, emlak sahipleri, tüccarlar ve doktorlar Zengin ; terziler, kumaş boyacıları, eskiciler ve kunduracılar ise yoksul sayılırdı.⁴⁸

Malikilere göre Cizyenin miktarı yine aradaki anlaşmaya göre belirlenir. Fakat Cizye kişi başına değil de bölge bölge alınır. Zenginler savaş sonucunda Zimmete girmişlerse, zengin-yoksul ayrımı yapılmadan herkesten kırk dirhem alınmalıdır. Şafiilere göre Cizye miktarı, Hz. Muhammed'in belirlediği gibi en az bir dirhem olmalıdır. Hanbelilere göre, Hanefilerden ve Şafiilerden farklı olarak Cizye miktarını devlet başkanı belirler ve yalnız Yemen Zimmilerinden bir dinar alınır.⁴⁹

⁴⁶ Ö.N. Bilmen: a.g.e., C. 4. s. 97- 98.

⁴⁷ Y. Ercan: a.g.e. s. 19.

⁴⁸ C.H. Becker: a.g.md., s. 200.

⁴⁹ Y. Ercan: a.g.e., s. 19 vd.

İslam topraklarında yaşayan Zimmilerden alınan diğer bir vergi türü de, toprak vergisi olan Haraç'tır. Haraç, vergi çeşitlerinin en eskisidir. Bu verginin temelinde insanların toprakları hükümdarın malı olarak görme inancı vardır.

Tevrat'ta geçen sözler bu inanın çok eski olduğunu gösterir. Romalılar Mısır'da ve Şam'da; İranlılar İran ve Irak'ta haraç işleri için divanlar kurmuşlar ve Müslümanlar buraları feth ettikleri zaman bu divanları kaldırmayıp olduğu gibi kabul etmişlerdir.⁵⁰

Haraç, devlet için topraktan alınan vergi veya elde edilen üründen paydır. İslam Hukukuna göre üç çeşit haraç vardır. Bunlar:

A- Harac-ı mukaseme: Toprağın verimliliğine göre elde edilen üründen onda bir, beşte bir, dördte bir, üçte bir ve ikide bir şeklinde olmak üzere alınan hissedir.

B- Harac-ı Muvazzaf: Arazinin verimliliğine göre Öşrün yarısı kadar alınan vergidir.⁵¹

C- Harac-ı mukataa (Kanun): Bölge bölge alınan haraçtır.⁵²

Haraç toprakları, sahibi tarafından vakıf edilse dahi Haraç toprağı olmaya devam eder. Yine bir Zimmi topraklarını bir Müslüman'a satsa ya da kendisi Müslüman olsa da Haraç vergisini vermeye devam eder. Diğer mezheplerden farklı olarak Malikilere göre Haraç, bu durumda öşre karşılık gelir. Harac'ın Öşre karşılık gelip gelmeyeceği tartışma konusu olmakla birlikte afet durumlarında ve yoksulla-

⁵⁰ S. Ansay; a.g.e., s. 312.

⁵¹ Ebululâ Mardin; İ.A.; "Haraç"md., s. 222.

⁵² Y. Ercan; a.g.e., s. 23.

ra kalacak yer yapılması durumunda Haracın alınmayacağı şeklinde görüş birliği vardır.⁵³

II- Müste'menler

İslam topraklarında yaşayan Kitabîleri statüleri bakımından ayırırken Müste'menleri de ele alacağımızı belirtmiştik.

İslam Hukukuna göre, dünya toprakları Darülislam ve Darülharb olmak üzere ikiye ayrılır.

Darülislam, sınırları içerisinde İslam Hukuku uygulanan ve bir İslam hükümdarının yönetimi altında bulunan ülke demektir. Darülislam'da Müslümanlar kadar Müslüman olmayanlar da can ve mal güvenliği içinde yaşamıştır.⁵⁴

Şafiilere göre;

1- Müslümanların yaşadığı yerler

2- Müslümanların feth ettiği ve eski halkının Cizye karşılığında oturduğu yerler

3- Önce Müslümanların oturdukları yerler iken, daha sonraları Müslüman olmayanlar tarafından fethedilen yerler Darülislam olabilir.

Darülharb ise, henüz İslam yönetimine geçmemiş, fethedilmeye kadar cihad alanı olarak görülen yerlerdir.⁵⁵

İslam Hukuku açısından Müste'menler konusuna geçmeden önce sık sık karşımıza çıkacak olan Harbilere değinecek olursak konu

⁵³ Ö.N. Bilmen; a.g.e., C. 4. s. 83, 85.

⁵⁴ İ.A.; "Darülislam" md., s. 492.

⁵⁵ İ.A.; "Darülharb". md., s. 492.

daha iyi anlaşılacaktır. Harbi, Darülharb'de yaşayan Gayrimüslim demektir. İslam Hukukunda harbilere bir takım sınırlamalar getirilmiştir. Örneğin Müslümanlara karşı kullanılacak silahları veya eşyaları bir harbiye satmak yasaktır. Müslüman tüccarlar silah, demir ve hatta Zimmi köleyi Darülharb'de satamadıkları gibi Müslüman tüccarların at, deve ve benzeri yük hayvanlarını satmaları da yasaktı.⁵⁶

İslam Hukuku, bir harbinin İslamiyeti kabul etmesi durumunda onun statüsünü ve yapması gerekenleri de belirlemiştir. Öncelikle bir harbi İslamiyeti kabul ettiği takdirde artık harbi statüsünde değildir. Bir harbi Darülharb'de İslamiyeti kabul edip de, daha Darülihlama gelmeden yaşadığı yerler Müslüman yönetimine geçerse mallarına el konulmaz. Fakat bir harbi İslamiyeti kabul ettikten sonra Darülihlama gelir ve bu arada ülkesi Müslümanlar tarafından fethedilirse, orada bulunan mallarına el konulur. Bunun yanı sıra bir harbi, Darülihlama geldikten sonra Müslüman olursa da Darülharb'deki mallarına el konur.⁵⁷

Darülharb'de ihtida eden bir harbinin küçük çocuğu Müslüman kabul edilirken, büyük çocuğu ve karısı savaş ganimeti (fey) olarak kabul edilir. Yine ana- babasından biri Darülihlama'da İslamiyeti kabul ettiği takdirde, esir edilerek İslam ülkesine getirilen çocuk da Müslüman olarak kabul edilir. İslamiyeti seçmiş bir harbi henüz

⁵⁶ Ö.N. Bilmen: **Hukuki İslamiye ve Islahatı Fıkıhiye Kamusu**, C.3, İstanbul 1968. s. 371.

⁵⁷ Ö.N. Bilmen: a.g.e., C.3, s. 377.

Darülharb’de iken, bir Müslüman tarafından öldürülürse, o kişi için kısas veya diyet cezası uygulanmaz, yalnız kefaret öder.⁵⁸

Harbilere ait kölelerle ilgili de bir takım kurallar vardır. harbiye ait bir köle Müslüman olup Darüislama gelecek olursa ve buldukları Darülharb, Müslüman yönetimine geçerse bu köle hür olur. Hatta bu köleler ile düşmana esir düşmüş bir Müslüman arasında değiş- tokuş bile yapılamaz.⁵⁹

İslam Hukukunda Amân, İslam ülkesine girmek veya İslam ordusuna teslim olmak isteyen bir harbiye verilen can ve mal güvencesidir. Amânı alan kişiye ise, Müste’men denir.⁶⁰ Buna göre Müste’men, İslam ülkesinde belirli bir süre için, can ve mal güvencesi olan yabancı tüccar ve benzeri kimsedir.⁶¹

Amân anlaşması, Arap Yarımadasında İslamiyet’ten önce vardı. Arap kabile başkanları, Mekkeli tüccarlarla aman anlaşması yaparak can ve mal güvencesi vermişlerdir. Böylece İslam tarihinin ilk dönemlerinde de aman vermenin İslam öncesi bu geleneğin bir devamı olduğu görülmektedir. Medine’de kurulan İslam Devletinin iç ve dış siyasetinde aman önemli bir yer tutmuştur.⁶²

İslam hukukçuları amânı vermeyi Kur’an’ın 9:6 ve 8:61 ayetlerine dayandırırılar. Buna göre 9:6’da “Ey Muhammed Allah’a eş ko-

⁵⁸ Ö.N. Bilmen; a.g.e., C. 3, s. 376, 377.

⁵⁹ Ö.N. Bilmen; a.g.e., C. 3., s. 404.

⁶⁰ Nebi Boz; D.İ.A.; “Eman” md., s. 75; J. Schacht; **The Enclopaedia of İslam**, “Amân” md., s. 429.

⁶¹ S. Ansay; **Hukuk Tarihinde İslam Hukuku**, Ankara 1958, s. 80.

⁶² N. Boz; a.g.md., s. 76.

şanlardan biri senden “Aman” dilerse o, Allah’ın sözünü dinleyinceye kadar kabul et. Sonra da onu güven içinde olacağı yere kadar gönder” ve 8:61’de ise “Eğer düşmanlar barışa yanaşırlarsa sen de yanaş, Allah’a güven...” denilmektedir.⁶³

Aman iki şekilde verilir. Birincisi, bir düşman ülkesinin barış anlaşmasıyla İslam ülkesinin yönetimini tanımasını sağlayan ve o ülkeyi Darülsulh haline getiren aman’dır ki buna “Muvada’a” da denir. İkincisi ise, Halife veya onun temsilcileri tarafından verilen himaye güvencesidir. Bu şekildeki bir aman bir şehre veya bir topluluğa verildiği gibi tek bir kişiye de verilebilir. Tek bir kişiye verilen aman, önceleri sadece verilen kişi ile sınırlı iken daha sonraları darülislam’da olmaları şartı ile amanı alan kişinin karısını, reşit olmayan çocuklarını, reşit olan kızını, annesini, anneannesini ve hizmetçilerini de kapsayacak şekilde genişletildi.⁶⁴

Aman bazen kendiliğinden de oluşabilir. Örneğin bir Müslüman darülharb’de Kitabî bir kadın ile evlendiğinde ve Kitabî kadını darüislama getirdiğinde kadın, doğal yolla aman almış olur.⁶⁵

Amanı veren kişi bir Müslüman olmalıdır, bir Gayrimüslim aman veremez. Ayrıca Darülharb’de bulunan Müslüman bir tacir ya da İslamiyet’i kabul etmiş herhangi bir kişi de aman veremez.⁶⁶ Hane-

⁶³ Gülnihal Bozkurt: “İslam Hukukunda Müste’menler”, *Fadıl Sur’un Anısına Armağan*. Ankara 1983, s. 364.

⁶⁴ G. Bozkurt: a.g.m., s. 364.

⁶⁵ Ö.N. Bilmen: a.g.e., C.3, s. 373.

⁶⁶ Ö.N.Bilmen: a.g.e., C.3, s. 380.

fi mezhebine göre, Müslüman bir askerin, bir esire verdiği aman geçerlidir. Hanbeli, Şafii ve Caferilere göre ise, aman vermeye kişilerin değil, sadece devletin yetkisi vardır.⁶⁷

Amanın süresi sınırsız değildir, aksi takdirde aman verilen kişi Zimmi statüsüne geçer. Amanın süresi genellikle bir ay yılı olarak kabul edilir. Bu süre Şafiilere göre dört aydır.⁶⁸ Sürenin bitiminde Müste'men Darülharbe dönmez ise, zimmeti kabul etmiş olur ve kendisinden Cizye ve Haraç alınır. Eğer bir Müste'menin satın aldığı toprakların ürünü afete uğrarsa da zimmet anlaşmasını kabul etmiş sayılmaz.⁶⁹

Darülislam'da bulunan Müste'men'in bir çok hakkı vardır ve çoğu konuda bir Zimmi gibidir.

İslam ülkesinde Müste'men olarak bulunan bir kadın, bir Müslüman ile evlenirse, Zimmeti kabul etmiş olur ve artık Darülharbe gitmesine izin verilmez. Bir Müste'menin kölesi darülislamda Zimmeti kabul ederse, Müste'menin o köleyi ya bir Müslüman'a ya da bir Zimmiye satması gereklidir. Çünkü Zimminin de, bir harbinin kölesi olarak darülharbe gitmesine izin verilmez.⁷⁰ Bir Müste'men, Ümmü'l-veled (efendisine çocuk doğuran köle kadın) ile İslam ülkesine geldiğinde kadın, İslam'ı kabul ederse, kadına çalışıp hürriyetini satın alma izni verilir. Böyle bir durumda bir Müslü-

⁶⁷ Ahmet Özel; **İslam Devlet Hukukunda Savaş Esirleri**, Ankara 1996, s. 64.

⁶⁸ Joseph Schacht, EI "Aman" md., s. 429.

⁶⁹ Ö.N. Bilmen; a.g.e., C. 3, s. 435, 436.

⁷⁰ Ö.N. Bilmen; a.g.e., C.3, s. 434, 436.

man'ın, Gayrimüslim kölesi olmasına izin verilmez. Fakat Müste'men de İslam'ı kabul ederse, Ümmü'l- veled'in durumunda bir değişiklik olmaz. Yine de Müste'men, İslam'ı Ümmü'l- veled'in çalışma kararını kadıdan aldıktan sonra kabul ettiyse, Ümmü'l- veled'in çalışma hakkı elinden alınamaz.⁷¹

Müste'menler, Müslümanların inanç ve ibadetlerine saygı göstermek zorundadırlar. İslamiyet'e karşı kötü söz söyleyemez, saygısızca hareket edemezler. İslam ülkesine karşı zarar getirecek davranışlarda bulunamazlar. Casus oldukları anlaşılan Müste'menler öldürülür ve beraberindeki her şey devlet hazinesine kalır. Bu durumda müste'mene aman veren Müslüman da cezalandırılır.⁷²

Müste'men de bir Müslüman gibi borçlar hukukundan yararlanabilir, ticaret yapabilir. Fakat şarap satması ve bir Müslüman ile faiz sözleşmesi yapması yasaktır. Müslüman olmaması şartıyla köle ticareti yapabilir. Bir müste'mene, bir Müslüman'a ya da Zimmiye karşı dava açma hakkı verilmiştir.⁷³

Darülislam'da ölen bir Müste'menin yanındaki malları, Darülislam'da ya da Darülharb'de bulunan varisleri arasında paylaşılır. Darülislam'da İslamiyet'i kabul eden bir Müste'menin varisleri olmadığı takdirde malları hazineye kalır.⁷⁴

⁷¹ Gülnihal Bozkurt; a.g.m., s. 369, 370.

⁷² G. Bozkurt; a.g.m., s. 367, 369.

⁷³ G. Bozkurt; a.g.m., s. 370, 371.

⁷⁴ Ö.N. Bilmen; a.g.e., C.3, s. 441.

İslam topraklarında suç işleyen bir müste'menin İslam Hukukuna göre cezalandırılıp cezalandırılmayacağı konusunda tam bir görüş birliği yoktur. Hanefilere göre, kişiye karşı işlenen suçlar cezalandırılırken, Allah'a karşı işlenen suçlar cezalandırılmaz. Yine Hanefilere göre, bir Müslüman bir Müste'meni öldürürse ya da yaralarsa Kur'an'a göre cezalandırılmaz, sadece diyet öder. Oysa bir Müslüman aynı suçu bir Zimmiye karşı işlerse kısas uygulanır. Böyle bir uygulama Zimminin ve Müste'menin statü farkını açıkça gösterir.⁷⁵

İslam ülkesinde ticari amaçla bulunan müste'menlerden, getirip sattıkları malların üzerinden %10 vergi alınırken, ticari amaç gütmeyen müste'menlerden herhangi bir vergi alınmazdı.⁷⁶

III- Din Değişirme

Bazı Batı dillerinde "din değiştirme"nin karşılığı olarak "conversion" kelimesi kullanılır. Bu kelime aslında tam bir değişmeyi, bir durumdan başka bir duruma geçişi, bir dönüşümü anlatır. Dini anlamda conversion, "farklı bir ideal içinde bağlı bulunduğu dini görüş ve bağlılığı bırakıp dini inançlarının yön değiştirmesi, manevi bir evrim geçirmesi" demektir.⁷⁷

Her din belli sosyal şartlarda ortaya çıkar ve toplumun dine etkisi bir çok alanda görülür.⁷⁸ İşte bu sosyal çevrede kişinin uzun süre inandığı ve bağlandığı değerleri bir tarafa bırakarak başka bir

⁷⁵ G. Bozkurt: a.g.m., s. 375, 376.

⁷⁶ G. Bozkurt: a.g.m., s. 376.

⁷⁷ Hayati Hökelekli: **Din psikolojisi**, Ankara 2001, s. 129.

⁷⁸ J. Wach; **Din Sosyolojisine Giriş**, Ankara 1987, s. 33.

dine girmesi oldukça zordur ve bunun için oldukça uzun bir süreye ihtiyaç vardır.⁷⁹

Bireyin din değiştirmesinde, kültürel etkileşim, kendi dininin ve din adamlarının inandırıcılığını kaybetmesi, tatminsizlik ve dini esaslara olan tepki gibi sosyo- kültürel faktörler rol oynadığı gibi maddi çıkar sağlama isteği de bir nedendir.⁸⁰

İslamiyet'te kişinin dini inançlarında meydana gelen değişiklik ve gelişme tövbe, hidayet ve ihtida ile ifade edilir. Tövbe ve hidayet din dışı, günahkar, samimiyetsiz ve yüzeysel bir dini hayat şeklini bırakarak tamamıyla dini yola girilmesini ifade eden kavramlardır.⁸¹

Sözlük anlamı olarak doğru yolu aramak, bulmak ve yol üzerinde olmak demek olan ihtida ise, Müslüman olmayan bir kişinin İslam'a girmesi demektir. İhtida edenlere "mühtedi" denir.⁸²

İslamiyet, inananlarına ihtidayı teşvik için bir takım görevler yüklemiştir. Kur'an'da: "Rabbin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır. Onlarla en güzel şekilde tartış" şeklinde geçerken Hz. Muhammed de "Bir kişinin ihtida etmesine vasıta olmak büyük bir servete kavuşmaktan daha hayırlıdır" demiştir. Kur'an'da altmış yerde geçen ihtida kavramı kişinin iradesi ve tercihine bırakılmıştır.⁸³

⁷⁹ Hüseyin Peker: **Din Psikolojisi**, Samsun 1993, s. 129.

⁸⁰ H. Hökelekli: a.g.e., s. 299; H. Peker: a.g.e., s. 144.

⁸¹ H. Hökelekli: a.g.e., s. 290.

⁸² Ahmet Kılavuz, **İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi**, "İhtida" md., C. 2, İstanbul 1972, s. 368.

⁸³ Ali Köse; D.İ.A., "İhtida" md., s. 555.

Levtzion, Grunebaum ve Lapidus gibi Batılı yazarlara göre Müslümanlar, İslam'ı yaymak için Gayrimüslimlerin bulunduğu bölgelere yerleşerek sosyal ve kültürel etkileşimle o bölgenin İslamlaşmasını sağlamıştır. Bently'e göre ise, modern zamanlar öncesinde meydana gelen kültürel etkileşimden en çok İslamiyet yararlanmıştır.⁸⁴ İhtida, İslamiyet'e özgü bir kelime olup günümüzde de devam eden bir kavramdır.

Her din, doğal olarak kendi inananlarının sayısını çoğaltmak için teşvik edici çalışmalar yaptığı kadar dinden dönmeleri önlemek için de bir takım yaptırımlar uygulamıştır.

Musevilik'te dinden çıkanlar (=numar) ile ilgili uyarı olarak tensiye 13/7 de: "Şayet kardeşin ya da en yakın arkadaşın sona gizlice derse ki: gel başka tanrılara tapalım. Ona uyma ve onu destekleme. Fakat onun canını al" denilmektedir. Görüldüğü gibi Tevrat'ta ölüm cezası getirilmiştir. Yine de din bilginleri, maddi çıkarlar uğruna dinden çıkanlar ile baskı altında dinden çıkanlar arasında bir ayırım yapmıştır. Geleneklere göre din değiştiren kişi ölü olarak görülür ve ailesi onun için yas tutar. Ayrıca Musevilik boşanmaya pek sıcak bakmayan bir din olmasına rağmen, eşi dininden dönen birinin boşanmasını yadırgamaz.⁸⁵

Hıristiyanlık'ta dinden çıkanlara karşı nasıl bir tutum takınılacağı Kilise Konsilleri, Roma Kanunları ya da içinde yaşanılan ülke

⁸⁴ A. Köse; a.g.md., s. 556.

⁸⁵ Yusuf Besalel; **Yahudi Ansiklopedisi**, "Din Değiştirmek", C.1. İstanbul 2001. s. 142.

kanunlarına göre değişmiş, zamanın siyasi şartlarına göre belirlenmiştir. Hıristiyanlığın ilk üç yüzyılı boyunca dinden çıkanlara manevi yaptırım dışında herhangi bir ceza verilmemiştir. Pavlus ile birlikte Kilise, Yahudi ibadet ve geleneklerine göre yaşamayı dinden dönme olarak kabul etmiştir. Konstantin'in Hıristiyan olmasından sonra Devlet- Kilise işbirliği sonucu dinden dönme kanunlarla cezalandırılan bir suç haline gelmiş hatta dinden dönenlerin mallarına el konulmuş, yaptığı vasiyetler yok sayılmış kısacası vatandaşlık hakları elinden alınmıştır. XI. Yüzyıldan sonra ise, vaftiz olduktan sonra dinden dönenler ölüm ile cezalandırılmıştır. Hıristiyanlık'ta dinden dönenlerle evlenmeye izin verilmediği gibi eşlerden birinin dinden dönmesi ayrılmak için yasal sebep sayılmıştır.⁸⁶

İslamiyet'ten dönme ise "irtidat" kelimesi ile ifade edilir. İslam'dan dönenlere de "mürted" denir.

Mürted'lere nasıl bir ceza verileceği konusu Kur'an'da yer almaz,⁸⁷ fakat Hz. Muhammed, hadislerinde "dinden döneni öldürün" demiştir.⁸⁸ İrtidat ile ilgili daha geniş bilgi "İslam Hukuku Açısından Gayrimüslimler" adlı bölümde yer almaktadır.

Her üç dinde de dinden dönenler için ağır cezalar vardır, fakat bu cezalar dönemin siyasi ve sosyal şartlarına göre değişmiştir. özel-

⁸⁶ Ali Osman Kurt; **Yahudilik'te, Hıristiyanlık'ta ve İslam'da İrtidat**, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas 2000, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) s. 124, 128, 131.

⁸⁷ Ali Bardakçioğlu; **İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi**, C.2, "İrtidat" md., İstanbul 1972. s. 421.

⁸⁸ Hayrettin Kahraman; **Mukayeseli İslam Hukuku**, C. 1, İstanbul 1986. s. 132.

likle evlilik konusunda Musevilik ve Hıristiyanlık evli çiftlerden birinin dinden dönmesini boşanma nedeni olarak görmüş, fakat bu durumu zorunluluk haline getirip evliliği iptal etmemiştir. Oysa İslamiyet'te irtidat durumunda nikah kendiliğinden bozulmuştur.

IV- Arnavutluk ve Bosna Dışında Balkanlar'da İhtida

Hareketleri

Balkanlar'da meydana gelen ihtidaların sebeplerini inceleyecek olursak daha önce saydığımız bütün psiko- sosyal ve iktisadi sebepler dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi Balkanlar için de geçerlidir.

Osmanlı Devleti Balkan Yarımadası'na yerleşmeden önce her şey bir yana Balkan halkı üzerinde Bizans Devleti'nin ve Kilisesi'nin baskısı söz konusuydu. Ayrıca Bizans Devleti'nin aldığı vergiler Osmanlı Devleti'nin aldığı vergilerle karşılaştırılmayacak derecede ağırdı.⁸⁹

Bizans Devleti'nin baskıcı yönetiminin yanı sıra Kilise monarşisi de dini ve ahlaki konularda her türlü tartışmayı yasaklayarak diğer yerlerde olduğu gibi Balkan Yarımadası'nda da bir kültür ortamının oluşmasını engellemiştir. Yine Kiliseye bağlı din adamlarının kötü yaşayışları, vaftiz, günah çıkarma, cenaze törenleri, takdis gibi törenlerden aldıkları fazla oranda paralar ve özellikle kırsal kesimlerde bulunan rahiplerin aşırı derecede cahil olmaları⁹⁰ bütün bunların

⁸⁹ Thomas Arnold; **İntişar-ı İslam Tarihi**, Ankara 1982, s. 161.

⁹⁰ T. Arnold; a.g.e., s. 166, 172.

yanı sıra, sürekli bir karışıklık içinde olan Hıristiyan öğretisi ve doğma kavgaları ile birbirine yabancılaşan Doğu- Batı⁹¹ Kiliselerine bir tepki olarak da halk Hıristiyanlık'tan uzaklaşmıştır. Kilise'nin içinde bulunduğu bu duruma sadece halk değil, bazı rahipler de tepki göstermiş ve Müslüman olmuştur. 1559 (H.967)'de Müslüman olan bir papaza ve 1555 (H.963)'de Delvine'nin Kurumuş nahiyesinde daha önce babası Müslüman olan papaza tımar verilmiştir.⁹² İkinci örnekte papaz Müslüman olurken, daha önce Müslüman olan babasından da etkilenmiş olabilir.

Balkanlar'da meydana gelen ihtidalarda kültürel etkileşim ve akrabalık ilişkileri de etkili olmuştur. Balkanlar'ın fethi ile birlikte Balkanlar'a yerleşen Müslüman halk, ihtidayı özendirici ve teşvik edici söz ve davranışlarla İslamlaşma'da etkili olmuşlardır.

Kapıcılar kethüdası Şüca'nın akrabalarından biri Müslüman olunca Rumeli'den tımar verilmiş, yine 16. Yüzyılda Rumeli tımarı defterdarı Ali'nin akrabalarından Müslüman olan Ali'ye Rumeli'den tımar verilmiştir.⁹³Buradaki kişilerin akrabalarından etkilendiğini tahmin ediyoruz. Çünkü belgelerde muhtedilerin neden İslam'ı seçtikleri konusunda bilgi yer almamaktadır. İhtida konusunda bu gibi örnekleri çoğaltabiliriz.⁹⁴

⁹¹ G.L. Seidler: **Bizans Siyasal Düşüncesi**, Çev. M. Tuncay, İstanbul 1979. s. 28.

⁹² BOA. MD. 4. s. 94; MD. 2. s. 96.

⁹³ BOA. MD. 1. S. 210. 251.

⁹⁴ BOA. MD. 2. s. 163; MD. 4. s. 176.

16. Yüzyıla ait Mühime Defterlerine baktığımızda genelde yeni Müslüman olan kişiye “tımara” ya da “hisar gediği” buyruldu ibaresini görürüz. “Müslim nev Ali’ye Selanik’te düşenden hisar gedüğü buyruldu.”⁹⁵ Bu uygulama ihtidayı özendirici bilinçli bir teşvik politikası olarak görülebilir, fakat bu uygulama daha çok yeni bir dini kabul edip ailesinden ve akrabalarından uzaklaşan, psikolojik, kültürel ve ekonomik çıkmaza giren birini yalnız bırakmamak ve onu manevi olduğu kadar maddi olarak da desteklemek için yapılmış olmalıdır. Çünkü din değiştirmenin tarifini yaparken de belirttiğimiz gibi din değiştirmek bir evrim geçirmektir. Tabi ki bunu maddi çıkar uğruna yapanların olduğu da gözardı edilemez bir gerçektir ki bu evrim onları pek etkilememiştir.

Georges Castellan adil yargılanma, can ve mal güvenliğinin sağlanmasının ⁹⁶ İslamlaşma’da etkili olduğunu belirtmiştir, fakat bütün bu haklar Müslüman olmayan halka zaten Zimmet Anlaşması ile verilmişti.

İslamiyet sadece halk arasında değil, soylular arasında da yayılmıştır. Örneğin 1556 (H. 964) yılında Petro Bey’in kral oğlu hem esir edilen 25 Müslüman’ı kurtarmış, hem de Müslüman olmuştur. Mehmet adını alan bu kişiye on üç bin akçelik tımara verilmiştir.⁹⁷ Yine 1559 (H. 967) yılında Boğdan Voyvadasının oğlu Müslüman olmuş

⁹⁵ BOA. MD. 37, s. 26.

⁹⁶ Georges Castellan; **Balkanların Tarihi**, İstanbul 1963, s. 123.

⁹⁷ BOA. MD. 2, s. 176.

ve Silistre beyi olarak Mehmet adını almıştır.⁹⁸ Müslüman olan Mehmet Bey'e bir çok hediye verilmiştir. Hediye verenler arasında Ahmet Paşa, Haydar Paşa kethüdası, kapıcıbaşı ve Çeşnigir başından Cebeci başına kadar devletin ileri gelenleri vardı.⁹⁹ Eflak Voyvodası Rodol'un oğlunun Müslüman olması ¹⁰⁰ gibi pek çok bey veya bey oğlunun da Müslüman olduğunu görüyoruz.¹⁰¹

Daha önce de belirttiğimiz gibi maddi çıkar sağlamak ya da bir meslek grubu içine girmek de ihtidalarda etkili olmuştur. Tıpkı Atina Kalesinde, Nikola Kaliire, Kaliyaser ve Penopoli'nin Müslüman olunca ok ve yay tamirciliğine getirilmeleri gibi fakat bu kişiler görevlerini tam olarak yerine getiremeyince hem görevden alınıyorlar, hem de Müslümanlıkları iptal ediliyor.¹⁰² Burada bu kişilerin İslam'a geçişleri pek inandırıcı görünmemiş olmalı ki "Müslümanlıkları ref edildi" denilmektedir.

Anadolu'da ya da İslamlaşma'nın olduğu herhangi bir yerde olduğu gibi Balkanlar'da da ihtidanın esir ya da herhangi bir esaretten, hapisten kurtulmak isteyenler arasında da yayıldığı bir gerçektir. "Bosna Beylerbeyine hüküm ki: hala esirlerden südde-i sa'adetime irsal edilmeğin esirlerden Nikola ve Mihail nam Zimmiler Şeref-i İslam'la müşerref olmağın Tur ve Tursun deyu tesmiye olub geru Bos-

⁹⁸ BOA. MD. 3. s. 231.

⁹⁹ İ. H. Uzunçarşılı: "On Altıncı Yüzyıl Ortalarında İslamiyet'i Kabul Etmiş Olan Bir Boğdan Voyvodası", . C. 18. Ankara 1954, s. 86- 87

¹⁰⁰ BOA. MD. 4. s. 109.

¹⁰¹ BOA.. MD. 2, s. 214; MD. 3, s. 528; MD. 4, s. 26 ve 125; MD. 13, s. 70.

¹⁰² BOA. MD. 4. s. 179.

na'ya göndermiştir....”¹⁰³ Burada esirlerin Müslüman olduktan sonra serbest bırakıldıkları açık bir şekilde belirtilmiştir. Yine Boğdan'da hapsedilen iki kişi Müslüman olduktan sonra serbest bırakılıyor ve aileleri ile birlikte İstanbul'a gönderiliyor.¹⁰⁴ Selanik'te de Yahudiler'in Darülharb'den getirdikleri esirler Müslüman olunca onların serbest bırakılmasına ve Yahudiler'in bir daha esir alamayacaklarına dair Selanik ve Serez kadılarına hükümler¹⁰⁵ gönderiliyor. Malta'da ise, yeni Müslüman 29 kişi ¹⁰⁶ serbest bırakılıyor. Bütün bu örnekler bu kişilerin esaret psikolojisi ve serbest kalma isteği ile ihtida ettiklerini düşündürüyor.

Osmanlı Devleti, bazı Batılı yazarların iddia ettiği gibi sistemli bir İslamlaşma politikası izleyerek Balkanları zorla İslamlaştırmamıştır. Aksine Türklerin düzenli yaşayış tarzları, içtenlikleri Müslüman olmayan halkın ilgisini çekmiştir. Hatta Türkler'in evlerinde kalan misafirlerin dahi bu yaşayış şeklinden etkilenerek Müslüman oldukları olmuştur. 1501 yılında Kesriye kadısına gönderilen bir hükümde Türklerin yanında emanet olan iki kız çocuğunun Müslüman olmasından bahseder ki bu kız çocukları, o eve emanet olarak bırakıldıklarından Müslüman olmaları kabul edilmemiş ve ailesine teslim edilmiştir.¹⁰⁷

¹⁰³ BOA. MD. 69, s. 164.

¹⁰⁴ BOA. MD. 6., s. 149.

¹⁰⁵ BOA. MD. 6, s. 552; MD. 71, s. 23.

¹⁰⁶ BOA. MD. 69, s. 186.

¹⁰⁷ İlhan Şahin: Feridun Emecen: **1501 Tarihli Ahkam Defteri**, İstanbul 1994, Hüküm 219.

Mühtedilerin isimlerine bakacak olursak, aslında İslamiyet'e aykırı olmadığı sürece eski isimlerini kullanmalarında bir sakınca görülmemiştir. Fakat mühtediler genelde Müslüman olurken isimlerini de değiştirmişlerdir. Receb, Şaban ve Ramazan aylarında Müslüman olanlar çoğunlukla bu ayların isimlerini alırken, daha çok Ali, Ahmet ve Mehmet isimleri kullanılmıştır. Bunların dışında Hasan, Mustafa, İlyas, Yunus, İskender, Rüstem, Pervane, Yakup, Ferhat, Sefer, Bayezit, Kurd, Hurrem, Keke, Mahmut, Murat, Süleyman, Hamza, Keyvan, Kasım, Muharrem, Rıdvan, İbrahim, Piyale, Behrem, Piri, Sinan, Tur, Tursun, Osman¹⁰⁸ gibi isimler kullanmışlardır.

Osmanlı Devleti'nde idare sınıfına girmek için ihtida şart mıydı?

Jireçek ve İorga ile bazı Batılı yazarlar yönetim sınıfına girebilmek için ihtidanın şart olduğunu kabul etmiştir. Wittek'e göre ise, Osmanlı Devleti, mali çıkarlarına ters düştüğü için, Hıristiyan halkın dinlerini değiştirmelerini istemese de, İslamiyet Gaziler aracılığı ile yayılmıştır.¹⁰⁹ Balkanlar'da timar verilirken Hıristiyan- Müslüman ayrımı yapılmamıştır. 15. yüzyılda Tırhala'da 20 Hıristiyan sipahi vardır. Bundan başka 19 timar da babaları Hıristiyan sipahi olan yeni Müslüman'a aittir. 1455 (H. 859) yılında Hıristiyan olan birçok sipahinin, 1466 yılına gelindiğinde Müslüman olduğunu görüyoruz. 1455 yılında Tırhala'da Bogoslav'ın Boga ve Pelegrin adlı çocuklarının

¹⁰⁸ Bu isimler Mühimme Defterlerinde geçen Mühtedi isimleridir.

¹⁰⁹ Halil İnalçık; *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar*, Ankara 1994, s. 140.

tasarruf ettikleri timar, 1466 yılına gelindiğinde Bogoslav'ın önce Müslüman olan oğlu Ali'ye, sonra da Mustafa'ya verilmiştir.

Ayrıca büyük bir Hıristiyan aileden gelen İshak Bey oğlu İsa Bey'in elinde de 160 timar taalluku vardı. Kalkandelen'de 15235 akçelik timar tasarrufu ile Zubnik oğlu yeni Müslüman Mehmet Bey de kayda değerdir.¹¹⁰ Burada da görüldüğü üzere timar verilirken Müslüman olup olmadıklarına bakılmamış, fakat Hıristiyan olan bir çok sipahi zamanla İslamlaşmıştır.

1487- 1491 yılları arasındaki sayım tahrirleri Rumeli'de 258 Gayrimüslim'in Müslüman olduğunu gösterir. Buna rağmen Tahrir defterlerine baktığımızda 15. yüzyılda İslamlaşmanın çok kısıtlı olduğunu görürüz.¹¹¹ 1491 kayıtlarına göre, jambol ve Aitos'ta 5, Tetovo'da 4, Strumitza'da 5, Vishegrad ve Bosna'da 26, Visiko ve Saraybosna'da 31, Karadağ'da 30, Olovo'da 26, Gjirokasto ve Zagore (Arnavutluk'ta)'de 14, Eubea'da 3, Gümülcine ve Serez Çingeneleri arasında 12 aile ihtida etmiştir.¹¹²

¹¹⁰ H. İnalçık; Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar, Ankara 1994., s. 147, 151.

¹¹¹ H. İnalçık; "Osmanlı Döneminde Balkan Tarihi Üzerine Yeni Araştırmalar". **Tarihte Güneydoğu Avrupa**, Ankara 1999, s. 11vd.

¹¹² Nikolay Todorov; **Society, The City And Industry İn The Balkans (15- 19th Centuries)**, Sofya 1988, s. 21.

TABLO 4**Bazı Bulgar Şehirlerinin Nüfus Durumu¹¹³**

Şehir	1520-1530		1571-1580	
	Gayrimüslim Hane	Müslüman Hane	Gayrimüslim Hane	Müslüman Hane
Ruşuk	574	81	875	824
Varna	534	34	1295	453
Sofya	280	971	204	1376
Filibe	119	761	153	1019

Bulgar yazarların çoğu, Bulgaristan'daki İslamlaşma hareketini daha çok bir baskı politikası sonucu olduğunu aktarmışlardır. Fakat Bulgar yazarların savundukları tezin aksine Bulgar halkı kendi özgür iradeleri ile İslamiyeti kabul etmiştir. Ayrıca Bulgaristan'ın İslamlaşmasında Anadolu'dan gelen Türk ve Tatarlar'ın rolü de büyük olmuştur.¹¹⁴

Macaristan'da da Osmanlı egemenliğine giren diğer yerlerde olduğu gibi ihtida hareketleri olmuştur, fakat Macarlar hiçbir yerde bir cemaat olarak ihtida etmemiştir.¹¹⁵ Yunanistan'da ise, Anadolu, Balkanlar, özellikle Arnavutluk ve Makedonya'dan Müslümanlar'ın gelmesiyle birlikte yerli halkın bir kısmı ihtida etmiştir. İhtidalar daha çok Eğriboz, Girit, özellikle Trakya, Makedonya ile Tesalya da gerçek-

¹¹³ N.Todorov; **Kurze Bulgarische Geschichte**, Sofya 1977.

¹¹⁴ Aleksander Popovic; **Balkanlar'da İslam**, İstanbul 1995, s. 69.

¹¹⁵ L. Fekete; "Osmanlı Türkleri ve Macarlar", **Bellekten** C. 13, S. 52. Ankara 1949, s. 739.

leşmiştir.¹¹⁶ 16. Yüzyılda Mora'da Dimicane(?) adlı bir köyde Cizye defterine kayıtlı 180 haneden 60'ı Müslüman olmuştur.¹¹⁷

16. Yüzyılın ilk yarısında ihtida süreci yoğunlaşmıştır. 1528/29 yıllarına ait Makedonya vergi sicillerine göre, 1088 Müslüman'dan 360'ı mühtedir. 1528 yılında Pirlepe'de 240 Müslüman aileden 58'i, 1544/45 yılında da 189 Müslüman aileden 48'i mühtedi iken, Kratovo'da 1519 yılında 152 Müslüman aileden 45'i, 1550 yılında da 206 Müslüman aileden 75'i mühtedir.¹¹⁸

Balkan Yarımadası'nda ihtida olgusu ile ilgili tartışmalı konulardan biri de Pomaklar'dır. Pomak kelimesi, Balkanlar'da Pomakça konuşan Müslümanlar'a verilen addır. Fakat Pomak kelimesinin etimolojik kökeni üzerine görüş birliği yoktur. Pomakça içinde çok fazla Slav kökenli kelime bulunmasından dolayı Bulgarlar Pomakları "Bulgarca konuşan Müslümanlar" veya "Müslüman, Bulgarlar" şeklinde ifade etmişlerdir.¹¹⁹

Pomaklar'ın Slav kökenli olduğunu iddia edenlerin yanı sıra, eski Trak kavimlerinden geldiklerini söyleyenler de olmuştur.¹²⁰ Pomak kelimesi Makedonya'da "Torbeci" ya da "Potur" diye isimlendirilirken, Rodoplar'da Bulgar Müslümanlar "Achrjani" veya "Agarjani"

¹¹⁶ A. Popovic: a.g.e., s. 298.

¹¹⁷ Hacı Osman Yıldırım; **Mühime Defteri** 12, C. 2, Ankara 1996, 132.

¹¹⁸ J. Thirkell: "İslamisation In Macadonia As a Social Process", **İslam İn The Balkans**, Edinburg 1979, s. 45.

¹¹⁹ Hüseyin Memişoğlu; **Pomak Türklerinin Tarihi Geçmişinden Sayfalar**, Ankara 1991, s.17.

¹²⁰ Cevat Eren: İ.A., "Pomaklar" md., 573.

diye çağrılmıştır.¹²¹ Hatta bazı Türk yazarlar, “Acherjan” kelimesinin kökünü “Ahi” kelimesine dayandırarak Farsça Ahinin çoğulu “Ahiyan” demek olduğunu iddia etmişlerdir.¹²² Ayrıca Pomak kelimesi Bazı Bulgar yazarlar tarafından “makça” eziyet etmek, azap vermek şeklinde tarif edilmiştir. Fakat genelde Kanitz’in, Bulgarca “Pomaçi”, “yardım etmek” fiilinden gelen “yardımcı” anlamındaki görüşü kabul edilir.¹²³

Pomakların İslamlaşması konusuna gelecek olursak Kemal Gözler’in “Abrullah Oğlu” ibaresine dayandırarak yaptığı çalışmasına göre, 1516 yılında Lofça’da 15 hane ve 6 mücerred Müslüman çıkmıştır. 1516 yılı Mufassal tahrir defterine göre, 15 Müslüman hane reisin den 6’sı ve 6 mücerred den 4’ü “Abdullah oğlu” idi “Abdullah oğlu” ibaresini “mühtedi” olarak kabul edersek Müslümanların %42’si Mühtedi demektir.¹²⁴ 1545 yılına geldiğimizde Müslüman köy sayısı 9 köyden 13 köye yükselirken, Müslüman sayısı da 25 haneye ve 9 mücerrede yükselmiştir.¹²⁵

¹²¹ F. Bajraktarevic; EI, “Pomaks” md., s. 320.

¹²² Cevat Eren: “Pomaklara Dair”, **Türk Kültürü**, C. 1, s. 4, Ankara 1963. s. 39.

¹²³ H. Memişoğlu: a.g.e., s. 19.

¹²⁴ Kemal Gözler: “Osmanlı Tahrir Defterlerine Göre Lofça Pomak Köylerinin İlk Müslüman Sakinleri: 1479- 1579”, **XIII. Türk Tarih Kongresi**, C. 3/3, Ankara 1999, s. 1413.

¹²⁵ K. Gözler: a.g.m.. s. 1414, 1415.

TABLO 5
1579 Yılında Lofça Köylerinde Müslüman Nüfus

Köyler		Hane	Veled-i Abdullah	Abdullah Torunu	Mücer red	Veled-i Abdul- lah	Abdullah Torunu
1	Belaslatina	3	1		—		
2	Bırkaçevo	1	1		1		1
3	Çomakofo	4	3		3		
4	Çerikova	3	2		3		
5	Çevren breg	15	4		10		
6	Galata	6	—		5		
7	Huyuvan	6	—		3		
8	İzvar	14	—		8		
9	Koynare	4	1		6		
10	Krusoviça	6	1		2		
11	Leşniça	6	2		4	4	
12	Lukavit (gorna)	6	1		7	1	1
13	Petreven	3	1		3	2	
14	Popica	1	1		—		
15	Rodomiççe	2	—		—		
16	Reseleç	3	—		—		
17	Roman	16	—		6		
18	Rupçe	1	—		1		
19	Todori çane	10	1		6		
20	Toros	12	3	3	—		
21	Ugiçin	2	1		1		
22	Yoniça	2	1		—		
Toplam		126	24	4	71	7	2

NOT: Her hane 5 kişi¹²⁶

Mufassal Tahrir Defterleri incelendiğinde burada gerçekten de çok sayıda “Abdullah oğlu” ibaresinin geçtiği görülür. Bu durum kişilerin mühtedi olduğunun kesin kanıtı değildir, fakat mühtedi olmaları yüksek olasılıktır. Zira kişi adı olarak Abdullah ismine pek

¹²⁶ K. Gözler; a.g.m., s. 1417

rastlanmazken sık sık baba adı olarak geçer. Yine Gayrimüslim köy-lerin içinde fazla sayıda “Abdullah oğulları”nın görülmesi dikkat çekicidir.

Sirem Sancağı’na ait mufassal tahrir defterinde, Gayrimüslimler’in bulunduğu köyler: Alışvar Köyü’nde Baştina-i Cafer b. Abdullah ibaresi ile Fetilovçi Köyü’nde Hasan b. Abdullah, Mahmud b. Abdullah, Bali b. Abdullah, Hüseyin b. Abdullah ve Rahova Köyü’nde Ferhat b. Abdullah ile Yusuf b. Abdullah¹²⁷ şeklinde “Abdullah oğulları”, özellikle Gayrimüslim köyler içinde bu kadar çok sayıda olmaları bunların “mühtedi” olabileceğini akla getiriyor. Aynı şekilde 16. yüzyılda Sofya Kazasına bağlı Batkefçe Köyü’nde Gayrimüslimler içinde Bali b. Abdullah ve Hasan b. Abdullah isimleri geçerken, Hacı Hazma mahallesinde 13 kişi “Abdullah oğlu” olarak geçmektedir.¹²⁸

Bazı mühtedilerin irtidat ettikleri görülür. Fakat irtidat eden mühtedilere nasıl bir ceza uygulandığı tam olarak bilinmemektedir. Aslında irtidatın cezası Kur’an’da geçmemesine rağmen, Hz. Muhammed’in bir hadisi üzerine erkekler için ölüm olarak belirlenmiştir. Böyle olmakla birlikte mühtedilere böyle bir ceza uygulanmış mıdır? Mühtediler arasında İslamiyet tam anlamıyla benimsenmediği ya da bütün yönleriyle henüz öğrenilmediğine inanıldığında ya da mühtedilerin samimiyetine tam olarak inanılmadığında bu ceza verilmemiş olabilir.

¹²⁷ Bruce Mc Gowan; *Sirem Sancağı Mufassal Tahrir Defteri*, Ankara 1983, s. 96.

¹²⁸ Nevin Genç; *XVI. Yüzyılda Sofya Mufassal Tahrir Defterine Göre Sofya Kazası*, Eskişehir 1988, s. 371.

1564 (H. 972) yılında Edirne kadısına gönderilen bir hükümde Mürted Yahudi oğlanının hapsedildiği ve Zindancı Hamza'nın ona kaçması için yardım ettiği¹²⁹ belirtilmiştir. Zindancı Hamza'nın neden yardım ettiği ya da hapisten başka ceza verilip verilmediği konusunda herhangi bir bilgi yer almamaktadır, fakat belgelerde sadece hapis cezasından söz edilmektedir. Bu soruların cevabını veremiyoruz. İslam Hukukunda irtidat eden kadın ise, tekrar İslam'a dönmek ile hapis arasında seçime bırakılmıştır. Zira 17. Yüzyıla ait bir hükümde, Sofya'da önce Müslüman olan, sonra da irtidat eden bir kadın hakkında yeniden İslam'ı seçene kadar hapsedilmesi¹³⁰ istenmiştir.

¹²⁹ BOA. MD. 6. s. 642. Diğer irtidat örnekleri için bkz.: MD. 2, s. 191; MD. 3, s. 528. ve 570; MD. 4, s. 116; MD. 27, s. 11.

¹³⁰ Ahmet Refik; **Türk İdaresinde Bulgaristan**. İstanbul 1989, s. 42- 43.

V- Arnavutluk ve Bosna'da İslamlaşma

A- Arnavutluk

Arnavutluk'ta İslamlaşmanın kılıç zoruyla ve baskıyla yapıldığı iddiaları doğru olmadığı gibi, bu durum onun stratejik konumu ile ilgilidir. Yüzyıllar boyunca Batı ve Doğu Roma'nın siyasi ve dini çatışma alanında kalan Arnavutluk'ta İslamiyet'in yayılması onun jeopolitik ve jeodin konumundan kaynaklanmaktadır.¹³¹

Arnavutluk'ta İslamlaşma Osmanlı Devleti'nin yönetimine girmesi ile birlikte başlamıştır. Fakat Osmanlı Devleti, Arnavutluk'ta doğrudan doğruya bir İslamlaşma ya da Türkleşme politikası izlemediği gibi, ülkenin fetihten önceki ekonomik, sosyal ve siyasal şartlarını da göz önünde bulundurarak kendi siyasi, ekonomik ve askeri çıkarlarının öne çıktığı bir yönetim şekli uygulamıştır.¹³²

Osmanlı Devleti'nde bilinçli bir İslamlaştırma politikası olmasına rağmen, vergi vermekten kaçmak isteyenlerin ihtida ettiği de görülmüştür. 1567/8 yılına ait Vlora Sicillerinde vergi vermemek için Müslüman olanlarla ilgili pek çok örnek vardır. Özellikle Dukakin, Dibra ve Ohri gibi dağlık bölgelerde Cizye vermemek için ayaklanmalar çıkmıştır. Ticaret yollarına uzak ve dağlık bölgelerde yaşayan halk cizye vermede zorlanınca İslamlaşmayı tercih etmiştir. 1593 yılı Prizren Cizye defterine göre, 9 köyde Cizye ödeyen olmaz iken, Prizren'de toplam 178 haneden yalnızca 10 hane cizye ödemekte-

¹³¹ G. Shpuza: "Millet Sistemi Çerçevesinde Arnavutların Durumu". **Osmanlı**. C. 4, Ankara 1999, s. 294.

¹³² Nuray Bozbora: **Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk**, İstanbul 1997, s. 61.

dir.¹³³ Cizye'nin yanı sıra Arnavutluk'ta Hıristiyan rahiplerin cahil olması ve halk ile iyi ilişkiler kuramamaları da ihtidaya sebep olmuştur.¹³⁴

Osmanlı Devleti idarésinin Arnavutluk'ta yerleşmesi, öncelikle yerli aristokrası ile uzlaşması sonucunda olmuştur: Arnavutluk'ta Balşa'lar, Thopia'lar, Dukagin'ler, Coia Zaccaria'lar, Musaki'ler, Zenebissi'ler, Aranaitiler, Vulkaşin'ler ve Kostriota'lar gibi önemli senyör aileleri Osmanlı Devleti'ne bağlanmayı kabul edince, Osmanlı Devleti de Senyör oğullarının saraya gönderilmesi, yardımcı asker ve yıllık haraç göndermek gibi şartlarla bu senyörlerin önceki imtiyazlarına karışmamıştır.¹³⁵

Arnavutluk'taki bu yerli senyör aileleri zamanla İslamlaşarak timar sistemi içinde yok olmuşlardır. Senyör karli (Karlo)'nin Müslüman oğulları Ali ve Pavlo Kurtik, Pavlo Kurtik'in oğlu İsa Bey ve diğer oğlu Mustafa Bey bunun en iyi örnekleridir. Pavlo Kurtik oğlu Mustafa Bey, Belgrad vilayetinde 9142 akçelik büyük bir timar tasarruf ederken, İsa Bey'in oğulları İbrahim ve Yusuf da Tirhala'da 42.399 akçelik timarı birlikte tasarruf etmekteydi.¹³⁶

¹³³ Egro Dritan; **İslam İn The Albanian Lands During The First Two Centuuries Of The Otoman Rule**, Ankara 2003 (Bilkent, Basılmamış Doktora Tezi) s. 301, 302.

¹³⁴ Thomas Arnold; **İntişar-ı İslam Tarihi**, Ankara 1982, s. 188.

¹³⁵ Halil İnalçık; "Arnavutluk'ta Osmanlı Hakimiyetinin yerleşmesi ve İskender Bey İsyanınının Menşei", **Fatih ve İstanbul**, C. 1, s. 2, İstanbul 1953, s. 154, 156.

¹³⁶ Halil İnalçık; **Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar**, Ankara 1954, s. 161.

1506 yılında 138 timardan sadece 7 tanesi Hıristiyanların elindeydi.¹³⁷ Bu durum Arnavutluk'ta senyör ailelerinin İslamlaştığını açıkça göstermektedir.

Feodal beylerin siyasal ve ekonomik imtiyazlarını korumak amacıyla İslamlaşmaları, Arnavut halkının da İslamlaşmasının başlangıcı olmuştur. Böylece İslamiyet kentsel ve kırsal nüfus arasında hızla yayılmıştır.¹³⁸

Arnavutluk'ta İslamlaşma konusundaki tartışmalardan biri de Hıristiyan Sipahilerin zorla İslamlaştığı iddialarıdır. Halil İnalıcık'a göre, Hıristiyan sipahilere timar verilmiştir, fakat bunların İslamlaşması için hiçbir teşvik edici faaliyette bulunulmamıştır. Hıristiyan sipahilerin İslamlaşması tamamıyla sosyal bir olaydır.¹³⁹ İnalıcık'ın Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arnavid adlı eserini incelediğimizde de göreceğimiz gibi bu timarların çoğu zaten eskiden beri Hıristiyan Sipahilerin elinde bulunmaktaydı. "Timar-ı Pavli Matranik; kadimidir, evvelden yeyü gelmiş, elinde Sultanımız beratı vardır."¹⁴⁰ Yine 1431 (H.835) tarihli Arnavid Sancağı defterine göre; Berat'ta 17, Pavlo Kurtik Vilayetinde 11, Cartolos'ta 7, Akçahisar'da 7, İskrapar'da 5, Argirikasrı'da 4, Konina'da 4, Klisura'da 3 Ve Tomorince'de 2 olmak

¹³⁷ H. İnalıcık; **Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar**. Ankara 1954, s. 162.

¹³⁸ Ferit Duka; "XV.-XVIII. Yüzyıllarda Arnavutluk Nüfusunun İslamlaşma Sürecinin Gidişatı Üzerine Gözlemler". XI. Türk Tarih Kongresi, C. 4. Ankara 1994, s. 1692, 1693.

¹³⁹ H. İnalıcık; **Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar**, s. 167.

¹⁴⁰ H. İnalıcık; **Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arnavid**, Ankara 1987, s. 62.

üzere Hıristiyan sipahilerin sayısı toplam 60'tır. Buna göre toplam 335 timarın %16'sı Hıristiyan sipahilere aittir.¹⁴¹

16. Yüzyıl başlarında İslamiyet Arnavutluk'ta henüz tam anlamıyla yayılmamıştır. 1506 (H.912) yılına ait Avlonya sancağı defterine göre, zeametlere ait bir kasabada ve 82 köyde 3623 Hıristiyan aileye karşılık, 70 Müslüman aile vardır. Bununla birlikte bütün Avlonya nahiyesinde 14.304 Hıristiyan aile ve 1206 Müslüman aile vardır. Yine Eğrikasrı nahiyesinde 12257 Hıristiyan aileye karşılık 53 Müslüman aile vardır.¹⁴²

16. Yüzyılın ilk on yılında Arnavutluk nüfusunun %97.8 Gayrimüslim olup İslamlaşma hala kentlerden kırsal bölgelere nüfus edememişti. 16. Yüzyılın başlarında ihtida kişisel bir olgu olarak kalmıştır.¹⁴³ Arnavutluk'ta kentsel nüfusun İslamlaşması iki yolla gerçekleşmiştir. Birincisi, kentlerde yaşayanların İslam dinine girmeleri; ikincisi ise, kırsal çevreden kente gelen zanaatçıların İslamlaşmasıdır. 1583 yılında Berat'a, Fratar, Tojar, Gekar, Dobronik, Gebre gibi köylerden 185 zanaatçi gelmiştir.¹⁴⁴

Elbasan sancağı, Arnavutluk'ta İslamlaşmanın en fazla yaşandığı yerdir. 16. yüzyılın ilk yarısında %5.6 ve ikinci yarısında %26.1 oranında İslamlaşmıştır. Elbasan sancağında İslamlaşma kır-

¹⁴¹ H. İnalçık; a.g.m., s. 157, 161.

¹⁴² H. İnalçık; **Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar**, Ankara 1954, s. 163.

¹⁴³ Egro Dritan; a.g. t. s. 306.

¹⁴⁴ Ferit Düka; a.g.m., s. 1694 vd.

sal bölgelere kadar nüfus etmiş, fakat 16. Yüzyılın sonunda bile %12.9'u geçememiştir.

Devline ve Kosova sancaklarında ise, Ortodoks Kilisesi'nin güçlü etkisi ile İslamlaşma düşük orandaydı. 1490 yılında Prizren'de yalnızca bir Müslüman hane görülürken, 1520- 1530 yıllarında tüm nüfusun yalnızca %2.8'i Müslümandı. Yine 16. Yüzyılda İşkodro (%100) ve pec (%90)'de İslamlaşma şehir merkezlerinde yoğunlaştı.¹⁴⁵ Ayrıca 1583 yılında Berat'ta 650 kişi ihtida etmiştir.¹⁴⁶ Buna rağmen 16. Yüzyılda, Arnavutluk'ta İslamlaşma kitlesel bir hareket olarak yayılamamıştır.

B) Bosna

Bosna'da İslamlaşma çoğu yazarın söylediği gibi bir anda kitleler halinde olmamıştır. Ya da Osmanlı Devleti'nin Arnavutluk'ta olduğu gibi, Bosna'da da İslamiyeti zor kullanarak yaydığı görüşleri artık bir çok Batılı tarihçinin bile kabul etmediği geçersiz görüşlerdir.

Osmanlı Devleti'nin Bosna'ya yerleşmesinden önce, Endülüs'te çalışan Boşnaklar, Arap denizcileri ve gezginler ile Türk boyları sayesinde Boşnaklar, 9. Yüzyıldan itibaren İslamiyet ile tanışıyorlardı.¹⁴⁷

Bosna'nın İslamlaşmasından önce, bölgede Bogomilizm denilen ve Katolik- Ortodoks Hıristiyanlarından farklı bir mezhep vardı. Papalık tarafından sapkın bir mezhep olarak kabul edilen

¹⁴⁵ E. Dritan: a.g. t., s. 306, 308.

¹⁴⁶ F. Duka: a.g.m., s. 1696.

¹⁴⁷ Nurettin Alkan: **Bosna: Dağılan Yugoslavya Mozaikinde**, İstanbul 1995, s. 16vd.

Bogomilizm, daha önceleri Makedonya’da yayılan Pavlikan ideolojisinin doğrudan bir devamı olmasa da¹⁴⁸ etkilerini görüldüğü bir mezheptir. Ayrıca her türlü kilise otoritesini de reddetmiştir.¹⁴⁹

Bogomiller, Sırbistan’da ve Avrupa’da baskı ve Haçlı Seferleri ile yok edilmeye çalışılırken, Bosna’da hiçbir zorlama olmadan ihtida ile kendiliğinden yok olmuştur ki büyük ihtimalle Poturoğulları olarak adlandırılanlar ihtida eden Bogomillerdir.¹⁵⁰ Fakat Bogomillerin kitleler halinde ihtida ettikleri de asılsızdır. Osmanlı Devleti, Bosna’yı yönetimi altına almasıyla birlikte yerli kurumlara zarar vermemiş, aksine hizmet dahi etmiştir. Ayrıca Türklerin zorla ihtidaya neden olduklarına dair hiçbir delil olmamasına karşın, Hıristiyanları inançlarını yaşamalarında serbest bıraktıklarına dair çok sayıda delil vardır.¹⁵¹

Bosna’nın, aynen Arnavutluk gibi, diğer bölgelere göre özel bir durumu vardır. Osmanlılar, eski Bosnalı soyluların, daha önce edindikleri mülkiyet haklarını korumalarına izin vermiştir. Böylece zamanla İslamiyet’i kabul eden Bosna’lı soylu aileler kendi topraklarında 20. Yüzyıla kadar yaşamaya devam etmişlerdir.¹⁵²

¹⁴⁸ G.L. Seidler; **Bizans Siyasal Düşüncesi**, İstanbul 1979, s. 88.

¹⁴⁹ Tayyib Okiç; “Balkanlar’da Bogomilizm Hareketi ve Bunun Bir Araştırmacısı: Aleksander Vasiljevic- Solovjev”, **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, C. 5/1-4, İstanbul 1973, s. 211.

¹⁵⁰ T. Okiç; a.g.m., s. 112.

¹⁵¹ Ciro Truhelka; “Bosna’da Arazi Meselesinin Tarihi Esasları” THİTM. C. 1. İstanbul 1931, s. 57.

¹⁵² Halil İnalıcık; “Osmanlı Fetih Yöntemleri”, **Cogito**, S. 19 (Osmanlı Özel Sayısı) İstanbul 2004, s. 124.

Bosna'da voyvoda aileleri Osmanlı yönetimi ile birlikte, hem voyvoda ünvanlarını, hem de sahip oldukları imtiyazları korumuşlardır. İshak Bey oğlu İsa Bey, İskender Bey, Ayas Bey, Süleyman Bey, Ahmet Bey, Sinan Bey, Hamza ve Hasan Bey bu ailelerdendir.¹⁵³

Bosna- Hersek'te timar sistemine Eflak aşiret reisleri de kabul edilmiştir. 16. Yüzyılda İslamlaşmış Hıristiyan Sipahilerin yerini, timar sahipleri olarak Eflak knezleri almıştır.¹⁵⁴

Bosna'da İslamiyet'in yayılma süreci diğer Balkan ülkelerine göre daha belirgindir. İslamiyet kırsal kesimlerde daha hızlı yayılmıştır. Bunun en önemli nedenleri ise, Bosna'da yaşanan toplumsal karışma ve Bogomiller ile papalık arasındaki inanç çatışmalarıdır.¹⁵⁵

Bosna'da İslamiyet, özellikle 1526 yılında Macarlar'ın Osmanlı Devleti'ne yenilmesinden sonra¹⁵⁶ yayılmakla birlikte 16. Yüzyılın sonuna gelindiğinde Boşnak nüfusunun %80'i Müslüman olmuştur.¹⁵⁷

Osmanlı Devleti'nde 1544- 1611 yılları arasında Bosnalı dokuz devlet adamı sadrazamlık yapmıştır.¹⁵⁸

¹⁵³ C. Truhelka; a.g.m., s. 66.

¹⁵⁴ Nedim Filipoviç; "Bosna- Hersek'te Timar Sisteminin İnkişafında Bazı Hususiyetler". İÜİFM. C. 15/1-4, İstanbul 1954, s. 165, 166.

¹⁵⁵ Adem Handzic; "Bosna'da 16. Yüzyılda Kasabaların Gelişmesinin Bazı Özellikleri" **IX. Türk Tarih Kongresi**. C. 2. Ankara 1988, s. 895.

¹⁵⁶ J. Krcsmark; İ.A.; "Bosna- Hersek" md. s. 731.

¹⁵⁷ N. Alkan; a.g.e., s. 16.

¹⁵⁸ J. Krcsmark; a.g.md., s. 731; T. Arnold; a.g.e., s. 204.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, Balkanlar'a geçtiği ilk andan itibaren yönetimi altına aldığı yerlere sistemli bir kolonizasyon hareketi düzenlemiş ve Balkanlar'a kalıcı olarak yerleştiğini göstermiştir.

Osmanlı Devleti Balkanlara bütün kültür ve sosyal kurumları ile yerleşmiştir. Tekke ve zaviyeler, han, hamam, kervansaraylar, camiler, köprüler ve Türkçe yer adları bunun en güzel örnekleridir.

Balkanlar'da yaşayan Müslüman olmayan halkı din, dil farkı gözetmeden zimmet anlaşması ile güvence altına almıştır. Böylece fetihler iddia edildiği gibi kılıç zoruyla değil, Osmanlı Devleti'nin hoşgörü siyaseti ile gerçekleşmiştir.

Osmanlı Devleti'nden önce, Balkanlar'daki Kilise baskısı altında bulunan kültürel faaliyetler Osmanlı Devleti ile birlikte canlanmıştır.

Balkanlar'ın İslamlaşması Türkleşme ile paralellik göstermez. Bunun en iyi örnekleri Arnavutluk ve Bosna'nın İslamlaşmasıdır. Arnavutlar'ın ve Boşnaklar'ın büyük oranı İslamlaşmasına rağmen, Türkleşmemişlerdir.

Balkanların İslamlaşmasında Anadolu'dan gelen Türk boyları etkili olduğu kadar ihtidalar da önemli yer tutar. İhtidaların hangi şartlarda ve miktarda olduğunu tam olarak belirleyemesek de, ihtida hareketleri Balkanlar'ın Doğusunda daha az olmuş, kitlesel hareketlere dönüşmemiştir. Osmanlı Devleti bilinçli bir İslamlaşma politikası izlememesine rağmen, ihtida edenleri sosyo- ekonomik olarak destek-

lemiştir. Ayrıca Devşirme olarak toplanan çocukların Müslüman oldukları bir gerçekse de, Devşirme bir İslâmlaşma aracı olarak kullanılmamıştır.

Balkanlar'ın Türkleşmesi ve İslâmlaşması Anadolu'dan farklı olmuştur. Anadolu'da Balkanlara oranla Müslüman olmayan halk daha az olması nedeniyle ihtidalar ferdi kalmıştır. Anadolu'da psikolojik ve ekonomik nedenler ve Hıristiyan- Müslüman halk arasındaki ilişkiler sonucunda, özellikle 11.- 15. Yüzyıllar arasında ihtida hareketleri daha çok yaşansa da, bu hareket sürekliliğini koruyarak 16. Yüzyılda da devam etmiştir. Anadolu'nun, özellikle, Moğol istilasıyla birlikte etnik görünümünü değiştirirken, Osmanlı Devleti'nin Balkanlara geçmesi ile birlikte Balkanların sadece dini yapısı değişmiştir.

ÖZET

Osmanlı Devleti 14. Yüzyıl ortalarından itibaren Balkanlar'a geçmiş ve önemli miktarda nüfus naklederek sistemli bir şekilde yerleşmeye başlamıştır. Böylece Balkanlar'ın İslamlaşması bölgeye yerleşen Türkler ve din değiştirenler olarak iki şekilde gerçekleşmiştir.

Osmanlı Devleti, II. Murat döneminden itibaren artan askeri ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Gayrimüslim halktan çocuk toplayarak Devşirme Sistemi'ni uygulamaya başlamıştır. Fakat ihtiyaca göre toplanan ve sayıları ortalama on bini geçmeyen bu çocuklar bir İslamlaşma aracı olarak kullanılmamıştır.

Osmanlı topraklarında yaşayan Müslüman olmayan halk Zimmi anlaşmasıyla güvence altına alınsa da, sosyal, kültürel ve ekonomik etkilerle Balkanlar'da din değiştirme olayları görülmüştür. Osmanlı Devleti, Balkanlar'da sistemli bir İslamlaşma politikası izlemese de, din değiştirenleri sosyal ve ekonomik olarak desteklemiştir. Balkanlar'daki din değiştirme olayları Arnavutluk ve Bosna dışında kitlesel harekete dönüşmeyerek daha çok kişisel bir olgu olarak kalmıştır.

Ayrıca İslamiyet sadece halk arasında değil, soylular arasında da yayılmıştır. Özellikle Arnavutluk ve Bosna'da Osmanlı yönetiminden önceki bazı haklarını korumak isteyen soylu aileler zamanla İslamlaşmıştır. Böylece İslamiyet kentsel ve kırsal alanla hızla yayılmaya başlamıştır.

ABSTRACT

Ottoman Empire expanded the lands to the East Europa and systematically began to move a great number of population from the middle of the 14th century. In this way Islamization of people in these lands took place by means of the Turks immigrated and the people who changed their religious beliefs.

Ottomans started performing the Devshirme System in order to meet the military needs by collecting children from non-islamic population from the time of II. Murat but these children, who amounted about ten thousand, were never used as tools of Islamization.

Though non-islamic people who lived on the Ottoman lands were taken under protection by Zimmi agreement, some religion shifting events were seen. Ottoman State didn't have any islamization policy, however, supported the people who accepted Islam as their religion socially and economically. Except for Bosnia and Albania religion shifting was rather local and personal.

Besides, Islam spreaded not only among people, also among the noble. Especially in Bosnia and Albania, Some families, who aimed to protect their rights before Ottoman government, got the Islamic belief. In this way Islam began to expand in cities and the country

KISALTMALAR

- a.g.e. : Adı geçen eser
- a.g.m. : Adı geçen makale
- a.g.md. : Adı geçen madde
- a.g.t. : Adı geçen tez
- bkz : Bakınız
- BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivleri
- C : Cilt
- Çev. : Çeviren
- DEFM : Darülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası
- DİA : Diyanet Vakfı Yayınları İslam Ansiklopedisi
- EI : Encyclopaedia Of Islam
- H. : Hicri
- Hz. : Hazırlayan
- İ.A : İslam Ansiklopedisi
(Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları)
- İ.Ü.İFM : İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
- MD. : Mühimme Defteri
- s. : Sayfa
- S : Sayı
- THİTM : Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası
- Vd. : Ve devamı.

BİBLİYOGRAFYA

I. Arşiv Belgeleri

Mühimme Defterleri 1, 2, 3, 4, 5, 6, 13, 22, 23, 27, 37, 69, 71

II. Basılı Kaynaklar

AHMET REFİK; **Türk İdaresinde Bulgaristan**, İstanbul 1989.

AŞIKPAŞAZADE; **Aşıkpaşaoğlu Tarihi**, Hz. Nihal Atsız, Ankara 1985.

EMECEN, Feridun; ŞAHİN, İlhan; **1501 Tarihli Ahkam Defteri**, İstanbul 1994.

GENÇ, Nevin; **XVI. Yüzyıl Sofya Mufassal Tahrir Defterine Göre Sofya Kazası**, Eskişehir 1988.

HOCA SADEDDİN EFENDİ; **Tacü't-Tevarih**, C.1, Hz. İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul 1974.

İNALCIK, Halil; **Hicri 835 Tarihli Suret-İ Defter-İ Sancak-İ Arnavid**, Ankara 1987

MC GOWAN, Bruce; **Sirem Sancağı Mufassal Tahrir Defteri**, Ankara 1983.

NEŞRİ, Mehmet; **Kitab-ı Cihan-Nüma**, C. 2, Hz. Faik Reşit Unat-Mehmet Altay Köymen, Ankara 1949

ORUÇ BEY (Edirneli); **Oruç Bey Tarihi**, Hz. Nihal Atsız, İstanbul 1972.

III. Araştırmalar

ACAROĞLU, Türker; “ XV. Yüzyıl Sonlarıyla XVI. Yüzyıl Başlarında Balkanlarda Türkçe Yer Adları”, **XI. Türk Tarih Kongresi**, C. III, Ankara 1994.

AHMET REFİK; **Devşirme Usulü**, İstanbul- Tarihsiz.

AHMET REFİK; “Devşirmeler, Acemioğlanlar” **Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası**, C.5, İstanbul 1927.

AHMET REFİK; “Devşirmeler, Acemioğlanlar”, **Hayat Mecmuası**, C.2, S.30, Ankara 1927.

AKTEPE, Münir; “ XIV. Ve XV. Yüzyıllarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskanına Dair”, **Türkiyat Mecmuası**, C. X, İstanbul 1953.

ALKAN, Necmettin; **Bosna: Dağılan Yugoslavya Mozağinde**, İstanbul 1995.

ANSAY, Sabri; **Hukuk Tarihinde İslam Hukuku**, Ankara 1958.

ARMAĞAN, Servet; **İslam Hukukunda Temel Hak ve Düşünceler**, Ankara 1987.

ARNAKİS, Georges; “The Role Of Religion İn The Development Of Balkan Nationalism”, **The Balkans İn Transition**, Los Angeles 1963.

ARNOLD, Thomas; **İntişar-ı İslam Tarihi**, Ankara 1982.

AYDIN, Mehmet Ali; **İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları**, İstanbul 1996.

BAJRAKTAREVİC, F; **Encyclopaedia Of İslam**, “Pomaks” md.

BARDAKÇIOĞLU, Ali; **İslamda İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi**, C.2, “İrtidat” , İstanbul 1972.

BARKAN, Ömer Lütfi; “Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 11, 13, 15, istanbul 1949-1953.

BARKAN, Ömer Lütfi; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler”, **Vakıflar Dergisi**, S.2, Ankara 1942.

BARKAN, Ömer Lütfi; “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi,” **Türkiyat Mecmuası**, C.X, İstanbul 1953.

BECKER, C. H; **İslam Ansiklopedisi**, “Cizye”

BESALEL, Yusuf; **Yahudi Ansiklopedisi**, C. 1, “Din Değişirme” İstanbul 2001.

BİLMEN, Ömer Nasuhi; **Hukuki İslamiyye ve Islahatı Fıkıhiyye Kamusu**,Ç. 2, 3, 5, 4, İstanbul 1968.

BOZBORA, Nuray; **Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk**, İstanbul 1997.

BOZKURT, Gülnihal; **Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)** Ankara 1983.

BOZKURT, Gülnihal; “İslam Hukukunda Zimmilerin Hukuki Statüleri”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.3, S.4, İzmir 1987.

BOZKURT, Gülnihal; “İslam Hukukunda Müste’menler”, **Fadıl Sur’un Anısına Armağan**, Ankara 1983.

BOZ, Nebi; **İslam Ansiklopedisi**, “Eman”

BRAUDEL, Benjamin; “Millet Sisteminin İlginç Tarihi”, **Osmanlı**, C.4, Ankara 1999.

BUHL, F; **İslam Ansiklopedisi**, “Millet”

BURMOV, Aleksander; "Türkler Edirne'yi Ne Vakit Aldılar?", **Belle-**
ten, C.13, S.49, Ankara 1949.

CAHEN, Claud; **İslam Ansiklopedisi**, "Zimme"

CASTELLAN, Georges; **Balkanların Tarihi**, Çev. Ayşegül Yaraman,
İstanbul 1993.

CEBECİ, Ahmet; "Silistre Sancağı Vakıfları Ve Hicri 1006 (1597-98)
Tarihli Silistre Livası Vakıf Defteri", **Vakıflar Dergisi**, C.20, Ankara
1988.

CİN, Halil; **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, Konya 1988.

DECEI, Aurel; **İslam Ansiklopedisi**, "Dobruca"

DIEHL, Charles; **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, Çev. Cevdet
Yularkıran, İstanbul 1953.

DİMİTRİADİS, Vasilis; "Devşirmenin Kökenleri Üzerine Düşünceler"
Osmanlı Beyliği, İstanbul 1997

DONALD, Nikol; **Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)** Çev. Bilge
Umar, İstanbul 1999.

DRİTAN, Egro; **Islam In Albanian Lands During The First Two
Centuries Of The Ottoman Rule**, Ankara 2003 (Bilkent, Basılmamış
Doktora Tezi)

DUKA, Ferit; "XV.- XVIII. Yüzyıllarda Arnavut Nüfusunun İslamlaş-
ması Sürecinin Gidişatı Üzerine Gözlemler", **XI. Türk Tarih Kongre-**
si, C.4, Ankara 1994.

EBULULÂ, Mardin; **İslam Ansiklopedisi**, "Haraç"

- EBUZEHRA, Muhammed; **İslam Hukuk Metodolojisi**, Çev. Abdülkadir Şener, Ankara 1973
- EMECEN, Feridun; “XVI. Asırda Balkanların Kuzeydoğu Kesiminde İskan Tipleri ve Özellikleri Hakkında Bazı Notlar”, **V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi (Bildiriler)** Ankara 1990.
- ENGİN, Nuri; **İslam Ansiklopedisi**, “Köle”
- ERBOĞA, Halid; **İslam Ansiklopedisi**, “İhtida”
- ERCAN, Yavuz; **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler**. Ankara 2001.
- ERCAN, Yavuz; “Devşirme Sorunu, Devşirmenin Anadolu Ve Balkanlardaki Türkleşme ve İslamlaşmaya Etkisi”, **Belleten** C.50, Ankara 1986.
- EREN, Cevat; “Pomaklara Dair”, **Türk Kültürü**, C.1, S.4, Ankara 1963
- EREN, Cevat; **İslam Ansiklopedisi**, “Pomaklar”
- EROĞLU, Ahmet Hikmet; **Osmanlı Devletinde Yahudiler**, Ankara 1998.
- ERYILMAZ, Bilal; **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslim Teb’anın Yönetimi**, İstanbul 1990.
- ERYILMAZ, Bilal; **Osmanlı Devletinde Millet Sistemi**, İstanbul 1992.
- FEKETE, L; “Osmanlı Türkleri ve Macarlar”, **Belleten**, C.13, S.52, Ankara 1949.

FİLİPOVİC, Nedim; “Bosna – Hersek’te Tımar Sisteminin İnkişafında Bazı Hususiyetler”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C.15\1-4, İstanbul 1954.

GİBBONS, H. A.; **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu**, Çev. Hüseyin Dağ, Ankara 1998

GÖKBİLGİN, Tayyib; **Rumelide Yürükler, Tatarlar. ve Evlâd-ı Fâtihân**, İstanbul 1957.

GÖKBİLGİN, Tayyib; **XV. - XVI. Yüzyıllarda Edirne ve Paşa Livası**, İstanbul 1952.

GÖKBİLGİN, Tayyib; “Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları”, **Bellekten**, C.20, S.77, Ankara 1956

GÖKBİLGİN, Tayyib; **İslam Ansiklopedisi**, “Orhan”

GÖZLER, Kemal; “Osmanlı Tahrir Defterlerine Göre Lofça Pomak Köylerinin İlk Müslüman Sakinleri: 1479-1579”, **XIII. Türk Tarih Kongresi**, C.3\3, Ankara 1999.

GÜNAY, Mehmet; **İslam Hukukunda ve Osmanlı Uygulamasında Kamu Malları**, İstanbul 2001.

HALAÇOĞLU, Yusuf; “XVI. Yüzyılda Sosyal, Ekonomik Ve Demografik Bakımdan Balkanlarda Bazı Osmanlı Şehirleri” **Bellekten**, C.53, S.207, Ankara 1989.

HANDZIC, Adem; “Bosna’da XVI. Yüzyılda Kasabaların Gelişmesinin Bazı Özellikleri”, **IX. Türk Tarih Kongresi**, C.2, Ankara 1988.

HÖKELEKLİ, Hayati; **Din Psikolojisi**, Ankara 2001.

İNALCIK, Halil; **Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar**, Ankara 1954.

İNALCIK, Halil; **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, Ankara 1943.

İNALCIK, Halil; "Türkler ve Balkanlar", **Balkanlar**, İstanbul 1953.

İNALCIK, Halil; "Arnavutlukta Osmanlı Hakimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanının Menşei" , **Fatih ve İstanbul**, C.1, S.2, İstanbul 1953.

İNALCIK, Halil; "Osmanlı Fetih Yöntemleri", **Cogito**, C.19 (Osmanlı Özel Sayısı) İstanbul 2004.

İNALCIK, Halil; "Osmanlı Döneminde Balkan Tarihi Üzerine Yeni Araştırmalar", **Tarihte Güneydoğu Avrupa: Balkanolojinin Dünü, Bugünü ve Sorunları**, Ankara 1999.

İNALCIK, Halil; **İslam Ansiklopedisi**, "Rumeli"

KARAMAN, Hayreddin; **Mukayeseli İslam Hukuku**, C. 1, İstanbul 1986

KILAVUZ, Ahmet Saim; **İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşam** **Ansiklopedisi**, C. 2, "İhtida"

KÖPRÜLÜ, Fuat; **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, Ankara 1959

(KÖPRÜLÜ), Fuat; "Devşirme Meselesi" **Hayat Mecmuası**, C. 2, S. 34, Ankara 1927.

KÖSE, Ali; **İslam Ansiklopedisi**, "İhtida"

KRCSMARİK. J.; **İslam Ansiklopedisi**, "Bosna- Hersek"

KURT, Ali Osman; **Yahudilik'te, Hıristiyanlık'ta ve İslam'da İrtidat**, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas 2002 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

KÜÇÜK, Cevdet; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Tanzimat", **Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri**, Ankara 1985.

KÜÇÜK, Cevdet; "Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler ve Millet Sistemi", **II.Söğüt Osmanlı Sempozyumu**, İzmir 1985.

MEMİŞOĞLU, Hüseyin; **Pomak Türklerinin Tarihi Geçmişinden Sayfalar**, Ankara 1991

NEDKOFF, B. C.; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Cizye", **Belleten**, C. 8, Ankara 1944

OKIÇ, Tayyib; "Balkanlar'da Bogomilizm Hareketi ve Bunun Bir Araştırmacısı", **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, C. 5/1-4, İstanbul 1973.

ORTAYLI, İlber; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. IV, İstanbul 1985.

OSTROGORSKY, George; **Bizans Devleti Tarihi**, Çev. Fikret Işıltan, Ankara 1985.

ÖZEL, Ahmet; **İslam Devlet Hukukunda Savaş Esirleri**, Ankara 1996

ÖZKILIÇ, Ahmet; **370 Numaralı Muhasebe-İ Vilayet-İ Rum-İli Defteri (937/1530)**, C. 2, Ankara 2002.

POPOVIĆ, Aleksandre; **Balkanlar'da İslam**, İstanbul 1995.

ŞAHİN, İlhan; “XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sofya- Filibe- Eski Zağra ve Tatar Pazarı'nın Nüfus ve İskan Durumu”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 48, İstanbul 1987.

ŞAHİN, Süreyya; **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, İstanbul 1999

SCHACHT, Joseph; **İslam Hukukuna Giriş**, Çev. Abdülkadir Şener; Mehmet Dağ, Ankara 1986

SCHACHT, Joseph; **The Enclopaedia Of İslam**, “Aman”

SEİDLER, G. L.; **Bizans Siyasal Düşüncesi**, Çev. Mete Tuncay, İstanbul 1979

SHAW, Stanford; “Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudi Milleti”, **Osmanlı**, C. IV, Ankara 1999

SHPUZA, Gazmend; “Millet Sistemi Çerçevesinde Arnavutların Durumu”, **Osmanlı**, C. IV, Ankara 1999.

TEKİNDAĞ, Şehabeddin; **İslam Ansiklopedisi**, “Süleyman Paşa”

TODOROV, Nikolay; **Bulgaristan Tarihi**, Çev. Veysel Atayman, İstanbul 1979.

TODOROV, Nikolay; **Kurze Bulgarische Geschichte**, Sofya 1977.

TODOROV, Nikolay; **Society, The City And Industry In The Balkans (15- 19th Centuries)**. Sofya 1988

TOROS, Taha; “Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslim Azınlıklar”, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. IV, İstanbul 1985

- TRUHELKA, Ciro; “Bosna’da Arazi Meselesinin Tarihi Esasları”, Çev. Köprülüzade Ahmet Cemal, **Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası**, C. 1, İstanbul 1931
- TUĞ, Salih; **İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı**, İstanbul 1984.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; **Kapıkulu Ocakları**, C. 1, Ankara 1943.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; **Osmanlı Tarihi**, C. 1, Ankara 1962
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; “On Altıncı Yüzyıl Ortalarında İslamiyeti Kabul Etmiş Olan Bir Boğdan Voyvodası”, **Bellekten**, C. 18, Ankara 1954
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; **İslam Ansiklopedisi**, I. Murad”
- VRYONIS, Speros; **Aspects Of The Balkans Continuity And Change**, Paris 1972
- VRYONIS, Speros; “Religious Changes And Patterns In The Balkans: 14- 16th Centuries”, **Byzantina Kai Metabyzantina Studies On Byzantium, Seljuks And Ottomons**, Malibu 1981.
- WACH, Joachim; **Din Sosyolojisine Giriş**, Çev. Battal İnandı, Ankara 1987.
- WITTEK, Paul; **Osmanlı İmparatorluğu’nun Doğuşu**, Çev. Fatmagül Berktay, Ankara 1999
- YİNANÇ, Mükrimin Halil; **İslam Ansiklopedisi**, “I. Bayezid”
- YÜCEL, Yaşar; “Balkanlar’da Türk Yerleşmesi ve Sonuçları”, **Bulgaristan’da Türk Varlığı (Bildiriler)** Ankara 1992

کتاب

توسعه عدالت مادی و معنوی و تعلیمی و فکری
و احیای روح و کمال یافتن کمالی که
حقیقت که در اول مرتبه
ع ۲
س ۳

کتاب
عقاید عدلی و معنوی و فکری
کمال یافته و روح از آن
موسسه
ع ۲
س ۳

کتاب
توسعه عدالت در امور و زندگی
و رفع رذایل و تقویت روح و کمال یافتن
در هر روز برای لایزال محفوظ
که در اول مرتبه
ع ۲
س ۳

کتاب
توسعه عدالت مادی و معنوی و تعلیمی و فکری
و احیای روح و کمال یافتن کمالی که
حقیقت که در اول مرتبه
ع ۲
س ۳

کتاب
فصلی در روش و تعلیم
کای از روش معنوی
در اول مرتبه
ع ۲
س ۳

کتاب
دودم - عدالت و شاکله
و کمال حاصل کای از روش
در اول مرتبه
ع ۲
س ۳

کتاب
عقاید عدلی و معنوی و فکری
در اول مرتبه
ع ۲
س ۳

موسسه

بر حسن انجام دادن تکلیف کتبی سعی فکری و روحی
نوار در کلاس اولی که در روزهای چهارم و ششم
در اول مرتبه کلاس اولی که در روزهای چهارم و ششم
فرزندان ماری سورس

حکومت و نهادهای مختلف که در هر روز
مبلغ و مذکور در روزی که در این کتاب
در کلاس اولی که در روزهای چهارم و ششم
کتاب در این کتاب که در روزهای چهارم و ششم
فصلی در روش و تعلیم کای از روش معنوی
در اول مرتبه کلاس اولی که در روزهای چهارم و ششم

کتاب
توسعه عدالت مادی و معنوی و تعلیمی و فکری
و احیای روح و کمال یافتن کمالی که
حقیقت که در اول مرتبه
ع ۲
س ۳

کتاب
توسعه عدالت مادی و معنوی و تعلیمی و فکری
و احیای روح و کمال یافتن کمالی که
حقیقت که در اول مرتبه
ع ۲
س ۳

در هر دو روز و در هر روز
اولی که در روزهای چهارم و ششم
ماری سورس

ماری سورس
کتاب
توسعه عدالت مادی و معنوی و تعلیمی و فکری
و احیای روح و کمال یافتن کمالی که
حقیقت که در اول مرتبه
ع ۲
س ۳

روسیق قاضیه کما نوبده لوقه حاشیه لولم یاز بدله فزله بار کر لری عندلته بلینون و و کوفه
قوشون لستراج اولونون لیم لولم یاز بدله فزله بار کر لری زبونه بولون یوز و مک طاقاری
اولم یاز بدله فزله بار کر لری اولم یاز بدله فزله بار کر لری لولم یاز بدله فزله بار کر لری
نوبده لولم یاز بدله فزله بار کر لری زبونه بولم یاز بدله فزله بار کر لری لولم یاز بدله فزله بار کر لری
بولم یاز بدله فزله بار کر لری لولم یاز بدله فزله بار کر لری لولم یاز بدله فزله بار کر لری
کنت قضا که اولم یاز بدله فزله بار کر لری لولم یاز بدله فزله بار کر لری لولم یاز بدله فزله بار کر لری
لندر یوز فزله بار کر لری لولم یاز بدله فزله بار کر لری لولم یاز بدله فزله بار کر لری

و ع

رصد ر کر
فزله بار کر لری لولم یاز بدله فزله بار کر لری لولم یاز بدله فزله بار کر لری

سریکلا

معلقه و حوری ولایتی کما نوبده لوقه حاشیه لولم یاز بدله فزله بار کر لری عندلته بلینون و و کوفه
فقره و عاصی اولم یاز بدله فزله بار کر لری لولم یاز بدله فزله بار کر لری لولم یاز بدله فزله بار کر لری
لولم یاز بدله فزله بار کر لری لولم یاز بدله فزله بار کر لری لولم یاز بدله فزله بار کر لری
وقته لولم یاز بدله فزله بار کر لری لولم یاز بدله فزله بار کر لری لولم یاز بدله فزله بار کر لری
لوزن لولم یاز بدله فزله بار کر لری لولم یاز بدله فزله بار کر لری لولم یاز بدله فزله بار کر لری

مور ریح کلا

لورنه قاضیه کما نوبده لوقه حاشیه لولم یاز بدله فزله بار کر لری عندلته بلینون و و کوفه
علیه اولونون کما نوبده لوقه حاشیه لولم یاز بدله فزله بار کر لری عندلته بلینون و و کوفه
مانی لولم یاز بدله فزله بار کر لری لولم یاز بدله فزله بار کر لری لولم یاز بدله فزله بار کر لری
لوفانو سر عین لولم یاز بدله فزله بار کر لری لولم یاز بدله فزله بار کر لری لولم یاز بدله فزله بار کر لری

الاصح ما وجدته في نسخة
٢٧٧ ربيع ١٤٤٧

نمونه و بوسه حکم که بوند افق بعد از زویدی او غلامه از او بعد کلاه کلوس پس بکن بکن فن اولاد فیه یک و سله جاریه از کوب
انج بیون بازاری و عیال مووی بود اولاد زان بر کاف و بر من زینت بکنند از او کاشع اولاد فیه یک و سله جاریه
بویان بکنند بعد از او بعد از اولاد جاریه به لکر اولاد و بر کوه کاف و حر و لکر اولاد فیه یک و سله جاریه
بر سر عهد علیه آوج ایامون حکایت کند در جریه نیم ایتم و خصوص سار اهور قیام زینت من ساریه اولاد فیه یک و سله جاریه
بوقن ح و اولاد فیه یک و سله جاریه ایتم و خصوص سار اهور قیام زینت من ساریه اولاد فیه یک و سله جاریه

اصح ما وجدته
٢٧٧ ربيع ١٤٤٧

فاهال طینه و سلفاه با زید متولید حکم که عالیار کاب ما فونده دفعه صولت فریب الایامه در ادعای اندو کتیرا لیز فاقه طایر و رو
لیون و اولاد فیه یک و سله جاریه ایتم و خصوص سار اهور قیام زینت من ساریه اولاد فیه یک و سله جاریه
روزینه دارم رخم و مطور اولاد فیه یک و سله جاریه ایتم و خصوص سار اهور قیام زینت من ساریه اولاد فیه یک و سله جاریه
نوفه قیده جایز اولاد فیه یک و سله جاریه ایتم و خصوص سار اهور قیام زینت من ساریه اولاد فیه یک و سله جاریه

اصح ما وجدته
٢٨٢ ربيع ١٤٤٧
٩٤٧

ارفن روم نکال بکنند حکم که بکنند کوندر فیه یک و سله جاریه ایتم و خصوص سار اهور قیام زینت من ساریه اولاد فیه یک و سله جاریه
سلف اولاد فیه یک و سله جاریه ایتم و خصوص سار اهور قیام زینت من ساریه اولاد فیه یک و سله جاریه
جانبه ارسال اولاد فیه یک و سله جاریه ایتم و خصوص سار اهور قیام زینت من ساریه اولاد فیه یک و سله جاریه
بر آرد رقع خوشون محله از اولاد فیه یک و سله جاریه ایتم و خصوص سار اهور قیام زینت من ساریه اولاد فیه یک و سله جاریه
اگر ای و اگر کشت را بکنند در کساور و اگر سلفه در ایتم و خصوص سار اهور قیام زینت من ساریه اولاد فیه یک و سله جاریه
منازلت اکلمبیر و لقی حکم اولاد فیه یک و سله جاریه ایتم و خصوص سار اهور قیام زینت من ساریه اولاد فیه یک و سله جاریه

اصح ما وجدته
٢٨٢ ربيع ١٤٤٧
٩٤٧

و این کار را بکین معنی که خود را با توفیق تعین نماید و صفات او را در حق خود و در حق غیر خود قوی کند و در حق
 دلاری و در حق بیرون که در کار او مصلحت باشد و در کار دیگر که ضرر باشد و در حق آنکه از او بیزار است و در حق آنکه
 قاضی علیه است و بی اختیار در کار او مصلحت باشد و در کار دیگر که ضرر باشد و در حق آنکه از او بیزار است و در حق آنکه
 کوشش در حق خود را قوی کند و در حق بیرون که در کار او مصلحت باشد و در کار دیگر که ضرر باشد و در حق آنکه از او بیزار است
 ضایع را بویون بویون کند که در کار او مصلحت باشد و در کار دیگر که ضرر باشد و در حق آنکه از او بیزار است
 حضرت زین العابدین

بویون بویون کند که در کار او مصلحت باشد و در کار دیگر که ضرر باشد و در حق آنکه از او بیزار است

در هر دو حالتی که در صورتی که در حق خود قوی شود و در حق بیرون که در کار او مصلحت باشد و در کار دیگر که ضرر باشد
 دلاری و در حق بیرون که در کار او مصلحت باشد و در کار دیگر که ضرر باشد و در حق آنکه از او بیزار است و در حق آنکه
 کوشش در حق خود را قوی کند و در حق بیرون که در کار او مصلحت باشد و در کار دیگر که ضرر باشد و در حق آنکه از او بیزار است
 ضایع را بویون بویون کند که در کار او مصلحت باشد و در کار دیگر که ضرر باشد و در حق آنکه از او بیزار است
 حضرت زین العابدین

در هر دو حالتی که در صورتی که در حق خود قوی شود و در حق بیرون که در کار او مصلحت باشد و در کار دیگر که ضرر باشد
 دلاری و در حق بیرون که در کار او مصلحت باشد و در کار دیگر که ضرر باشد و در حق آنکه از او بیزار است و در حق آنکه
 کوشش در حق خود را قوی کند و در حق بیرون که در کار او مصلحت باشد و در کار دیگر که ضرر باشد و در حق آنکه از او بیزار است
 ضایع را بویون بویون کند که در کار او مصلحت باشد و در کار دیگر که ضرر باشد و در حق آنکه از او بیزار است
 حضرت زین العابدین

۱۸۵۲ م قمار کلاه آفرینش

کوتاه که تمام بر یکدیگر کوز در لورای و در هر دو تن
سوز زخمی حقدن کنند و غیر از کوز در لورای و کوز
لورای و زور در هر دو تن سوز و زخمی بود و کرم را کاش
بدرین

کوسه
کوسه که در کابل بگفتند کوز در آینه آفرینش لورای
کج در بنانه کین صفا را کوز بر تنگ از زور بر آفرینش
در آفرینش

کوسه
کوسه که در کابل بگفتند کوز در آینه آفرینش لورای
کج در بنانه کین صفا را کوز بر تنگ از زور بر آفرینش
در آفرینش

کوسه
کوسه که در کابل بگفتند کوز در آینه آفرینش لورای
کج در بنانه کین صفا را کوز بر تنگ از زور بر آفرینش
در آفرینش

کوسه
کوسه که در کابل بگفتند کوز در آینه آفرینش لورای
کج در بنانه کین صفا را کوز بر تنگ از زور بر آفرینش
در آفرینش

کوسه
کوسه که در کابل بگفتند کوز در آینه آفرینش لورای
کج در بنانه کین صفا را کوز بر تنگ از زور بر آفرینش
در آفرینش

کوسه
کوسه که در کابل بگفتند کوز در آینه آفرینش لورای
کج در بنانه کین صفا را کوز بر تنگ از زور بر آفرینش
در آفرینش

کوسه
کوسه که در کابل بگفتند کوز در آینه آفرینش لورای
کج در بنانه کین صفا را کوز بر تنگ از زور بر آفرینش
در آفرینش

کوسه
کوسه که در کابل بگفتند کوز در آینه آفرینش لورای
کج در بنانه کین صفا را کوز بر تنگ از زور بر آفرینش
در آفرینش

دولت
در لایحه
۱۰۰۰۰
۱۰۰۰۰
۱۰۰۰۰

دولت
در لایحه
۵۳۰۰
۵۳۰۰
۵۳۰۰

دولت
در لایحه
۲۰۰۰
۲۰۰۰
۲۰۰۰

دولت
در لایحه
۲۰۰۰
۲۰۰۰
۲۰۰۰

دولت
در لایحه
۲۰۰۰
۲۰۰۰
۲۰۰۰

دولت
در لایحه
۲۰۰۰
۲۰۰۰
۲۰۰۰

دولت
در لایحه
۶۳۷۷
۶۳۷۷
۶۳۷۷

دولت
در لایحه
۸۵۰۰
۸۵۰۰
۸۵۰۰

دولت
در لایحه
۲۰۰۰
۲۰۰۰
۲۰۰۰

دولت
در لایحه
۲۰۰۰
۲۰۰۰
۲۰۰۰

دولت
در لایحه
۲۰۰۰
۲۰۰۰
۲۰۰۰

دولت
در لایحه
۲۰۰۰
۲۰۰۰
۲۰۰۰

دولت
در لایحه
۲۰۰۰
۲۰۰۰
۲۰۰۰

دولت
در لایحه
۱۰۷۰۰
۱۰۷۰۰
۱۰۷۰۰

دولت
در لایحه
۴۹۵۰
۴۹۵۰
۴۹۵۰

دولت
در لایحه
۵۲۲۶
۵۲۲۶
۵۲۲۶

دولت
در لایحه
۴۷۰۰
۴۷۰۰
۴۷۰۰

دولت
در لایحه
۲۰۰۰
۲۰۰۰
۲۰۰۰

دولت
در لایحه
۲۹۹۹
۲۹۹۹
۲۹۹۹

دولت
در لایحه
۲۹۱۴
۲۹۱۴
۲۹۱۴

دولت
در لایحه
۲۹۹۹
۲۹۹۹
۲۹۹۹

دولت
در لایحه
۷۸۰۰
۷۸۰۰
۷۸۰۰

دولت
در لایحه
۲۹۹۹
۲۹۹۹
۲۹۹۹

دولت
در لایحه
۲۰۰۰
۲۰۰۰
۲۰۰۰

دولت
در لایحه
۲۰۰۰
۲۰۰۰
۲۰۰۰

در لایحه دولت ...
در لایحه دولت ...
در لایحه دولت ...
در لایحه دولت ...
در لایحه دولت ...

دولت
در لایحه
۲۹۹۹
۲۹۹۹
۲۹۹۹

دولت
در لایحه
۲۰۰۰
۲۰۰۰
۲۰۰۰

دولت
در لایحه
۲۰۰۰
۲۰۰۰
۲۰۰۰

دولت
در لایحه
۲۰۰۰
۲۰۰۰
۲۰۰۰

دولت
در لایحه
۲۰۰۰
۲۰۰۰
۲۰۰۰

دولت
در لایحه
۲۰۰۰
۲۰۰۰
۲۰۰۰

۸۶۱
 نام: ...
 درگاه ...
 ۴۹۹۹
 ...
 ...
 ...

۸۶۲
 نام: ...
 درگاه ...
 ۴۹۹۹
 ...
 ...
 ...

۸۶۷
 نام: ...
 درگاه ...
 ۴۹۹۸
 ...
 ...
 ...

۸۶۸
 نام: ...
 درگاه ...
 ۴۹۹۷
 ...
 ...
 ...

سلطان احمد اولیٰ ...
 ...
 ...

عالمی سلسلہ ...
 ...
 ...

...
 ...
 ...

منافع ...
 ...
 ...

...
 ...
 ...

...
 ...
 ...

...
 ...
 ...

...
 ...
 ...

...
 ...
 ...

قطعه

...

...

...

...

...

تجربہ آہ ہائے کلون کو بستر وین فاضل سیروہ اوہ اولیٰ علیٰ علوفہ
منصرف اولیٰ خالوہ رشی سعید زسی تواری نیش تو سمن
تو کہ راستہ سعید کو کہ لی قد فرج و لولہ شغفہ لو توین او رار
وکار کو رار می غایت اولیٰ شہ کورہ علوفہ نیش کلار و
خالوہ منین زہیہ کوہ کوہ اوہ کورہ اکبر بنیہ لای سیر

۷۶۵
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد

وینور اولیٰ سیروہ
توین و سلی کلان سیروہ
توین و سلی کلان سیروہ
توین و سلی کلان سیروہ
توین و سلی کلان سیروہ
توین و سلی کلان سیروہ
توین و سلی کلان سیروہ
توین و سلی کلان سیروہ
توین و سلی کلان سیروہ
توین و سلی کلان سیروہ
توین و سلی کلان سیروہ
توین و سلی کلان سیروہ

۷۶۶
عمر سعید علی غاب بنیہ و سیروہ کلان سیروہ
توین و سلی کلان سیروہ
توین و سلی کلان سیروہ
توین و سلی کلان سیروہ
توین و سلی کلان سیروہ
توین و سلی کلان سیروہ
توین و سلی کلان سیروہ
توین و سلی کلان سیروہ
توین و سلی کلان سیروہ
توین و سلی کلان سیروہ
توین و سلی کلان سیروہ
توین و سلی کلان سیروہ

۷۶۷
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد

۷۶۸
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد

۷۶۹
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد

۷۷۰
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد

۷۷۱
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد

۷۷۲
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد

۷۷۳
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد
موراد

۷۵۴
۷۵۶
۷۵۸
۷۵۹
۷۶۰
۷۶۱
۷۶۲
۷۶۳
۷۶۴
۷۶۵
۷۶۶
۷۶۷
۷۶۸
۷۶۹
۷۷۰
۷۷۱
۷۷۲
۷۷۳

۴۴۴
عمود کلون بر سر اولویت الفوج و بر آن که در دستش بودی و هر
کوکله کرد که در اینجوخ نهدند و بر آن که نهدند

۴۴۵
در اینجوخ کلون بر اینجوخ کلون که در دستش بودی و هر
کوکله کرد که در اینجوخ نهدند و بر آن که نهدند

۴۴۶
عمود کلون بر سر اولویت الفوج و بر آن که در دستش بودی و هر
کوکله کرد که در اینجوخ نهدند و بر آن که نهدند

۴۴۷
عمود کلون بر سر اولویت الفوج و بر آن که در دستش بودی و هر
کوکله کرد که در اینجوخ نهدند و بر آن که نهدند

۴۴۸
عمود کلون بر سر اولویت الفوج و بر آن که در دستش بودی و هر
کوکله کرد که در اینجوخ نهدند و بر آن که نهدند

۴۴۹
عمود کلون بر سر اولویت الفوج و بر آن که در دستش بودی و هر
کوکله کرد که در اینجوخ نهدند و بر آن که نهدند

۴۵۰
عمود کلون بر سر اولویت الفوج و بر آن که در دستش بودی و هر
کوکله کرد که در اینجوخ نهدند و بر آن که نهدند

۴۵۱
عمود کلون بر سر اولویت الفوج و بر آن که در دستش بودی و هر
کوکله کرد که در اینجوخ نهدند و بر آن که نهدند

۴۵۲
عمود کلون بر سر اولویت الفوج و بر آن که در دستش بودی و هر
کوکله کرد که در اینجوخ نهدند و بر آن که نهدند

۴۵۳
عمود کلون بر سر اولویت الفوج و بر آن که در دستش بودی و هر
کوکله کرد که در اینجوخ نهدند و بر آن که نهدند

۴۵۴
عمود کلون بر سر اولویت الفوج و بر آن که در دستش بودی و هر
کوکله کرد که در اینجوخ نهدند و بر آن که نهدند

۴۵۵
عمود کلون بر سر اولویت الفوج و بر آن که در دستش بودی و هر
کوکله کرد که در اینجوخ نهدند و بر آن که نهدند

۱۹۹۱
مردد ۱۶۸۲
مردد ۱۶۸۳
مردد ۱۶۸۴
مردد ۱۶۸۵
مردد ۱۶۸۶
مردد ۱۶۸۷
مردد ۱۶۸۸
مردد ۱۶۸۹
مردد ۱۶۹۰
مردد ۱۶۹۱
مردد ۱۶۹۲
مردد ۱۶۹۳
مردد ۱۶۹۴
مردد ۱۶۹۵
مردد ۱۶۹۶
مردد ۱۶۹۷
مردد ۱۶۹۸
مردد ۱۶۹۹
مردد ۱۷۰۰

۱۹۹۲
مردد ۱۶۹۲
مردد ۱۶۹۳
مردد ۱۶۹۴
مردد ۱۶۹۵
مردد ۱۶۹۶
مردد ۱۶۹۷
مردد ۱۶۹۸
مردد ۱۶۹۹
مردد ۱۷۰۰

و لیسند
و لیسند
و لیسند
و لیسند

۱۹۹۳
مردد ۱۶۹۳
مردد ۱۶۹۴
مردد ۱۶۹۵
مردد ۱۶۹۶
مردد ۱۶۹۷
مردد ۱۶۹۸
مردد ۱۶۹۹
مردد ۱۷۰۰

۱۹۹۴
مردد ۱۶۹۴
مردد ۱۶۹۵
مردد ۱۶۹۶
مردد ۱۶۹۷
مردد ۱۶۹۸
مردد ۱۶۹۹
مردد ۱۷۰۰

و لیسند
و لیسند
و لیسند
و لیسند

۱۹۹۵
مردد ۱۶۹۵
مردد ۱۶۹۶
مردد ۱۶۹۷
مردد ۱۶۹۸
مردد ۱۶۹۹
مردد ۱۷۰۰

۱۹۹۶
مردد ۱۶۹۶
مردد ۱۶۹۷
مردد ۱۶۹۸
مردد ۱۶۹۹
مردد ۱۷۰۰

و لیسند
و لیسند
و لیسند
و لیسند

۱۹۹۷
مردد ۱۶۹۷
مردد ۱۶۹۸
مردد ۱۶۹۹
مردد ۱۷۰۰

۱۹۹۸
مردد ۱۶۹۸
مردد ۱۶۹۹
مردد ۱۷۰۰

و لیسند
و لیسند
و لیسند
و لیسند

۱۹۹۹
مردد ۱۶۹۹
مردد ۱۷۰۰

۱۷۰۰
مردک

مالک مالک مالک
۱۰۷۰

مظفر
۱۰۵۰

مردک
۱۰۷۰

مالک مالک مالک
۱۷۰۰

مردک
۱۷۰۰

مردک
۱۷۰۰

مردک
۱۷۰۰

مردک
۱۷۰۰

مردک
۱۷۰۰

۹۹۴

۱۹۰۰

مردک
۱۹۰۰

۹۹۴

مردک
۱۹۰۰

۱۶۹۷

۱۶۹۸

۱۸۵

۸۹۹۹

۸۹۹۹

۸۹۹۹

۸۹۹۹

۸۹۹۹

۸۹۹۹

۸۹۹۹

۸۹۹۹

۸۹۹۹

۸۹۹۹

۸۹۹۹

۸۹۹۹

۱۶۹۱

۱۶۹۲

۱۶۹۳

۱۶۹۴

۱۶۹۵

۱۶۹۶

۱۶۹۷

۱۶۹۸

۱۶۹۹

۱۷۰۰

۱۷۰۱

۱۷۰۲

Handwritten text in the top left corner, likely a list or record.

Handwritten text in the top right corner, possibly a title or header.

Handwritten text in the middle left section.

Handwritten text in the middle right section, appearing to be a list of items.

Handwritten text in the lower middle left section.

989 2 2 171

Handwritten text in the lower left section.

Handwritten text in the lower middle right section.

Handwritten text in the bottom left section.

Handwritten text in the bottom middle right section.

Handwritten text in the bottom left section, including a date 1096.

Handwritten text in the bottom middle right section, including a date 1099.

Handwritten text at the bottom of the page, possibly a summary or conclusion.

بسم الله الرحمن الرحيم

بوسه دهر رس و کالین سخی فالترخ و لریخ اوردنه فاضل کج حال اکتخت فضا کوهه بکونکس لوجه
عجی او غلانه لجه لکنه اناطه لغانه فمالرغا ارمال اولون مارالیه لولیا بی محض براتر حیا لویع
دوبدرین کتق او غلانه لجه اولفاق تعین اولمشدر لکتر فوکر اولناه ادره سفاخت عیغ
رعامافره لجه اولونو کلکلا کاکاهه لجه رعابافره لجه اولفاق اولر یوبین سوروج کج مارالیکس اولنت
لورده براتر عالیق انصفاخته لورونه عیغ اولغانتا اکر کتق وه دکر بو توطانه بنده و برجه اولر
کونه اولغانته کلدر و یومار لیه معارف لوطینه دسنت اولمشدر و یوریر اولغانتا و بریکه

عشار استرینش

کندنه صاحب اولوق
ابو غنی نام و یوریر
۲۷۲ ریحون

سبحانک کیمت و صندقا منته کج بونده لرفع صغدیکی اولده محو و عکافیشی کلونین کوندر برین شیخ
سبحانک نام بلبلر اولونه یاشن ساکن اولده شهاب اولغای و ترو و فریخ اولغای منقح منصور کند اولتای
لصغر فیا فوفه لویه بکر معتدلی نونکاه دولری لجه لریوبین دصغح نام عکنا هینس عصانه و طقیانه
لوزرخ اولده قهر لوفه کونا بیغ نام و بی شیخ نولدرین و کرکه شیخ تفتان و جلوس شیخ عتاب و جوش
دبقاق شیخ حسن زنیوه و لریوسانه شیخ خیر و شعیب شیخ جلیس و باقر شیخ لهد با و شقا و شتا
عمر شیخ سینر دنتی شخارین صعب دقهر و محو شیخ لهد یار و دجو لکاک و شیخ عبید و صبا شیخ لهد لیه
عقال و رسلا نه نام کند لری طرفنه دندر کور شهاب اولغای و فریخ اولغای منصور نونار بر جانیته اوی بک
معتدلی نونکاه دولری لجه لریوبین اولده معتدلی شخار لجه لریوبین لالی برین بکر معتدلی لاشقی لجه اولون
جلدر کلنن برین بر جانیته دیرین بر جانیته لریوبین صغح فرین خولصی هیا اولنده توشیح و صحا
دیحاه و بقاق و عوماوه و کونج و لرام و عرفیش و میوه نام فرین و یوزنه ماعدل نیم فرین لری غارت
و صارت لریوبین قولر اوی کونه اولوندرین باقیب بقویب قدره ایلد و کالنی بلدر فوال و اولر یوبین
امالیس دوق عرفه حال هونون عصا نیش غارت زمانتق الله التمتی معتدلی لوج قتر اولون
قدرین اولندوغش بلدر و یال لهد برین اولدیش بکریک و صابط نصیب اولونما فوه اولمالی ی

۱۸۶۴
تجدید و ترمیم در این زمین و اصلاح آن
مطابق با قوانین و مقررات
مصادیق و غیره که در این زمین
درج سوره

۱۸۶۵
این زمین که در این زمین
نام سخته قرار دارد
در این زمین که در این زمین
و در این زمین که در این زمین

۱۸۶۶
در این زمین که در این زمین
از این زمین که در این زمین
تجدید و ترمیم در این زمین

۱۸۶۸
در این زمین که در این زمین
در این زمین که در این زمین
در این زمین که در این زمین

۱۸۶۵
در این زمین که در این زمین
در این زمین که در این زمین
در این زمین که در این زمین
در این زمین که در این زمین
در این زمین که در این زمین
در این زمین که در این زمین
در این زمین که در این زمین
در این زمین که در این زمین
در این زمین که در این زمین
در این زمین که در این زمین

۱۸۶۹
در این زمین که در این زمین
در این زمین که در این زمین
در این زمین که در این زمین

۱۸۷۰
در این زمین که در این زمین
در این زمین که در این زمین
در این زمین که در این زمین

۱۸۷۱
در این زمین که در این زمین
در این زمین که در این زمین
در این زمین که در این زمین

۱۸۷۲
در این زمین که در این زمین
در این زمین که در این زمین
در این زمین که در این زمین

۱۸۷۳
در این زمین که در این زمین
در این زمین که در این زمین
در این زمین که در این زمین

۱۸۷۴
در این زمین که در این زمین
در این زمین که در این زمین
در این زمین که در این زمین

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على سيدنا محمد
الطاهر المنيب
الذي بعثه الله فينا
مباركاً مطهراً
مؤيداً مستجاباً
مؤثراً مستجاباً
مؤيداً مستجاباً
مؤثراً مستجاباً

۱۵۱۵
ایضا
میان کین اردیغیر از کورایان در کمال سوزش

۱۵۱۶
کورد و سوزمان کین صین
رختا سوزش

۱۵۱۷
خوشی سخاوت کین
میان کین اردیغیر از کورایان در کمال سوزش

۱۵۱۸
کورد و سوزمان کین صین
رختا سوزش

۱۵۱۹
کین سخاوت کین
میان کین اردیغیر از کورایان در کمال سوزش

۱۵۱۹
کورد و سوزمان کین صین
رختا سوزش

۱۵۲۰
کین سخاوت کین
میان کین اردیغیر از کورایان در کمال سوزش

۱۵۲۰
کورد و سوزمان کین صین
رختا سوزش

۱۵۲۱
کین سخاوت کین
میان کین اردیغیر از کورایان در کمال سوزش

۱۵۲۱
کورد و سوزمان کین صین
رختا سوزش

۱۵۲۲
کین سخاوت کین
میان کین اردیغیر از کورایان در کمال سوزش

۱۵۲۲
کورد و سوزمان کین صین
رختا سوزش

۱۵۲۳
کین سخاوت کین
میان کین اردیغیر از کورایان در کمال سوزش

۱۱۵۰
 مع تراویح هم خداوند مدد دهد و در وقت نماز و در هر روز

۱۱۵۱
 بوند کبیر استون بوند بوند
 حوض تیل بوند بوند بوند
 اعلو غنا البکر بوند بوند
 حنود زودتره درین روز

۱۱۵۲
 با طریقه بوند بوند بوند
 دو روزه تیار بوند بوند
 کنگله کوش رها بوند بوند

۱۱۵۳
 حنوبین غنای اوزده طوی سال کوش
 اوسن یا همه همه کوش

۱۱۵۴
 بوند بوند بوند بوند
 تیار بوند بوند بوند
 و نیز اوزده بوند بوند
 کوش بوند بوند بوند

۱۱۵۵
 صوم بوند بوند
 حنوبین یا همه کوش

۱۱۵۶
 اوزده بوند بوند
 حنوبین یا همه کوش

۱۱۵۷
 بوند بوند بوند
 حنوبین یا همه کوش

۱۱۵۸
 بوند بوند بوند
 حنوبین یا همه کوش

۱۱۵۹
 اوزده بوند بوند بوند
 حنوبین یا همه کوش

۱۱۶۰
 بوند بوند بوند
 حنوبین یا همه کوش

۱۱۶۱
 بوند بوند بوند
 حنوبین یا همه کوش

۱۱۶۲
 اوزده بوند بوند بوند
 حنوبین یا همه کوش

۱۱۶۳
 بوند بوند بوند بوند
 حنوبین یا همه کوش

۱۱۶۴
 صوم بوند بوند
 حنوبین یا همه کوش

۱۱۶۵
 اوزده بوند بوند
 حنوبین یا همه کوش

۱۱۶۶
 بوند بوند بوند
 حنوبین یا همه کوش

۱۱۶۷
 بوند بوند بوند
 حنوبین یا همه کوش

۱۱۶۸
 صوم بوند بوند
 حنوبین یا همه کوش

۱۱۶۹
 اوزده بوند بوند
 حنوبین یا همه کوش

۱۱۷۰
 بوند بوند بوند
 حنوبین یا همه کوش

۱۱۷۱
 بوند بوند بوند
 حنوبین یا همه کوش

۱۱۷۲
 بوند بوند بوند بوند
 حنوبین یا همه کوش

۹۵ نام اوفا درخت
۹۶ نام اوفا درخت
۹۷ نام اوفا درخت
۹۸ نام اوفا درخت
۹۹ نام اوفا درخت
۱۰۰ نام اوفا درخت

۱۰۱ نام اوفا درخت
۱۰۲ نام اوفا درخت
۱۰۳ نام اوفا درخت
۱۰۴ نام اوفا درخت
۱۰۵ نام اوفا درخت

۱۰۶ نام اوفا درخت
۱۰۷ نام اوفا درخت
۱۰۸ نام اوفا درخت
۱۰۹ نام اوفا درخت
۱۱۰ نام اوفا درخت

۱۱۱ نام اوفا درخت
۱۱۲ نام اوفا درخت
۱۱۳ نام اوفا درخت
۱۱۴ نام اوفا درخت
۱۱۵ نام اوفا درخت

۱۱۶ نام اوفا درخت
۱۱۷ نام اوفا درخت
۱۱۸ نام اوفا درخت
۱۱۹ نام اوفا درخت
۱۲۰ نام اوفا درخت

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين

ازین روح چهار بکده است که در آن نور روح الهی بکسی نرسد و هر که در این بکده کسب کند از آن نور
قلبی از آن بکده در غایت عین و در نور است از آن نور که در این بکده کسب کند از آن نور
کند و در این بکده هر که از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور
از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور
نور است از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور
و در این بکده هر که از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور
عاریت و قاتله از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور
سکه در این بکده هر که از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور
از این نور و در این بکده هر که از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور
بدرستی و با ایمان و کجا نه حضور نفس تمام اینها را بپوشد که عیار و قلب از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين

و نور بکده و از این نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور
کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور
از این نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور
سواست از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور
عکس نیست از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور
از این نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور
و در این بکده هر که از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور
کلاه کافری از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور
سرای جیس و اسیران و سواست از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور
از این نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور کسب کند از آن نور

چون با این سند را که در روز اول فروردین در شهر کاشان بکار آمدند
 بوسیله این سند در روز اول فروردین در شهر کاشان بکار آمدند
 اولین روز است

صورتی که در این سند
 در روز اول فروردین در شهر کاشان بکار آمدند
 اولین روز است

در روز اول فروردین در شهر کاشان بکار آمدند
 اولین روز است

اولین روز است
 در روز اول فروردین در شهر کاشان بکار آمدند
 اولین روز است

در روز اول فروردین در شهر کاشان بکار آمدند
 اولین روز است

در روز اول فروردین در شهر کاشان بکار آمدند
 اولین روز است

در روز اول فروردین در شهر کاشان بکار آمدند
 اولین روز است

در روز اول فروردین در شهر کاشان بکار آمدند
 اولین روز است

در روز اول فروردین در شهر کاشان بکار آمدند
 اولین روز است

در روز اول فروردین در شهر کاشان بکار آمدند
 اولین روز است

وزاد که تا کنون در شهر حلب مشغول بوده و در زمانه علی ابن ابراهیم قزوینی
در این شهر مشغول بوده و در زمانه علی ابن ابراهیم قزوینی
در این شهر مشغول بوده و در زمانه علی ابن ابراهیم قزوینی

عبارت اولی که در این کتاب مذکور است
عبارت دومی که در این کتاب مذکور است
عبارت سومی که در این کتاب مذکور است

در شهر حلب مشغول بوده و در زمانه علی ابن ابراهیم قزوینی
در این شهر مشغول بوده و در زمانه علی ابن ابراهیم قزوینی

عبارت چهارمی که در این کتاب مذکور است
عبارت پنجمی که در این کتاب مذکور است

۹۴۷

و این کتاب که در این شهر حلب مشغول بوده و در زمانه علی ابن ابراهیم قزوینی
در این شهر مشغول بوده و در زمانه علی ابن ابراهیم قزوینی

عبارت ششمی که در این کتاب مذکور است
عبارت هفتمی که در این کتاب مذکور است

و این کتاب که در این شهر حلب مشغول بوده و در زمانه علی ابن ابراهیم قزوینی
در این شهر مشغول بوده و در زمانه علی ابن ابراهیم قزوینی

عبارت هشتمی که در این کتاب مذکور است
عبارت نهمی که در این کتاب مذکور است

و این کتاب که در این شهر حلب مشغول بوده و در زمانه علی ابن ابراهیم قزوینی
در این شهر مشغول بوده و در زمانه علی ابن ابراهیم قزوینی

عبارت دهمی که در این کتاب مذکور است
عبارت یازدهمی که در این کتاب مذکور است

و این کتاب که در این شهر حلب مشغول بوده و در زمانه علی ابن ابراهیم قزوینی
در این شهر مشغول بوده و در زمانه علی ابن ابراهیم قزوینی

عبارت بیستمی که در این کتاب مذکور است
عبارت بیست و یکمی که در این کتاب مذکور است

۹۶۸۷
 قاجار پادشاه محمدرضا خان اول
 در روز شنبه ۱۸۲۶
 زمامت درجه و عرض این شهر

تعداد نفوس این شهر
 در روز شنبه ۱۸۲۶
 در این شهر

۱۸۲۹
 در روز شنبه ۱۸۲۹
 در این شهر

۱۸۲۸
 در روز شنبه ۱۸۲۸
 در این شهر

۱۸۲۱
 در روز شنبه ۱۸۲۱
 در این شهر

۱۸۲۷
 در روز شنبه ۱۸۲۷
 در این شهر

۷۵۹۲
 ۴۴۷۰
 ۲۱۲۲
 ۲۲۱۹۱

۳۷۹۰
 ۲۷۶۷
 ۱۰۲۲۳

۲۲۱۹۱
 در روز شنبه ۱۸۲۱

۱۰۲۲۳
 در روز شنبه ۱۸۲۷

۱۸۲۵
 در روز شنبه ۱۸۲۵
 در این شهر

۱۸۲۶
 در روز شنبه ۱۸۲۶
 در این شهر

۱۸۲۷
 در روز شنبه ۱۸۲۷
 در این شهر

۱۸۲۸
 در روز شنبه ۱۸۲۸
 در این شهر

۱۸۲۹
 در روز شنبه ۱۸۲۹
 در این شهر

۱۸۳۰
 در روز شنبه ۱۸۳۰
 در این شهر

۱۸۳۱
 در روز شنبه ۱۸۳۱
 در این شهر

۱۸۳۲
 در روز شنبه ۱۸۳۲
 در این شهر

مجلس عالی سلسله اوله
 حضرات ایلیک
 زایل تهر و قی و بی سلسله اوله
 لره اوله ایلیک
 سلسله اوله لره اوله ایلیک

ایضا ایلیک
 لره اوله ایلیک
 سلسله اوله لره اوله ایلیک

کجهت
 کجهت
 کجهت

ایضا ایلیک
 لره اوله ایلیک
 سلسله اوله لره اوله ایلیک

ایضا ایلیک
 لره اوله ایلیک
 سلسله اوله لره اوله ایلیک